

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury (kulturologie)

Bakalářská práce

AMULETY A TALISMANY
V TRANSKULTURNÍ PERSPEKTIVĚ
*(Amulets and talismans in cross-cultural
perspective)*

Autor práce: Petr Nuska

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Martin Rychlík, Ph.D.

Studijní obor: Kulturologie

2012

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Mgr. Martinovi Rychlíkovi, Ph.D. za jeho připomínky k formální i obsahové podobě této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 4. 2012

Petr Nuska

Abstrakt

Práce se zabývá talismany a amulety, tzn. artefakty, vyhotovených primárně jako předměty magické potřeby, v užším slova smyslu předměty sloužící k magické ochraně jedince. V úvodu vymezuje zkoumanou oblast, zabývá se etymologií termínu amulet a talisman, vysvětluje, zda existuje rozdíl mezi amuletem a talismanem, a dále se vypořádává s dalšími relevantními pojmy (jako je *glyfa*, *pantakl*, *fetiš* atd.). V další kapitole zasazuje talismanickou magii do širšího kontextuálního rámce magie. Stěžejní kapitolou práce je transkulturní analýza amuletů a talismanů; jako interpretační schéma této kapitoly přitom slouží navržená klasifikace podle funkčních principů jednotlivých amuletů a talismanů, přejatá od Jamese G. Frazera, Dimitrije K. Zelenina a Josefa Kanderta – funkčními principy jsou: homeopatický princip, kontaktní princip (Frazer), princip magie psaného slova, princip magie barev (Zelenin), princip magických substancí, princip personifikované vyšší moci (Kandert) a princip kombinační. Krátká kapitola k závěru práce se zmiňuje o současné situaci v talismanické magii. Práce je doplněna bohatou obrázkovou přílohou. Přehled zmiňovaných etnik je rovněž součástí příloh.

Klíčová slova: amulet, talisman, magie

Summary

The bachelor thesis deals with amulets and talismans, ie. artifacts made as magical protective objects. In the first chapter there are mentions about etymology of terms „amulet“ and „talisman“; difference between these two words and its meanings. There is also the summary of other relevant terms (as *glyph*, *pantacle* or *fetish*). Next chapter follows up magic in the wider context. The central chapter is cross-cultural analysis of amulets and talismans. Artifacts are divided into several categories according to principles for which are regarded as functional: homeopatic (imitative) principle, contagious principle (according to James G. Frazer), magical-text principle, principle of magical color (according to Dimitrij K. Zelenin), principle of magical substances, principle of personified force majeure (according to Josef Kandert) and principle of combination (which means combinations of principles given above). The short chapter on the early end deals with situation about current talismanic magic. The work is complemented by the rich images appendix as well as summary of mentioned ethnicities.

Keywords: amulet, talisman, magic

Obsah

1	ÚVOD	8
2	VYMEZENÍ ZÁJMOVÉ OBLASTI	12
2.1	Etymologie.....	12
2.2	Rozdíl mezi amuletem a talismanem.....	13
2.3	Slovníček příbuzných termínů.....	15
3	MAGIE.....	21
3.1	Pojem „magie“.....	21
3.2	Psychologie.....	23
3.3	Religionistika.....	25
3.4	Činitelé magických operací	31
3.5	Uhrnutí.....	34
3.6	Shrnutí	36
3.7	Talismanická magie v kontextu magie	37
4	AMULETY A TALISMANY V TRANSKULTURNÍ PERSPEKTIVĚ	39
4.1	Talismanická magie fungující na principu homeopatické magie	41
4.2	Talismanická magie fungující na principu kontaktní magie.....	50
4.3	Talismanická magie fungující na principu magie psaného slova.	61
4.3.1	Pouzdro.....	61
4.3.2	Písmo.....	63
4.3.3	Čísla.....	65
4.3.4	Astrologické	67
4.3.5	Komplexní symboly	69
4.4	Talismanická magie fungující na principu magii barev	70

4.5	Talismanická magie fungující na principu magických substancí	73
4.5.1	Pouzdro.....	73
4.5.2	Substance živočišného původu.....	76
4.5.3	Substance rostlinného původu.....	79
4.5.4	Substance anorganického původu	82
4.5.5	Uzly v talismanické magii.....	83
4.6	Talismanická magie fungující na principu personifikované vyšší moci	85
4.7	Talismanická magie fungující na principu kombinace více principů. ...	91
5	AMULETY A TALISMANY DNES	93
6	Závěr.....	98
7	Literatura	100
7.1	Monografie a články tištěných periodik	100
7.2	Elektronické zdroje.....	109
8	Přílohy	111
8.1	Obrázková příloha	111
8.2	Zdroje obrázků.....	203
8.3	Přehled uvedených etnik.....	208
8.4	Posvátné texty Koránu užívané v talismanické magii	213
8.4.1	Súra II – Otevíratelka Knihy (Al-Fátiha)	213
8.4.2	Súra II, verš 255 (Verše Trůnu)	213
8.4.3	Súra CXII	213
8.4.4	Súra CXIII.....	214
8.4.5	Súra CXIV	214
8.4.6	99 překrásných jmen Alláha.....	215

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce zadaná na oboru Kulturologie na Katedře teorie kultury (kulturologie) FF UK v Praze, je věnována problematice amuletů a talismanů v širší transkulturní perspektivě. Amulety a talismany můžeme považovat za dosud ne zcela probádané fenomény v rámci lidské kultury, ačkoliv si jakékoliv opomíjení rozhodně nezaslouží. To především z následujících důvodů:

- 1) Jedná se o fenomény s ohromnou variační šíří.
- 2) Jsou rozšířeny ve většině kultur.¹ Vyskytují se nejpozději od mladšího paleolitu dodnes.²
- 3) Existuje celá řada artefaktů, které původně sloužily jako amulety či talismany, ale jejich význam je zapomenut a tyto artefakty samotné dnes plní jen funkci ozdobnou.
- 4) Jsou pravděpodobně dosud „nevyhynulým článkem“ evoluce náboženského myšlení.³
- 5) Jsou dodnes v nemalé míře vyhledávány lidmi, kteří v jejich účinky věří navzdory převládajícímu racionálnímu způsobu myšlení, který je s představou o jejich fungování neslučitelný.

Přestože bychom mohli v tomto tématu spatřit výzvu pro rozsáhlou práci, musíme konstatovat, že jich rozhodně není mnoho. Na následujících řádkách se pokusíme odpovědět proč. Stranou pro tuto chvíli ponecháme praktické manuály

¹ V databázi eHRAF k 3. 4. 2012 nalezneme pro slovo *amulet*, resp. *talisman* 659 relevantních článků ve 189 kulturách z celkového počtu 258 evidovaných kultur.

² Malina et al., 2009, s. 83.

³ Viz kapitulu **3.3 Religionistika**.

k výrobě amuletů, jejichž výskyt je v průběhu dějin více než četný (egyptská *Knih mrtvých*, Paracelsova *Archidoxa magica* z 16. století či Trithemiovo *Veterum sopherum sigilla et imagines magicae* z počátku 17. století) a překročíme rovnou k vědeckému zájmu. Ten se projevil na konci 19. století s rozvojem rané antropologie a etnografie. Etnografové z celého světa začali přinášet popisy drobných předmětů, o kterých jejich nositelé věřili, že je dovedou ochránit před zlými silami, uhranutím nebo dokáží plnit dílčí úkoly. Brzy se objevily i pokusy podat souhrnnou studii věnovanou této problematice. Asi nejsoubornější práci podal na začátku 30. let 20. století britský profesor sir E. A. Wallis Budge knihou *Amulets and superstitions: the original texts with translations and descriptions of a long series of Egyptian etc. amulets, talismans and magical figures* (1930). Tato studie představuje cenný zdroj pro tuto práci, především je skutečnou inspirací pro transkulturní analýzu fenoménu amuletů a talismanů. Jeho zájem je sice omezen na užší výsek zkoumaných kultur (věnuje se pouze amuletům a talismanům egyptským, sumerským, asyrským, hebrejským, gnostickým, křesťanským a muslimským) ovšem představuje nám amulety z velmi širokého časového období (od starověkých nálezů po tehdejší novinky) a podává nám jejich domnělý výklad. Budge patřil k vášnivým sběratelům amuletů a talismanů, proto mezi řádky můžeme najít skutečné zaujetí pro téma a snahu odborně osvětlit čtenáři problematiku talismanické magie. Knihu doprovází celá řada litografií a dokonce i fotoreprodukcí, které jsou, s ohledem na dobu kdy kniha vyšla, skutečně mimořádné (Budge, 1930).

Bohužel, Budgeův počín poté zůstal v podstatě osamocený. Třebaže i nadále byla během terénních výzkumů sbírána exkluzivní data týkající se naší problematiky, s komparativní studií, jež by se věnovala amuletům a talismanům transkulturně, nepřišel nejspíše nikdo. Navíc se Budge intenzivně věnoval pouze kulturním okruhům velkých zaniklých civilizací (Egypt, Asýrie, Sumer), Blízkého a Středního východu (hebrejským, arabským) a Evropy (křesťanským), nikdo však zatím nepostavil k těmto amuletům a talismanům artefakty s obdobnou funkcí nacházející se u mimoevropských preliterárních společností.

Můžeme si položit otázku, proč se tak stalo. Zdá se, že část viny by mohla ležet také na bulvarizaci tohoto tématu a zrodu celé řady monografií vzniknuvší v důsledku bohaté poptávky po esoterické⁴ literatuře. Namátkou lze uvést knihu Felicitas Nelsonové *Talismans & amulets* (Nelsonová, 2000) nebo knihu Markuse Schrinera *Talismans a amulety*, se kterou se mohou v překladu setkat i čeští čtenáři (Schriner, 2006). V literatuře tohoto typu nás až překvapí, kolik kulturních areálů a kolik časových období lze vměstnat do jedné útlé knihy. Překvapí nás zajisté i to, jak nápaditě je popsána jejich funkce či způsob používání. Naopak nás asi vůbec nepřekvapí, že typy amuletů a talismanů popsané v knihách tohoto typu úzce korespondují s těmi typy, co jsou k dostání na pultech týchž obchodů, v nichž se dá pořídit i tato literatura. Dá se tedy usoudit, že zčásti právě proto přestalo být toto téma pro vědce zajímavé – dnes lze jen velmi těžko rozeznat, kde končí amulety a talismany v původním významu slova a začíná esoterický trh plný výmyslů.

Je třeba podotknout, že vznikla celá řada kvalitních odborných prací zabývajících se obecně magií – a to jak magií prvního typu⁵ (mj. Frazer, 1994), tak typu druhého (mj. Nakonečný, 2009). Většina z nich se problematiky talismanické magie zlehka dotkne, nijak zvlášť je ovšem neakcentují.

Rovněž ve člancích z etnografických výzkumů není o slovo „talisman“ či „amulet“ nouze. Najdeme dokonce obsáhlé výzkumy, které se věnují výhradně shrnutí sumy poznatků o magii zkoumaného etnika - např.: věnující se laické i mnišské magii v Thajsku (Terwiel, 1975), magii a etnomedicíně jihoamerických Ajmarů (La Barre, 1948) nebo v neposlední řadě lidovou magií Íránců (Donaldson, 1938). Zájem těchto etnografů však končí s pomyslnou geografickou hranicí etnika – snahy zobecnit poznatky širšího kulturního okruhu, natož vedle sebe postavit ke komparaci kultury naprosto odlišné, v antropologii postrádáme.

⁴ Slovo *esoterika* (esoterismus; též psáno *ezoterika*) je v současnosti obtěžkáno poněkud nelichotivým významem – bývá jím souhrnně označovaná veškerá literatura, TV pořady, hmotné i jiné produkty, které se zabývají okultismem, astrologií, magií, spiritismem atd. Úroveň těchto produktů je z hlediska objektivit mizivá; i přesto se však těší velkému obchodnímu zájmu. Původní význam slova však můžeme najít v řečtině („tajný“, „skrytý“) a označovalo to, co svou metodikou nebyla s to odhalit konvenční věda. Každá disciplína lidského vědění tak může mít svůj esoterní aspekt (esoterická biologie, esoterická psychologie atd.) (Nakonečný, 2009, s. 127).

⁵ Rozdělení magie na magii prvního a druhého typu provádíme v kapitole **3.1 Pojem „magie“**.

Pokud bychom tak měli shrnout dosavadní poznatky v této problematice, práce, která se zabývá transkulturní analýzou magie a k tomu zvláště akcentuje pouze talismany a amulety, zcela chybí. Cílem této práce je tuto pomyslnou mezeru zaplnit.

Má bakalářská práce si klade za cíl:

- Otevřít v tuzemském prostředí problematiku amuletů a talismanů jako seriózní antropologické téma, tj. oprostit se od těch typů, které vyvinula „komerční esoterika“.
- Pokusit se o transkulturní analýzu amuletů a talismanů.
- Poprvé se pokusit o porovnání amuletů a talismanů literárních civilizací (jimiž se zabýval mj. Budge) a společností preliterárních (o kterých existuje celá řada etnografických zápisků).
- Zasadit talismanickou magii do širšího rámce magie.
- Zhodnotit současnou situaci amuletů a talismanů v životě moderního člověka.

2 VYMEZENÍ ZÁJMOVÉ OBLASTI

Amulet je „malý, často ozdobný předmět, který se nosí zpravidla na krku a jemuž se pověrečně připisuje ochranný nebo jiný blahodárný účinek“ (Amulet, 2001-2012).

Takovou definici nám v decentních obměnách nabídne jakýkoliv slovník. Pro slovo *talisman* nám dokonce nabídl tentýž slovník definici na slovo stejnou. Přesto nebude vymezení zájmové oblasti tak jednoduché, jak se na první pohled zdá. Pokud se chceme na následujících stránkách zabývat amulety a talismany, musíme se vypořádat se dvěma problémy:

- 1) Existuje rozdíl mezi amulety a talismany?
- 2) Jaký je vztah termínů „amulet“ a „talisman“ s dalšími termíny (*gemma*, *glyfa*, *fascinum*, fetiš, maskot, pantakl, škapulír atd.), které (alespoň v podvědomí některých lidí) označují podobné či stejné předměty?

Těmito otázkami se budeme zabývat v následujících dvou podkapitolách: **2.2 Rozdíl mezi amuletem a talismanem** a **2.3 Slovníček příbuzných termínů**.

2.1 Etymologie

Slovo *amulet* můžeme najít už v Pliniově *Historia Naturalis*⁶ ve významu: 1) předmět, který chrání člověka od potíží; 2) ochranná nebo profylaktická léčba; 3) substance užívaná v medicíně. Zmiňuje například, že brambořík odpuzuje veškerou magii z místa, kde roste, měl by proto být pěstován v každé domácnosti a je nazýván *amuletem*.⁷ Někteří badatelé původ hledali

⁶ *Historia Naturalis* je encyklopedické dílo římského vzdělance Gaia Plinia Secunda (23 – 79 n. l., známého též jako Plinius Secundus nebo Plinius Starší, v angl. Pliny The Elder). Tento soubor poznatků získaných během celoživotního bádání vyšel ve 37 svazcích v roce 77 n.l. Česky vyšel výběr z této sumy pod názvem *Kapitoly o přírodě* (Plinius Starší, 1974) (Malina et al., 2009, s. 3137).

⁷ Originál se nachází v XXV. svazku *Historia Naturalis*. (Pliny, 1966. s. 221).

v arabštině (slovo *himála* označuje jak šňůrku, na níž byl amulet zavěšen, tak samotný amulet) (Dozy, [18??] podle Budge, 1930, s. 13) či se domnívali, že se jedná o slovo složené ze zapomenutého etruského slova a latinské koncovky *-eto* (Höfler, [18??] podle Budge, 1930, s. 13). Vše ovšem nasvědčuje tomu, že je původ tohoto slova ukrytý ve staré latině (*amuletum*; „způsob obrany“), alespoň k této variantě se kloní dnešní odborná literatura.

Ani slovo *talisman* nemá jednoznačný původ. Je pravděpodobně odvozené z arabského slova *ṭalisam* („tvořit značky čarodějným způsobem“), ale existuje také pár důkazů, že toto slovo přejali Arabové od Řeků (τέλεσμα, /télezma/; „posvěcený objekt“) (Tamtéž).

2.2 Rozdíl mezi amuletem a talismanem

Existuje rozdíl mezi amulety a talismany? Na tuto otázku by se dalo odpovědět čtyřmi různými způsoby:

1. rozdíl mezi těmito termíny skutečně existoval a existuje
2. rozdíl mezi těmito termíny existoval, ale byl zapomenut
3. rozdíl mezi těmito termíny nikdy neexistoval, veškeré diferenciace vznikly až sekundárně ve snaze tyto dva pojmy oddělit
4. rozdíl mezi těmito termíny nikdy neexistoval a neexistuje

Pokusme se shromáždit si důkazy pro potvrzení jedné z hypotéz. Hned v úvodu můžeme vyřadit hypotézu poslední. Diskuze o rozdílu mezi talismany a amulety skutečně existuje a to jak na úrovni laické, tak na úrovni odborné, jak ukáží na dalších příkladech.

Věnujme pro zajímavost několik řádek neoborným diskuzím na toto téma realizované skrze blogové příspěvky či volné diskuze. Někteří vidí rozdíl například v tom, že amulet je vytvořen z předmětů *jedné* substance přírodního původu (listy, kameny, nerosty, polodrahokamy, dřevo atd.), zatímco talismany jsou složitější stavby, kde je často kombinováno několik substancí (*Amulet and*

talisman: the difference between the two, 21.9. 2009). Jiný přispěvatel se pokouší vysvětlit rozdíl tak, že amulety jsou nošeny kolem krku, kdežto talismany se vůbec nepřenáší, ale vystavují se na určitých místech (zavěšují se nad dětskou postýlkou atd.) (*Amulet's, Talismans, Rings, Pendulum's, Pendant's, Pentacle's, Pentagram's, Censer's & Incense, Candle's*, 2000-2012). A na závěr jeden velmi úsměvný příklad lidové fantazie: amulety se dobíjejí, když měsíc couvá a talismany pak, když dorůstá (*Consecrating and Amulet or Talisman*, 1995-2012).

O podobná lidová rozlišení není na internetu nouze. Existuje však i seriózní vědecká disputace na toto téma. Budge například hlavní rozdíl mezi amulety a talismany spatřuje v tom, že amulet vykonává protektivní sílu kontinuálně, kdežto talisman je určený k určité úloze. Již ve 30. letech však konstatuje, že je toto rozlišení zapomenuté, dokonce mezi lidmi, kteří tento druh magie provozují (Budge, 1930, s. 14). S jiným rozlišením pak přichází R. H. Laars (1932), který tvrdí, že zatímco amulet odpuzuje síly negativní, talisman fixuje a přitahuje vlivy pozitivní (dle Nakonečného, 1999, s. 357).

Neexistuje však žádné, univerzálně platné a uznávané schéma, které by tyto dva termíny rozlišovalo. Proto se domnívám, že se v dobách, kdy se k problematice amuletů a talismanů začaly obracet seriózní zraky vědců (patrně 2. pol. 19. stol s rozvojem antropologie, etnografie a folkloristiky), se najednou objevily na scéně dva termíny pro jeden jev, které bylo potřeba v duchu pozitivistického škatulkování oddělit, resp. dát jim odlišný význam. Můžeme se domnívat, že co se týče evropského kontextu, pak v některých lokalitách bylo oblíbenější slovo amulet, jinde pak talisman. Mimoevropská etnika pak pro tyto předměty měla své názvy, které etnografové evropskému publiku jednou přeložili jako „amulet“, podruhé jako „talisman“. V antropologické literatuře tak plnohodnotně stojí oba názvy pro tutéž věc. Někdy dokonce antropolog nazve v jednom odstavci tentýž předmět jednou jako amulet, podruhé jako talisman. Patrně proto, aby se vyvaroval fádního opakování slov.⁸

⁸ Jeden případ za všechny:

Červený kříž v Aucklandu přinášel radost do srdcí bezpočtu zotavujících se amerických vojáků během druhé světové války tím, že každému z nich dal malého nefritového Tiki jako talisman pro

I když tato teze nelze stoprocentně prokázat, přiklonil bych se v problematice termínů „amulet“ a „talisman“ ke třetí hypotéze vytyčené v úvodu této kapitoly: *rozdíl mezi těmito termíny nikdy neexistoval, veškeré diferenciace vznikly až sekundárně ve snaze tyto dva pojmy oddělit*. Hovoří pro to především zmiňovaná antropologická praxe a také absence univerzálního schématu pro oddělení těchto dvou pojmů. Můžeme tak konstatovat, že jsou oba termíny v podstatě **synonymní**.

Proto i v této práci nebudeme nikterak akcentovat rozdíl mezi amulety a talismany – v textu je budeme volně zaměňovat.

2.3 Slovníček příbuzných termínů

Amulety a talismany jsou obklopeny další spoustou termínů, za které jsou někdy zaměňovány. Termíny uvedené níže však nejsou plnohodnotná synonyma slov „amulet“ a „talisman“ – vždy se jedná o přesnější výsek této velké množiny. Někdy tyto termíny zpřesňují podobu, jindy účel, jindy pak historicko-kulturní zařazení. Proto je důležité si tyto termíny vymezit alespoň stručnou slovníkovou formou. Odkazy na relevantní literaturu jsou uvedeny v poznámce pod čarou, aby nenarušovaly stručnost a kontinuitu textu.

a) Baskanion

těž *probaskanion*, druh amuletů používaných ve starověkém Řecku a Římě proti uhranutí. Často měly tyto amulety tvar falu, viz →fascinum.

b) Bulla

z lat. (*bulla*; „bublina“)⁹, typ amuletu, jenž byl nošen Římany a ranými křesťany v prvních stoletích našeho letopočtu.¹⁰ Nosívali jej chlapci od

štěstí. V důsledku toho se narodil ve Spojených státech mýtus, že je tiki považován ne jako symbol ženské plodnosti, ale jako ochranný **amulet** pro muže ve válce (Buck, 1952, s. 301).

⁹ Bulla, 2001-2012.

¹⁰ Budge, 1930, s. 14.

devátého dne života až do věku, kdy se stávali římskými občany (16 let). Jednalo se o pouzdro zhotovené z materiálů odpovídající ekonomickému statusu nositele (pro nejbohatší tu byly zlaté bully, pro chudší pouzdra z kůže a látky¹¹). Toto pouzdro bylo naplněno magickou substancí zvanou *preabia*, složené z ingrediencí, o nichž se nositel domníval, že od něj odvrátí zlé síly. Samotné pouzdro bylo ozdobeno magickými nápisy či figurami.

c) Džu-džu

viz →gris-gris

d) Gema

z lat. (*gemma*, „drahokam, skvost; poupě, pupen“)¹², drobný artefakt, vyhotovený z drahokamu či polodrahokamu (chalcedonu, onyxu, pestrých achátů atd.) technikou glyptiky (uměleckého rytí do drahých kamenů pomocí roztočeného brusného kotouče). Podle způsobu práce s kamenem se dělí na →kameje a →intaglia.¹³ Ačkoliv jsou gemy a priori považovány za šperky, některým gemám byl rovněž vtisknut magický význam a byly používány jako talismany či amulety.

e) Glyfa

z řeč. (*glyphe*; „řezba“)¹⁴, též *glypy*, drobné předměty s podobnou funkcí jako talismany a amulety. Jedná se o magický předmět (nejčastěji kovový, kamenný nebo z pergamenu) se složitou kresbou, který odráží negativní astrologické vlivy. Konstrukce glyf vychází ze složitých astrologických výpočtů.¹⁵

f) Glypa

viz →glyfa

¹¹ Bulla, 14. 4. 2012.

¹² Gemm, 2001-2012.

¹³ Nakonečný, 2009, s. 136.

¹⁴ Glyph, 2001-2012.

¹⁵ Nakonečný, 2009, s. 138.

g) Grigri

viz →gris gris

h) Gris gris

(etymologický původ nejasný), též džu-džu (juju), které se odvozuje z francouzštiny (*joujou*; panenka, hračka)¹⁶ v původním významu vúdú amulet, skládající se z kusu posvátného textu koránu, zabalený do kusu látky a nošený jako apotropaický, příp. antikoncepční amulet. Domovem gris gris je islamizovaná Afrika, najdeme je však i na Haiti, v jižní Americe a experimentálně i třeba v USA. V přeneseném významu se jedná o prostředníka v rituálech vúdú, přes kterého je možné ublížit oběti. Tento sekundární význam vtiskla gris-gris především dobrodružná literatura.

i) Fascinum

z lat. (*fascinare*; „praktikovat magii“)¹⁷, též *fascinus*, *mutonium*, *scaevola* či *satyrica signa*), ztělesnění božského falu ve starověkém Řecku a Římě. Často se tohoto zpodobnění užívalo jako amuletů proti uhranutí, který nosily malé děti okolo krku. Falických amuletů se stejně tak využívalo v domácnostech.

j) Fascinus

viz →fascinum

k) Fetiš

z portug. (*feitiço*; „předmět vyrobený rukama, považovaný za kouzelný“)¹⁸, předmět, který je předmětem uctívání pro jeho nadpřirozenou moc¹⁹. Původně se tímto slovem označovaly předměty (amulety, talismany, kříže, růžence, obrázky svatých, relikvie aj.), které k uctívání používaly kristianizované kmeny na západním pobřeží Afriky. Dnes se termín přeneseně používá pro všechny uctívané předměty. Můžeme rozlišit jednoduchý fetiš (síla předmětu

¹⁶ *Gris-gris*, 26. 3. 2012.

¹⁷ *Fascinus*, 4. 4. 2012.

¹⁸ Budge, 1930, s. 15.

¹⁹ Malina et al., 2009, s. 1205.

vychází z jeho přirozenosti) a fetiš umělý (je vyráběn pomocí magické procedury).

l) Intaglios

z it. (*intaglio*; „rytý výrobek“)²⁰, v některé literatuře též *intaglie*, podtyp →gem, motiv je do drahokamu vyrytý, nar. od →kamejí.

m) Juju

viz →gris-gris

n) Kamej

pravděpodobně z arab. (*qamaa'il*; „poupě“) nebo perštiny (*chumahan*; „achát“)²¹, podtyp →gem, kdy je motiv plastický a vystupuje z předmětu v podobě reliéfu, nar. od →intaglií.

o) Maskot

z franc. (*mascotte*; „nosící štěstí“)²² přeneseně jakákoliv věc nebo člověk, který přináší štěstí.²³ Dnes je můžeme spatřit například zavěšené v autech či na sportovních utkáních. Někteří badatelé tak označují spíše falešné amulety vzniknuvší devalvací skutečných amuletů.²⁴ Na tyto předměty není vázaný žádný magický rituál výroby – vyrábí se naopak velkovýrobně.

p) Medailon

z franc. (*médaille*; „malá medaile“)²⁵, drobný předmět oválného tvaru, ozdobený z lícové strany, příp. z obou stran reliéfem nebo rytinou. Medailony sloužily jako identifikační znamení (mj. odznaky řádů) nebo jako předměty magické moci, talismany a amulety.

²⁰ *Intaglio*, 2001-2012.

²¹ *Cameo*, 2001-2012.

²² *Mascot*, 2001-2012.

²³ Budge, 1930, s. 31.

²⁴ Budge, 1930, s. 31.

²⁵ *Medallion*, 2001-2012.

q) **Mutonium**

viz →fascinum

r) **Pantakl**

z řeč. (*Pantos* – „vše“, *kléos* – „dobrý čin“)²⁶, též *pentakly*, magické předměty, na kterých dominuje kresba. Motivem těchto kreseb nejsou astrologické výpočty (jako v případě →glyf), ale jakési symbolické vyjádření toho, k čemu má předmět sloužit, funkce pantaklů je pak podobná funkci talismanů a amuletů. Rozdíl mezi pantakly a talismany nacházejí badatelé (mj. P. Piobb) v tom, že pantakly jsou jakýmsi činiteli magických operací, obsahující fluida již polarizovaná, zatímco talismany jsou prostředky těchto operací, které mají fluida polarizovat – funkci pantaklů tak můžeme přirovnat k elektrickému akumulátoru.²⁷

s) **Pentakl**

viz →Pantakl

t) **Probaskanion**

viz →Baskanion

u) **Rondel**

z franc. (*ronde*; „kulatý, „okrouhlý“)²⁸ je předmět kruhového tvaru vyhotovený z lidských lebečních kostí, sloužící jako amulet. Materiál k výrobě předmětu je získáván ritualizovanou trepanací.²⁹ Tento zákrok je doložen v neolitu, u některých národů (mj. Slovanů) byla prováděna ještě v 10. století.³⁰

²⁶ Nakonečný, 1999, s. 357.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Malina et al., 2009, s. 3450.

²⁹ Trepanace je chirurgický zákrok, při němž se otevírá lební dutina.

³⁰ Malina et al., 2009, s. 3450.

v) Satyrice signa

viz →fascinum

w) Scaevola

viz →fascinum

x) Škapulíř, devocionální

z lat. (*scapula*; „rameno“)³¹ je forma amuletu, která se vyvinula ze škapulíře (řeholního roucha).³² Jedná se o dvě pouzdra z látky obsahující modlitby či různé bylinky. Jedno pouzdro je nošeno na zádech, druhé pak na hrudi. Tento typ amuletu je typický pro členy třetích řádů.

³¹ *Scapular*, 2001-2012.

³² *Škapulíř*, 7. 11. 2011.

3 MAGIE

Amulety a talismany jsou v nejobecnějším měřítku považovány za projevy *magie*. Ačkoliv cílem práce není shrnutí poznatků o magii, je třeba nastínit alespoň ty základní: v této kapitole tak budeme hovořit o magii z hlediska psychologie a religionistiky; dále se blíže podíváme na činitele magických operací a fenomén uhranutí, abychom tak mohli zasadit talismanickou magii do širšího rámce.

3.1 Pojem „magie“

Původ slova magie můžeme najít v perštině – slovo *magusch* označovalo příslušníka kasty, jež se zabývala nadpřirozenými silami. Přes starověké Řeky (*μαγεία* - *mageia* – „čarodějnictví“) se pak toto slovo dostalo do Evropy, kde prodělalo svébytný vývoj (Wolf, 1992, s. 93). Jako relevantní vědecká kategorie se objevuje v 19. století s rozvojem antropologie a etnografie. Zavedení tohoto pojmu však způsobilo značnou devaluaci a až do dnešních dnů můžeme považovat tuto kategorii za velmi vágní. V jednom případě je magie považována jen za systém jakýchsi mentálních zkratk, kterými preliterární společnosti vysvětlují každodenní jevy³³, v druhém je pak zmiňována jako vysoce erudovaná

³³ Názor, že magie slouží jako interpretační mřížka preliterárním národům k tomu, aby skrze ni explikovali kosmologický řád světa (podobně jako lidem na Západě slouží racionální věda), je často zmiňován v diskuzi o mentalitách, kterou do antropologie zavedl Lucien Lévy-Bruhl (1857 – 1939). Poprvé vyslovil tezi, že západní racionální myšlení není univerzální, ale je podmíněno kulturním vývojem, čímž se postavil proti současnému evolucionistickému paradigmatu a popřel jeho dvě základní východiska - teorii o psychické jednotě lidstva a teorii o evolučním vývoji myšlení. Díky těmto teoriím docházeli vědci k závěru, že i preliterární společnosti by bez jakékoliv vnější kulturní změny (difúze či migrace) časem dospěly do nejvyššího stádia racionálního myšlení. Lévy-Bruhl naproti tomu přišel s tezí, že *logické* uvažování typické pro západní svět je determinováno vývojem *sui generis*, jehož počátky nacházel u Aristotela a pro něž je typické empirické ověřování hypotéz. Pro preliterární společnosti je pak typický způsob tzv. *mystického (prelogického)* myšlení – skutečnost je interpretována jako mystická. Slovy Lévy-Bruhla: „*skutečnost okolo primitivních národů je sama mystická. Ani jediná bytost či předmět nebo přírodní jev není v jejich kolektivních představách to, jak se jeví našemu rozumu*“ (Bowie, 2008, s. 231). Na myšlenky Lévy-Bruhla se okamžitě snesla velká vlna kritiky, sám Lévy-Bruhl je později byl nucen revidovat (Bowie, 2008, s. 229 – 237).

pansofická věda, kterou se Roger Bacon nezdráhá nazvat „praktickou metafyzikou“.³⁴ Můžeme najít několik definic magie. Pomineme-li sekundární významy, které se k tomuto termínu přidaly (např.: varietní čáry), pak můžeme definici tohoto slova redukovat pro potřeby této práce na dva základní významy:

- 1) (...) *označení formy lidské snahy vysvětlit a hlavně ovládnout skutečnost pomocí kouzelnických aktivit a praktik, a dosáhnout tak vytoužených cílů* (Malina et al., 2009, s. 2324). Takováto magie je zjednodušujícím interpretačním prostředkem vnímání vztahu příčina-důsledek a je typická pro **mimoevropské preliterární společnosti**, ale třeba i pro evropské zemědělské společnosti.
- 2) (...) *interakce mezi transcendentálním subjektem a transcendentem reprezentovaným světem takzvaného „astrálního světla“, které je prostředníkem, ale i působcem magické akce* (Tamtéž. s. 2325). Takto pojatá magie je precizní vědou o jednotě života a světa a je typická pro některé **starověké civilizace** (Egypt, Babylon, Persie) a středověký, novověký a částečně i moderní **židovsko-křesťanský a arabský kulturní okruh**.

Tato distinkce je v tomto okamžiku důležitá. V práci se budeme zabývat oběma těmito aspekty magie, nicméně pro následující řádky je potřeba obě definice oddělit. Pro zjednodušení budeme mluvit o prvním pojetí magie (viz bod 1) a druhém pojetí magie (viz bod 2).³⁵

³⁴ Pohled na magii jako na vznešenou vědu, která byla systémem komplexního poznání o dynamické jednotě života a světa, je typický především pro Evropu, přesněji řečeno pro židovsko-křesťanský kulturní okruh (např.: kabala). Tento pohled na magii zpracovává mj. Milan Nakonečný (viz např.: *Podstata a lidský smysl magie*. In: Wolf, 1992)

³⁵ V některé literatuře můžeme vystopovat tendence obě pojetí oddělit – termín *magie (magic)* užívat pouze pro druhé pojetí, zatímco pro první pojetí užívat výhradně pojem *čarodějnictví (sorcery, witchcraft)*. Namátkou: „*Pokud byly podávány „vědecké“ výklady magie, nešly na podstatu věci, jak jsme již ukázali, zabývaly se jen její pokleslou formou, lidovým čarodějnictvím a měly hypotetickou povahu podávanou v často sporných pojmech.*“ (Nakonečný, 1999, s. 19). Tyto tendence ale bohužel nejsou globální. V řadě relevantních zdrojů se slova „magie“ a „čarodějnictví“ používají jako synonyma. Např.: v databázi HRAF (*Human Relations Area Files*; zal. 1949, považované za největší etnografickou databázi světa) je odstavcům týkající se této problematiky v celé řadě případů přiděleno jak klíčové slovo *sorcery* (čarodějnictví), tak *magic* (magie). V jiných zdrojích pro změnu najdeme pro slovo čarodějnictví jen velmi úzké vymezení.

3.2 Psychologie

První pojetí magie je z psychologického hlediska funkční díky dvěma klíčovým idejím (dle Bowie, 2008, s. 209-210):

- veškerý kosmos je vyplněn neutrální silou, se kterou je možno manipulovat a využívat ji ke svým účelům
- veškeré dobro je konečné, v kosmu musí existovat rovnováha

K oběma ideám nyní blíže.

V religionistice a antropologii se velmi často pro obecné pojmenování této síly používá pojem *mana*³⁶. Jedná se o domorodé pojmenování této síly v Melanésii a Polynésii, avšak známe pojmenování této síly (resp. síly podobných atributů) téměř z celého světa (*orenda* u Irokézů, *oki* u Hurónů, *sila* u Eskymáků, *megbe* u Pygmejů, *tondi* u Bataků atd). Z hlediska teorie religionistiky se jedná o Marettovu teorii *animatismu*, kterou podrobně probereme v kapitole **3.3 Religionistika**, v této kapitole nás budou zajímat psychologické aspekty této síly. Manou někteří badatelé přirovnávají k elektřině. Některé předměty jsou manou nabitě méně, jiné více. V silách člověka je s touto substancí pracovat – může jej například přesouvat z jednoho předmětu na druhý. Některí jedinci mají k podobným úkonům lepší vlohy než jiní, manipulace s manou je ale i otázkou tréninku. Důležité je, že mana nemůže vymizet. Můžeme o ní říci, že pro ni platí zákon zachování hmotnosti – v okamžiku, kdy je některý předmět zničen, přesune se do jiného. Manou nejsou obdařeny pouze materiální předměty. Jsou jí naplněny i bytosti – jak lidské, tak ty z onoho světa. Díky této síle mohou lidé ovlivňovat nadpřirozené bytosti a stejně tak naopak. S termínem mana také úzce souvisí pojem *tabu* – toto slovo pochází z polynéského slova *tapu* („posvátný“),

Např.: podle Pospíšila označuje čarodějnictví „víru ve zlovolné nadpřirozené síly, kterými jsou nadána některá individua, která mohou škodit jiným ať už činy nebo jen silou vůle.“ (Pospíšil, 1993, s. 12). Tato definice tak redukuje magické operace pouze na operace negativní. I když by tak oddělení obou pojetí vlastními termíny bylo užitečné, v současné vědě by bylo nefunkční. Proto zůstaneme u našeho „prvního“ a „druhého“ pojetí magie.

³⁶ V české literatuře se někdy tento pojem používá jako nesklonný (Horyna, 1994), někdy se pak skloňuje podle vzoru „žena“ (Pospíšil, 1993). V této práci budeme termín *mana* skloňovat.

kteře se užívalo pro osoby či předměty, které na sebe vázaly tolik many, že bytí v jejich blízkosti bylo životu nebezpečné (proto byli například v Polynésii nošení náčelníci na ramenou dvou mužů zvaných *matapule*) (Pospíšil, 1993, s. 394).

Idea konečného dobra je představou o jakési rovnováze štěstí. Pokud má například lovec štěstí při lovu, pak musí jiného lovce (aby byla zachována kosmologická rovnováha dobra) potkat neúspěch.

Pokud bychom měli hovořit o psychologických aspektech druhého pojetí magie, pak bychom měli primárně konstatovat, že jde o vysoce racionalizovaný systém, do jehož psychologické roviny nelze vstoupit tak jednoduše jako v případě prvního pojetí magie. Především tedy, že půjde o velmi hrubý nástin, nicméně potřebný pro účely této bakalářské práce.

I v druhém pojetí magie jde především o víru v ovlivňování empirického světa neempiricky prokazatelným způsobem. Východiskem není představa many, která oduševňuje empirický svět, ale dva další světy nad ním existující – svět duševní a svět duchovní. Původce magické operace je schopen vstoupit do těchto světů a skřze ně vyvolat změnu ve světě fyzickém. Ekvivalentní název pro duševní svět je *astrál*, což označuje *v běžných podmínkách vnímatelného světa nevnímatelnou substanci, která je skřytou dimenzí jsoucna* (Nakonečný, 2009, s. 49). Astrál je oživující element všech věcí a jevů a právě manipulace s astrálem je považována za podstatu magické operace – přesněji řečeno *psychurgie*. V astrálu se může činitel magické operace setkat s astrálními bytostmi (astrální těla, elementálové, larvy a elementární duchové), skřze něž provádí zjevné změny ve fyzickém světě. Vyšší formou magie je pak *theurgie*. Ta se dotýká světa vyššího, než je svět astrální – světa duchovního, v němž činitel magické operace vstupuje do relace s vyššími bytostmi – anděli a génii. Obecně můžeme rozlišit dva druhy magie – černou (dosahujících neetických výsledků) a bílou (jež je v souladu s dobrými úmysly).

Hlavním vkladem do magické operace je transcendentální subjekt jejího činitele. Hlavními jejími činiteli jsou pak imaginace a vůle. V tomto kontextu však musíme chápat tyto pojmy zcela jinak, než si je vykládá současná

psychologie – jedná se o vůli a imaginaci magickou (transcendentální), kterých můžeme dosáhnout pouze s magickým výcvikem. Úspěch magických operací typických pro působe magické akce u preliterárních společností (naší terminologií bychom mohli říct „magických operací prvního pojetí“) je vysvětlován mechanickým opakováním předepsaného způsobu, které je podepřeno o pevnou víru v úspěch.

Ačkoliv jsou obě pojetí magie v zásadě odlišná, můžeme najít společné rysy: magie funguje (alespoň z psychologického pohledu jejích činitelů, příp. obětí, potenciálních obětí, léčených, atd.) na představě nemateriální substance, skrze niž lze ovlivňovat fyzický svět. Tento postulát můžeme považovat za kulturně univerzální a můžeme tak o něj opřít závěr našeho psychologického uvažování o magii.

3.3 Religionistika

Místo magie v teoriích náboženství je poměrně zajímavé – ústřední otázka zní: je magie náboženstvím, či nikoliv?

První pohled, jímž se můžeme na problematiku podívat, je pohled z pozice evoluce náboženství. Můžeme magii považovat za evolučního předchůdce náboženství? Nastiňme si nyní ty nejzákladnější poznatky o teorii náboženské evoluce, abychom na tuto otázku mohli odpovědět. První do této diskuze přispěl Auguste Comte – ve svém *Kurzu pozitivní filosofie* stanovil tři stádia vývoje náboženství – theologické, metafyzické a pozitivistické. Na Comtovo velmi hrubé schéma navázal Herbert Spencer, který za nejstarší stádium náboženství označil *manismus* (uctívání předků) a o něco později Edward Burnett Tylor, jenž ustanovil nejstarším stádiem *animismus* (víru v duši, resp. oduševnělý svět). Zajímavý je z našeho pohledu tzv. *fetišismus*, který Tylor vymezil jako zvláštní druh animismu – víra v to, že se duchové mohou usídlit v lidských artefaktech (odtud je již k talismanické magii vsutku blízko). Zdaleka

nejzajímavější jsou však pro nás příspěvky Roberta H. Codringtona, Roberta Ranulpha Maretta a Jamese Gerorge Frazera.

První zmíněný, Robert H. Codrington, si při svých výzkumech v Melanésii povšiml zajímavého náboženského fenoménu – *mana* (popsané v kapitole **3.3 Psychologie**). Když bylo následně zjištěno, že se nejedná pouze o specifikum Melanésie, vstoupila na světlo světa nová doktrína tzv. *animatismu* (někdy zmiňovaného též jako *dynamismus*), jejímž mluvčím se stal Robert Ranulph Marett. Na základě této doktríny bylo za nejstarší evoluční fázi prohlášeno stádium animatismu, tedy stádium víry v nadpřirozenou substanci, která prostupuje celý kosmos, včetně lidských bytostí – víry v *manu*.

Současně se objevuje teorie Jamese George Frazera, který je dodnes považován za jednoho z největších odborníků na problematiku magie.³⁷ Ten za nejstarší evoluční fázi náboženství označil právě magii. Po zobecnění značného množství etnografického materiálu přišel s následujícími hlavními znaky magie (Horyna, 1994, s. 36):

- rituální jednání, jehož pomocí se snaží jedinec ovlivnit jevy, které prakticky ovlivnit nemůže (mj. přivolat déšť)
- předměty³⁸ nebo slovní formulace, které mají mít na ovlivňované jevy požadované účinky
- víra ve skrytou sílu výše uvedeného (rituálů, předmětů a slov)

Podle Frazera vedlo jednotlivá společenství k přechodu k vyššímu evolučnímu stádiu (náboženství)³⁹ zjištění, že magie, jakožto způsob ovládnutí přírody, není způsobem úspěšným.⁴⁰

³⁷ Abychom byli nadále důslední a spravedliví, pak je třeba upřesnit, že odborníkem na magii prvního pojetí.

³⁸ Právě do této kategorie bychom zařadili zkoumané amulety a talismany.

³⁹ Posledním stádiem náboženské evoluce je podle Frazera věda, což je zcela v intencích tehdejšího převládajícího paradigmatu.

⁴⁰ Frazer si na počátku úvah o vývoji náboženského myšlení položil otázku, co je náboženství. Došel k závěru, že stejně jako ostatní prvky kultury se jedná o způsob, jakým se člověk adaptuje na vnější prostředí. Magie byla podle Frazera prvním pokusem k ovládnutí přírodních jevů, které

Frazer de facto přiřkl magii nálepku předchůdce náboženství. V dnešní době se již Frazerův model náboženské evoluce bere se značnou rezervou – především proto, že se Frazerovy domněnky nikdy empiricky neprokázaly (Soukup, 2004, s. 303). Přesto myšlenku postupného vývoje náboženství, kde je magie nejstarším vývojovým stádiem, neopouštějme a představme si soudobou kritiku Frazerovy teorie. Émile Durkheim poukázal například na to, že magie ze své podstaty neumí tvořit společenství, jako to dělá náboženství, Malinowski pak na to, že magie je účelová, kdežto náboženství má účel samo v sobě. Další kritikou je to, že magie prokazatelně koexistuje ve složitějších, evolučně mladších systémech náboženství (polyteismus, monoteismus). Jako příklad této koexistence uveďme zvyky středořeckého etnika Karakačanů, kteří zmijí hlavu – svůj nejoceňovanější amulet – nechávali nabít 40 dní v kostele, aby měla skutečnou magickou moc a dále třeba vykuřují placentu kadidlem, aby ji ochránili před zlými silami (Kavvadias, 1965, s. 283). Pokud tedy budeme považovat magii za evolučního předka náboženství, pak je třeba zároveň konstatovat, že tento předek nevyhynul – naopak se v celé řadě případů prokazatelně reprodukuje dál. Proč vlastně tento model náboženství nezanikl, tak, jak se domníval Frazer? Jak je možné, že magie prokazatelně koexistuje se složitými systémy víry, které 1) magii překonávají v propracovanější interpretaci vztahu příčina – následek 2) v nemalém počtu explicitně magii potírají zákazy a restriktivními opatřeními?⁴¹

byly nezbytné pro jeho přežití v přírodě nezbytné (déšť pro úrodu, úspěch při lovu atd.). Teprve, když si člověk uvědomil, že ani nejpestřejší škála magických úkonů nevede k požadovanému cíli, začal přírodní procesy přisuzovat nadpřirozeným bytostem – z této víry se pak podle Frazera vyvinulo náboženství (Horyna, 1994, s. 35-36).

⁴¹ Pro případ zdaleka nemusíme chodit daleko. Patrně největší restriktivní opatření ze všech náboženství proti magii zavedlo křesťanství. Určité ideje o potírání nalezneme už v Bibli. Několik příkladů: „Čarodějníci nenech naživu.“ (Exod. 22:18). „Nezabývejte se věštěním ani jasnovidectvím.“ (Lev. 18:26). „Neobracejte se k vyvolávacům duchů a věštkyním. Nevyhledávejte je a neposkrvňujte se jimi. Já jsem Hospodin, váš Bůh.“ (Lev. 18:31). „Kdyby nějaký muž nebo žena byl vyvolávačem duchů nebo věštkyní, musí zemřít. Budou ukamenováni – jejich krev at' padne na ně!“ (Lev. 20:27). „Až vejdeš do země, kterou ti Hospodin, tvůj Bůh, dává, neuč se jednat podle ohavných způsobů oněch národů. /Ať se u tebe nenajde, kdo by svého syna či dceru provedl ohněm! Stejně tak žádný věstec, jasnovidec, hadač, čaroděj, /zaříkavač, vyvolávač duchů, věštkyně ani ten, kdo se radí s mrtvými. /Každý, kdo páchá něco takového, je pro Hospodina ohavný! Právě kvůli takovýmto ohavnostem je Hospodin, tvůj Bůh, před tebou vyháni. /Bud' cele oddán Hospodinu, svému Bohu.“ (Deut. 18:9-14). Praktikující křesťané zcela jistě nezůstali pouze

Jedno z řešení této otázky můžeme najít u E. E. Evans-Pritcharda. Ten přichází s tezí, že ani neúspěšný magický úkon nevyvrací magii jako takovou. V případě neúspěchu, se dají vyvodit dva závěry, které neodporují obecné představě magie: 1) rituál (resp. amulet, zaklínadlo atd.) byl vykonán (resp. vyroben, proneseno) špatně 2) nadpřirozené síly působí silnější magií, než byl rituál (resp. amulet, zaklínadlo) schopen konkurovat (Pospíšil, 1993, s. 388-409). V případě že se naopak magická operace povede, prostředek je opakován. To je pravděpodobně důvod, proč magie přežila až do dnešních dní a slušně ob stojí i v jiných systémech víry a myšlení, včetně západního racionálního paradigmatu.

Druhé řešení této otázky můžeme najít v náboženské naraci. Magie (jak bylo uvedeno v kapitole **3.2 Psychologie**) je mj. postavena na dvou základních myšlenkách – myšlenke many prostupující kosmos a myšlenke kosmologické rovnováhy dobra a zla (štěstí a neštěstí atd.). V monoteistických náboženstvích (jež můžeme podle teorie náboženské evoluce považovat za nejrozvinutější formu náboženství) se pak objevuje nekonečně dobrá a nekonečně mocná bytost (ve třech náboženství abrahámovské tradice označovaný jako Hospodin, Alláh nebo Jahve), ale neznamená to, že ze světa s touto nekonečně dobrou a nekonečně mocnou bytostí zmizelo také veškeré zlo.

Několik křesťanských apokryfů⁴² hovoří o tom, že Bůh během první hodiny šestého dne stvořil devět hierarchicky uspořádaných tříd andělů (Serafíny, Cherubíny, Trůny, Panstva, Síly, Mocnosti, Počátky, Archanděly a Anděly), za nejvyššího anděla byl považován Michael. Na sklonku toho dne stvořil ještě třídu desátou, jejíž nejvyšší anděl byl Satnâel, neboli Satan. Chvilí poté stvořil Bůh Adama. Když Satan uviděl, jakou poctou obdařil Bůh prvního člověka, zmocnil

u těchto regulativů. Jen při čarodějnických procesech v Německu od roku 1400 do roku 1750 přišlo o život údajně až 1 milion žen (Malina et al., 2009, s. 3252). Je velmi zajímavé, jak moc se od křesťanství liší jiné náboženství abrahámovské tradice – islám. Zatímco Bible zcela popírá existenci jiných nadpřirozených sil vyjma Hospodina a poukazuje na zcestnost magických postupů, Korán si je vědom existence temných sil a v řadě modliteb nalezneme prosbu k Alláhovi, aby muslimy od zlých sil uchránil: „1. Rci: „Utíkám se v ochranu Pána lidí, 2. vládce lidí, 3. Boha lidí, 4. před zlem našeptavače pokradmého, 5. jenž našeptává do hrudi lidí, 6. ať již je z džinů či z lidí!“ (Súra CXIV). Jak se tento přístup odráží v talismanické magii těchto dvou kulturních okruhů uvidíme později v této práci.

⁴² Spisy, které byly později vyřazeny z biblického kánonu pro svou neautentičnost (Malina et al., 2009, s. 261).

se ho hněv. O týden později vyhlásil ostatním bytostem válku. Satanovi a jeho armádě se podařilo úspěšně vybojovat dvě bitvy, avšak na třetí bitvu poskytl Bůh bojovníkům dobra silnou zbraň – Kříž Světla, na němž byla napsána jména Svaté Trojice. Satan s jeho společníky nemohl této zbrani čelit, proto se dali na útěk. Michael s ostatními anděly je pronásledovali až do pekla, kde, jak se věří, přebývá Satan se svými spoluspiklenci dodnes (Budge, 1930, s. 11). Zlo tak nebylo vymýceno úplně – kdesi se nadále ukrývá, aby škodilo lidem. Právě to by mohl být jeden z důvodů, proč magie přežila vedle evolučně mladších forem náboženství – nabízí se člověku jako prostředek v boji s přeživším zlem. Některé definice magie dokonce doslova říkají, že magie je taková věda či činnost, *kteřou člověka naučili „padlí andělé“* (Nakonečný, 2009, s. 236).

Podobné narace nenacházíme jen u třech monoteistických náboženství abrahámovské tradice. Například v babylonské mytologii byl člověk stvořen z krve boha Kingu, který byl poražen Mardukem ve velké bitvě dobra a zla na úsvitu lidstva. Ani zde tak zlo nebylo vymýceno úplně, ale je jím stížen člověk, který je pro babylonská božstva připomínkou revolty zla (Budge, 1930, s. 4). Rovněž v egyptské mytologii proběhl boj dobra se zlem – dokonce probíhá každý den. Sluneční bůh Rā musí každé ráno porazit armádu monstra Āpopa, který se pravidelně vyrojí na východním konci oblohy. Rā nikdy nemůže absolutně zvítězit nad Āpopem, proto mohou denně zaútočit zlé síly na obyčejné lidi (Tamtéž, s. 9).

Můžeme se tak domnívat, že přežití magie vedle náboženství je způsobeno i narativní stránkou samotného náboženství – konkrétně narací o nevymýceném zlu, proti němuž je možno bojovat magií.

Vraťme se ale k otázce uvedené v úvodu této kapitoly: jaký je vztah pojmů magie a náboženství? Je magie (v prvním, resp. druhém pojetí) druhem náboženství, nebo nikoliv? Vše z předchozích řádků nasvědčuje, že je magie evolučním předchůdcem náboženství, který má schopnost koexistovat vedle složitějších náboženských systémů; někteří antropologové jdou ale ještě dál – tvrdí, že magie je stejně plnohodnotným náboženstvím, stejně jako animismus či

totemismus. Existují však hranice tohoto tvrzení. Na následujících řádkách si ukážeme jaké. Aby náboženství mohlo být považováno za náboženství, mělo by splňovat následující rysy (Waardenburg, 1997, s. 10-15):

- nábožensky vykládané skutečnosti
- nábožensky vykládané zkušenosti
- nábožensky vykládané normy

Ke každému z rysů nyní zvlášť. Nábožensky vykládané skutečnosti jsou jednoduše takové skutečnosti, které nemůžeme ověřit smysly – existují na základě víry. Zjednodušeně bychom tento bod mohli nazvat „víra ve věci nadpřirozené“, ale dichotomie „přirozené – nepřirozené“ se objevuje víceméně jenom v západním myšlení ovlivněné aristotelovskou logikou. Globálně mnohem běžnější je pestrá škála skutečností rozprostřená mezi těmito dvěma krajními body. V řadě náboženství tyto skutečnosti berou konkrétní podobu (démoni, andělé, nebe, peklo atd.). Magické úkony jsou v tomto směru nábožensky vykládané skutečnosti. Mezi příčinou a následkem magické operace totiž neexistuje žádný objektivně empiricky ověřitelný vztah – tento vztah je otázkou víry. Je tu nicméně jedno ale: ve většině náboženství některé tyto nábožensky vykládané skutečnosti vyvádějí jedince z profánní skutečnosti a ujišťují člověka o posmrtném životě (fenomén spásy). Magie tyto aspirace postrádá – jejím hlavním úkolem je sloužit člověku v dílčích úkolech.

Za nábožensky vykládané zkušenosti se v tomto případě považuje pestrá škála kosmických, extatických, inspiračních, mystických a jiných zkušeností členů určitého společenství. I v tomto bodě má magie své velmi specifické místo. Pro všechny náboženské zkušenosti a jedince, jež je zakouší, v tomto směru platí, že tyto zkušenosti „*mohou být těmito osobami a jejich skupinami ovlivňovány, nikoli však kontrolovány*“ (Waardenburg, 1994, s. 13). V tom je oproti magii značný rozdíl. Ať již jde o kněze se svoji modlitbou, či o šamana se svým extatickým stavem – vždy se jedná o prostředníka mezi dvěma světy. Oba vstupují do interakce s nadpřirozeným světem a žádají nadpřirozené síly, aby učinily změnu. Vždy však nakonec záleží na dobré vůli nadpřirozena. Naproti

tomu činitel magické operace (mág, kouzelník, čaroděj aj.) věří, že on sám je obdařen silou, díky níž je schopen změny dosáhnout.

Taktéž poslední rys náboženství – náboženské normy, se v případě magie poněkud vymyká. V běžných náboženstvích mluvíme o celé řadě mravů, zákonů a tabu, jež jsou pro praktikování náboženství závazné pro všechny věřící – ať již se jedná o zapsané regulativy či regulativy předávané ústní formou. I magie má svoje předpisy – psané i nepsané. V případě běžných náboženských norem je ale potřeba zajistit jejich nejvyšší platnost tím, že tyto normy stanovila nejvyšší bytost. Např.: *Korán* nadiktoval Mohamedovi archanděl Gabriel, hebrejské desatero dostal Mojžíš na hoře Sinaj přímo od Nejvyššího atd. V případě magie nejsou původcem pravidel božské instance, ale kumulující se zkušenosti původců magických operací. Dokonce nejsou tato pravidla natolik závazná, aby se v případě, že se některá z operací ukáže jako neúspěšná, nedala obměnit.

Měli-li bych tedy shrnout vztah pojmů magie a náboženství, postavil bych se spíše na stranu menšiny⁴³, která tvrdí, že magie obsahuje tolik vlastních specifik, že je nesmyslné ji plnohodnotně zařadit pod ostatní druhy náboženství. Pro toto tvrzení hovoří i fakt, že je schopna koexistovat v celé řadě kultur nezávisle na náboženském systému. Nelze ovšem popřít její pravděpodobnou roli v evolučním vývoji náboženství. Zmínit bychom měli i fakt, že v některých kulturách existuje magie jakožto jediný systém víry (výzkum Azandů u Evans-Pritcharda) – to může být ale interpretováno tak, že se v těchto kulturách stále vyskytuje „nejstarší“ evoluční předek náboženství, nikoliv však ještě náboženství samotné.

3.4 Činitelé magických operací

Stejně tak jako je samotný pojem magie obdařený celou řadou významů, jsou i pojmenování pro činitele magických operací četná a je třeba udělat v nich pořádek. V češtině se objevuje celá řada slov označujících člověka provádějící

⁴³ Podle Pospíšila (1993) řadí magii k náboženství většina antropologů. V opozici jsou například Frazer či Tylor, o jejichž názory se v argumentaci částečně opírám.

magii: čaroděj, čarodějník, černokněžník, divotvorce, kouzelník, mág, magik, medicinman, šaman.⁴⁴ Mnohá z těchto pojmenování se používá i pro iluzionisty nebo hvězdy komerčních televizních pořadů věnovaných pseudomagii. Dá se vůbec vnést nějaký pořádek do těchto termínů?

Především vyřadíme ta pojmenování, jež jsou duplicitní produkty bohaté slovní zásoby českého jazyka: čarodějník (méně používaná forma slova čaroděj), divotvorce resp. divotvůrce (obecně kdokoliv, kdo dělá divy).

Ze zbývajících: medicinman je pojem přejatý z angličtiny, označuje léčitele „divošských“ národů. Protože ale samotná instituce léčitele ještě automaticky nezajišťuje užití magických postupů, i tento termín ponecháme stranou. Termín šaman si vyložíme v jeho užším antropologickém pojetí. Rozdíl mezi magií a extatickými stavy jsme již popsali v kapitole **3.3 Religionistika**, proto nebudeme považovat šamana za činitele magických operací.

Zbyly nám 4 (resp. 5) pojmů. Každému z nich nyní věnujeme krátký odstavec.

Černokněžník svou etymologií poukazuje na to, že se jedná o někoho, kdo koná černou (satanskou) mši (*černý kněz*). Nemálo se vyskytuje například v pohádkových příbězích – zřejmě pro libozvučnost tohoto slova – vždy ekvivalentně k pojmu čaroděj či kouzelník. Ovšem význam tohoto termínu je pro nás o dost užší, než abychom jej mohli považovat za skutečné synonymum. Jak již bylo naznačeno výše, černokněžník je primárně ten, kdo svou magií působí zlo. Podle Nakonečného navíc není automatické, že černokněžník musí nezbytně provozovat magii (může pouze konat satanské mše, bez magických operací) (Nakonečný, 2009, s. 94).

Pozastavme se u pojmů čaroděj a kouzelník – to proto, že ačkoliv jsou tyto pojmy vnímány obecným povědomím dosti podobně, existují v odborné literatuře snahy významově je oddělit. Tuto snahu podnítil Evans-Pritchard při výzkumu Azandů. Rozdíl mezi čarodějem (*witch*) a kouzelníkem (*sorcerer*)⁴⁵

⁴⁴ S inspirací *Slovníku českých synonym* (přes databázi DEBDict 1.7.22).

⁴⁵ Alespoň tak se tyto pojmy v případě Evans-Pritcharda do češtiny překládají (Bowie, 2008; Kandert 2010). Nutno podotknout, že nejde o bezvýhradné dogma překládat oba termíny do

popisuje ve své studii *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. Rozdíl vidí v tom, že kouzelník čerpá svoji sílu z přírodních substancí, s nimiž provádí magické operace (zaklínadla, rituály), kdežto čaroděj k výkonu magie používá jen svou zděděnou psychofyzickou sílu (Evans-Pritchard, 1976, s. 176).⁴⁶ Dá se ale namítnout, že Evans-Pritchard narouboval dvě anglická slova na dva domorodé výrazy⁴⁷, aniž se jakkoliv zaobíral významem použitých slov. Na jeho obhajobu však můžeme říci, že jednoznačná fakta, která by oba pojmy rozlišovala, chybí. Na internetu není nouze o různá vysvětlení, avšak jsme v podobné situaci, jako v kapitole **2.2 Rozdíl mezi amuletem a talismanem**, kdy jsme se pokoušeli najít rozdíl v pojmech „amulet“ a „talisman“ – nejsou náhodou všechny pokusy o rozlišení těchto slov umělé?

Relativně neutrálním můžeme shledat dvojici slov mág a magik. Konkrétně slovo magik používá pro své texty Milan Nakonečný – označuje jimi jednoduše všechny původce magické operace. Na tento význam odkazuje velmi jednoduchá etymologie tohoto slova. Jediné úskalí je, že v češtině (alespoň mně osobně) asociují tato slova poněkud složitější způsob magie. Nenazval bych například člověka, který provádí orákulum u Azandů, mágem. Ale anglická verze slova (magician) se hojně používá i v databázi HRAF pro označení i velmi „primitivních“ forem magie.

Pokud bychom tedy měli najít nejvhodnější ekvivalent za krkolomné sousloví „původce magické operace“, pak se nejvhodnějšími kandidáty jeví právě

češtiny právě takto, což si můžeme ukázat na příkladu s velmi populární krásné literatury – v románech o Harry Potterovi od J. K. Rowling. Zde překladatelé (Pavel a Vladimír Medek) překládají slova *wizard* a *witch* jako čaroděj a čarodějka (v originále je výhradně použito v tomto pořadí pro ženy a muže). I slovo *sorcerer*, kterým J. K. Rowlingová označuje v některých místech Lorda Voldemorta, je českému čtenáři přeloženo jako čaroděj.

⁴⁶ V této souvislosti je potřeba upozornit na omyl, který se nedopatřením dostal do knihy *Přehled náboženských systémů* Josefa Kanderta. Můžeme zde najít tvrzení, že čarodějové u Azandů byli provozovatelé černé magie, zatímco kouzelníci bílé magie (Kandert, 2010, s. 77). Protože se odvolává na tutéž studii, se kterou pracujeme, můžeme usoudit, že se jedná o chybný výklad této problematiky. Srov. Bowie, 2008, s. 213.

⁴⁷ Azandové nazývají čarodějnictví „*mangu*“, toho, kdo jej provádí pak „*boro (ira) mangu*“; kouzelnictví nazývají „*gbegbere (gbigbita) ngua*“ nebo „*kitikiti ngua*“; kouzelníky pak „*gbegbere (kitikiti) ngua*“ (Bowie, 2008, s. 213).

dvojice mág či magik. U ostatních zástupných pojmů bychom mohli narazit na problém, že směřují k užším významům.

3.5 Uhranutí

Oblasti magie se týká jeden zajímavý fenomén, který bychom měli v této práci zvláště akcentovat, neboť se ve velké míře dotýká právě amuletů a talismanů: fenomén uhranutí (*evil eye*).⁴⁸ S tímto fenoménem se můžeme setkat napříč všemi kulturními areály (ačkoliv není zdaleka univerzální). Jedná se o *negativní ovlivnění jednotlivce prostřednictvím nepřejícího, zlého, pronikavého, uhrančivého, dlouhého nebo nenávistného pohledu* (Malina et al., 2009, s. 4307). Písemné zmínky o uhranutí ve staroindických védách (od poloviny 2. tisíciletí př. n. l.) nás přesvědčují o tom, že máme co dočinění s fenoménem velmi archaickým (obr.1 římský otrok vybavený amuletem proti uhranutí). Vědecky se mu věnoval např.: Edward Burnett Tylor či David Pocock. První souhrnnou práci na téma uhranutí napsal Alan Dundes (*The Evil Eye: A Case Book, 1992*); zde komparuje transkulturní varianty uhranutí a pokouší se o syntézu. Jeho syntéza je značně ovlivněna psychoanalýzou.

Na to, co přesně uhranutí dokáže způsobit, nenajdeme shodné názory dokonce ani v rámci jedné kultury – třeba v západoafrickém kmenu Džaga tvrdí jedni, že způsobuje pouze poruchy spánku u dětí, jiní mluví o vyrážce na dětské pokožce a ti nejpověřivější dokonce o smrti dítěte (Raum, 1940, s. 111). Stejně tak můžeme pozorovat širokou škálu preventivních opatření. Účinnou ochranou proti uhranutí je podle Dundese používání *apotropaických*⁴⁹ amuletů, posunky rukou, plivání a pronášení ochranných výroků před chválou či lichotkou nebo zastírání toho, že se někomu vede dobře (Dundes podle Bowie, 2008, s. 224). Právě proto, že uhranutí tolik souvisí s amulety, uvádíme tuto krátkou kapitolu. Později v práci uvidíme, kolik amuletů po celém světě nemá jinou funkci nežli odvracení uhrančivého pohledu. Jsou navrženy jednoduše tak, aby závistivé oko

⁴⁸ V některé relevantní literatuře se pro tento fenomén prosazuje doslovný překlad tohoto anglického termínu : *zlý pohled* (mj. Nakonečný, 2009; Bowie, 2008). V této práci se však budeme preferovat české slovo uhranutí. I v angličtině existují různé varianty – *envious eye* (Barth, 1916), *evil glance* (Donaldson, 1938) atp.

⁴⁹ Z *apotropsion*, - kultovní prostředek odvracející svou magickou mocí zlo (Kraus, 1998. s. 65).

nepadlo na chráněný předmět, ale na obranný amulet – díky tomu majitel svého uhrančivého pohledu nabyl rychle zpět vlastních myšlenek a jeho pohled byl tak zlomen (Barth, 1961, s. 144). Podle Budge můžeme najít i řadu jiných artefaktů než standardizovaných amuletů, které dříve sloužily právě k odvrácení uhranutí, jen se na jejich funkci zapomnělo a artefakty samotné pak degradovaly na úroveň ozdoby - např.: třásně z úzkých pruhů kůže, které můžeme často spatřit na koňském sedle a které se posléze staly neodmyslitelným symbolem Divokého západu (obr.2), měly původně odvracet od koně uhrančivý pohled (Budge, 1930, s. 30). Podobné třásně můžeme najít na velbloudím postroji u Tuarégů (obr.3), na ruksaku sloužícímu komančským ženám k nošení dětí (obr.4) a mnoha dalších předmětech, které mají odpoutat pohled uhrančivého oka od chráněného předmětu. I další způsoby obrany proti uhranutí stojí za zmínku. Například v Itálii se dodnes používá zvláštního znamení, kdy se na nebezpečnou osobu namíří sevřená pěst, kde palec je sevřen mezi ukazováčkem a prsteníkem. Kasta Patidar v indickém Gudžarátu se od uhranutí chrání preventivně tak, že se snaží nedávat příliš na odiv svůj majetek. Podle Dundese je dokonce spropitné určitým způsobem, jak se vyvarovat uhrančivému pohledu – díky němu nedochází k závistí.

Právě závist je klíč k pochopení fenoménu uhranutí. Již etymologie tomu nasvědčuje – v angličtině *envy* pochází z latinského *invidia*, které pochází z *in videre* (vidět). Taktéž v češtině nám sloveso *závidět* až nápadně evokuje sloveso *vidět*.⁵⁰ Právě v kulturách, kde se závistí přikládala vina za všechna neštěstí, jako jsou nemoci dětí či dobytka, se vyvinula víra v uhrančivý pohled jako „technická“ podstata přenosu neštěstí. Proto amulety, které jsou proti uhranutí vyvíjeny, mají jedno společné – jsou pestré, nápadně umístěné, někdy ve tvaru oka. To proto, aby zlé oko spočinulo na tomto předmětu, nikoliv na samotném nositeli. Často je popisována také typická image člověka, který může uhranout.

⁵⁰Ačkoliv se tato podobnost jeví jako dokonale zapadající vysvětlení, etymologové přicházejí s vysvětlením jiným. Základem byl údajně kořen *neid-* (v němčině *neid* označuje právě závist) splynul v baltoslovanštině (lotyšské *pa-viedēt*) a latině (*invidēre*) se slovo tvorným základem *-veid* (vidět) a to údajně proto, že se s ním rýmoval. Teze, že základ *-veid* (vidět) je tu od počátku a že souvisí právě s uhrančivou schopností oka, je tak dnes etymology považována za nepravděpodobnou (Machek, 1968, s. 711-12).

V Evropě byli za obávané jedince považováni vyzábílí lidé s bledou pletí, s hlubokými černými očima a orlím nosem. Stejně tak existuje i prototyp oběti – nejvíce ohrožené jsou děti, nevíme však přesně proč. Africký kmen Gussijů to po svém interpretuje tak, že to je kvůli jejich pleti, která je v porovnání s dospělými o hodně světlejší (LeVin, 1966, s. 119). Bosenští Srbové pro změnu považují za nejohroženější děti krásné a plačící (Bringa, 1995, s. 180).

Kde se vlastně víra v uhranutí vzala? Toho se asi nikdy nedopátráme. Existuje domněnka, že tento fenomén stojí na biologickém základu – u celé řady savců má pohled z očí do očí dodatečné interpretace (signál k útoku apod.) (Coss podle Bowie, 2008, s. 226). Pro tuto domněnku svědčí částečně i to, že schopnost uhranutí je přisuzována i některým zvířatům (hadi, pavouci, příp. bájný bazilišek či bájná Gorgona). Můžeme vznést domněnku (byť jí patrně nikdy nebudeme moci potvrdit), že právě fenomén uhranutí stál na úplném počátku všech náboženských systémů. Uhranutí bylo jedním z prvních vysvětlení takových jevů, jež si raný člověk nebyl s to vysvětlit (neštěstí, nemoci, smrt), a byl to také asi jeden z prvních jevů, jemuž se začal bránit primitivními způsoby – mj. talismanickou magií.

3.6 Shrnutí

Z toho, co jsme se o magii dověděli, je důležité připomenout:

1) Magie je pojem značně široký. Pro potřeby práce jsme jej redukovali na dva hlavní významy, které budeme v práci dále sledovat:

- forma lidské snahy dosáhnout ritualizovanými postupy žádoucích cílů; typická pro preliterární společnosti (první pojetí magie)
- vysoce erudovaná nauka o interakci mezi transcendentálním subjektem a transcendentem (astrálem); typická pro židovsko-křesťanský kulturní okruh (druhé pojetí magie)

- 2) Z psychologického hlediska je magie funkční díky ideji, že existuje nemateriální substance, skrze niž může původce magické operace ovlivňovat empirický svět.
- 3) Magie je v některých rysech značně odlišná od základních rysů náboženství, proto bychom ji neměli za náboženství považovat. Je ale dost možné, že se jedná o evolučního předka náboženství.
- 4) Magie je schopna koexistovat se složitějšími systémy víry.
- 5) Ekvivalentními výrazy označující člověka, který provozuje magické operace, jsou *mág* a *magik*.
- 6) Zvláštním jevem v rámci magie je *uhranutí*, o němž se můžeme domnívat, že bylo jedno z prvních vysvětlení nadpřirozených jevů, kterým se člověk začal aktivně bránit.

3.7 Talismanická magie v kontextu magie

Talismanická magie je taková magie, kdy se jako prostředky magické operace – ať již směřující k dílčím cílům, k udržení dostatečného množství many, odvrácení uhrančivého pohledu či jiným – používají amulety a talismany. Můžeme je zařadit k magii prevenční⁵¹, je založena na předpokladu, že prevence je lepší než léčba, což je nepsaným pravidlem celé řady společností (mj. Anderson, 1911. s. 254b).

Je velmi důležité předeslat, že aspirací této práce je zabývat se talismanickou magií transkulturně, budeme se tedy věnovat amuletům a talismanům jak prvního, tak druhého pojetí magie, tedy:

- 1) Produktům jednoduché magie, která je zjednodušujícím interpretačním prostředkem ve vztahu příčina-důsledek; typických pro mimoevropské společnosti, ale třeba i pro evropské zemědělské společnosti.

⁵¹ Oproti magii *agresivní*. Viz Malina et al., 2009, s. 2324.

- 2) Produktům vysoce důmyslné magie, která je pansofickou vědou o jednotě života a světa; typických pro některé starověké civilizace (Egypt, Babylon, Persie) a středověký a novověký židovsko-křesťanský a arabský kulturní okruh.

Talismanická magie je obsahem této práce, právě ji budeme zkoumat skrze jednotlivé artefakty (amulety a talismany) v široké transkulturní perspektivě.

4 AMULETY A TALISMANY V TRANSKULTURNÍ PERSPEKTIVĚ

Tato kapitola je těžištěm celé práce. Jejím úkolem je představit výběr ukázek talismanické magie z celého světa, z období cca 2000 let př. n. l. až do dneška. Protože soubor nashromážděných dat je značně široký, pokusíme se do problematiky vstoupit skrze následující navrženou klasifikaci, v níž budeme zkoumat, **na jakém domnělém principu jsou amulety a talismany funkční:**

Jejím základem je klasické rozdělení Jamese Frazera. Ten veškeré magické chování rozdělil na dva základní podtypy: magii **homeopatickou** a magii **kontaktní:**

Budeme-li analyzovat principy myšlení, na němž je založena magie, pravděpodobně zjistíme, že jsou v podstatě dva: za první, že podobné vytváří podobné, čili že se výsledek podobá své příčině; a za druhé, že věci, které byly jednou ve vzájemném styku, působí na sebe navzájem na dálku i poté, co byl fyzický styk přerušen. První princip bychom mohli nazvat zákonem podobnosti, druhý zákonem styku nebo doteku. Z prvního principu, to je ze zákona podobnosti, kouzelník vyvozuje, že může dosáhnout žádoucího výsledku jeho pouhým napodobením; z druhého vyvozuje, že cokoli učiní s nějakým hmotným předmětem, postihne i osobu, s níž byl tento předmět jednou ve styku, ať už byl částí jejího těla nebo ne. Kouzla založená na zákonu podobnosti můžeme nazvat homeopatickou nebo imitativní magií (Frazer, 1994, s. 18).

I přesto že je velké většině Frazerova díla dnes přikládán status evolucionistické spekulace, je toto jednoduché schéma v mnoha ohledech nepřekonatelné a umožňuje pokrýt značnou část zkoumaného souboru. Nikoliv však soubor celý.

Pro doplnění použijeme schéma ruského jazykovědce a etnografa Dimitrije Konstantinoviče Zelenina, který při své práci narazil na jevy, jež nebyl schopen zobecnit v rámci základního Frazerova dělení. Ve své stati *Tabu slov*

rozpracovává problematiku magie mluveného slova. Na první pohled se zdá, že je kategorie slova pro tuto práci irelevantní, neboť talismanická magie v převážné míře vystupuje především v hmotných artefaktech, avšak Zelenin zpracovává rovněž magii **slova psaného**, která vznikla v řadě kultur, kde se můžeme s písmem jako takovým setkat. Zelenin dále okrajově zmiňuje problematiku magie **barev**. To nám klasifikaci rozšiřuje, ale i teď se v našem souboru vyskytují takové artefakty, které nepatří ani do jedné z uvedených kategorií.

Tuto mezeru nám pomůže zaplnit kategorie Josefa Kanderta, který v kapitole věnující se obranné magii k výše uvedeným kategoriím doplnil podkapitolu „*Obrana s pomocí znalosti fetišů a kouzelných substancí*“. V této práci zohledníme oba aspekty zvlášť. Talismanická magie vycházející z **kouzelných substancí** by se dala považovat za blízkou magii kontaktní, ovšem protože síla kouzelných substancí nepochází z dotyku, ale ze samotné přirozenosti substance, bude tato kategorie v práci oddělena. Talismanická magie, která funguje na principu **fetišů**, by se pro změnu dala přiřadit k magii homeopatické. Vzhledem k tomu, jak vágní je termín fetiš, měli bychom nejprve objasnit, co slovem fetiš Kandert myslí:

U specialisty je možné si obstarat sošku, která slouží jako ochrana; je ale také možné pořídit si sošku, jež může být využita k magickému útoku, případně k posílení účinků magického útoku. Tyto figurky známe pod názvem „fetiš“. Někdy jsou zejména v dobrodružné a cestopisné literatuře označovány jako „*džudžu*“ (*ju-ju*) anebo „*gri-gri*“. Fetišové figurky rozlišujeme dvojí: 1) s magickou náplní, která bývá umístěna v hlavě, břichu a nebo v řitním otvoru; 2) s vdechnutou silou – nemají v sobě žádnou viditelnou magickou substancí (Kandert, 2010, s. 96). Tyto figurky jsou víceméně zhmotněním vyšší moci, proto je v zásadě můžeme považovat za magii homeopatickou (zpodobněná přítomnost vyšší instance má magický vliv). Avšak pochopení této nápodoby často souvisí s hlubším pochopením systémů mytologie a náboženství dané kultury, proto je budeme v klasifikaci akcentovat zvlášť. Protože můžeme pod termínem „fetiš“ myslet obrovskou škálu jevů, změním název jednotícího principu na princip **personifikované vyšší moci**. Tento název nám umožňuje lépe pochopit, co je obsahem této kategorie.

Poslední kategorii pak tvoří ty artefakty, které využívají **kombinaci** několika výše uvedených principů.

V návaznosti na Frazera, Zelenina a Kanderta se tak pokusíme talismanickou magii klasifikovat následovně:

- Talismanická magie fungující na principu **homeopatické** magie.
- Talismanická magie fungující na principu **kontaktní** magie.
- Talismanická magie fungující na principu magie **psaného slova**.
- Talismanická magie fungující na principu magie **barev**.
- Talismanická magie fungující na principu **magických substancí**.
- Talismanická magie fungující na principu **personifikované vyšší moci**.
- Talismanická magie fungující na principu **kombinace více principů**.

Každé z kategorií bude v práci věnována jedna kapitola. Před vlastní analýzou je třeba předeslat, že se nejedná o škatulky podobné Linnéově klasifikaci živočišné říše, kde se vedle fyzických a etologických znaků klasifikovaných živočichů můžeme opřít také o jednoznačnou strukturu DNA. Někdy je jednoduše hranice mezi zkoumanými artefakty jen velmi málo čitelná. Často můžeme jednomu artefaktu připsat hned několik funkčních principů, někdy dokonce je i jediný funkční princip sporný. Navržený klasifikační systém slouží pouze k efektivnímu vstoupení do problematiky, ovšem nemá za úkol bezmezně zkrotit barvitou škálu světové talismanické magie do uzavřených šuplíků.

4.1 Talismanická magie fungující na principu homeopatické magie

Talismany a amulety této kategorie fungují na principu nápodoby. Jsou doménou prvního pojetí magie a jejich největší baštou je hlavně Afrika, Asie a Severní Amerika, avšak drobné příklady v našem souboru pocházejí i odjinud.

Velké zastání mají takové amulety tam, kde bylo využíváno představ o přednostech určitých zvířat a kde tyto přednosti měly přejít na nositele takovýchto amuletů. Velmi často se s takovými vlastnostmi setkáme v lovecké magii. Třeba Mědění Inuité dávali dětem po narození amulet nazývaný *ataq*, který se skládal z částí zvířat, jejichž vlastnosti rodiče považovaly za potřebné pro dítě. Chlapci, jež měli být lovci, dostávali do balíčku dvě kůstky z vlčích tlap, aby byli obratní při lovu, peří bělokura, aby při lovu uměl dobře splynout s pozadím, srst lišky, aby se pohybovali pružně, a nejcennější část amuletu byla srst hranostaje, kterého považovali za nejkrvavější zvíře svého kraje. Podobnými artefakty se zajišťovalo u dívek, aby z nich vyrostly dobré švadleny a dobré matky svých dětí (Pryde, 1979, s. 106). Pro srovnání uveďme příklad amazonského etnika Tukanů: ti v malém sáčku nosili sušený mozek hada, aby získali jeho zrak a obratnost, sušené oči morčete (nebo páteř jiného hlodavce), aby se stejně jako ono stali při lovu neslyšní, a oko jaguára, které může udělat lovce silným a srdnatým, ačkoliv zároveň hrozí, že jej ovládne agrese blízka jaguárovi, která však může vést až ke zbrklosti a celý lov pokazit (Reichel-Dolmatoff, 1971, s. 222). Podobné homeopatické amulety nalezneme po celém světě, jen pochopitelně každé etnikum pracuje s takovou faunou, kterou disponuje jejich životní prostředí - třeba v Africe (mj. Mende, Sierra Leone) byly vysoce ceněny zuby leoparda (Staub, 1936, s. 97) (Obr.5), Frazer (1994) u Bečuánců (Botswana) poznamenává používání fretky jako talismanu, „*protože fretka tím, že velice lpí na životě, zajišťuje, že muže nebude snadné zabít.*“ (s. 34). Ze stejného důvodu nosí děti asijského etnika Monguorů (Čína) chlupy bílého psa, zašité do podpaží v malém trojúhelníkovém pouzdře z červené látky (Schram, 1954, s. 103a) atd.

Obdobným způsobem se nezajišťovaly jen dobré vlastnosti lovce, ale také dobré vlastnosti válečníka. Severoameričtí Černonožci si do bitvy jako válečný amulet brali hlavu orla – ta byla vysušena, na místo očí se umístili korálky, pak se nabarvila a křížem se připevnila na temeno hlavy. Tento amulet byl ještě případně doplněn o píšťalku z křídelních kostí. Takto vybavený indián byl považovaný za neporazitelného, protože získal všechny vlastnosti orla. Teprve

když byly v bitvě zasaženy tyto amulety, byl indián zranitelný a mohl v bitvě zemřít (Wissler, 1912, s. 95).

Při lovu však nejde jen o to zajistit dobré vlastnosti lovce, ale také správným amuletem přilákat kořist a zajistit smrtelný úder. Můžeme se setkat se širokou řadou od nejprimitivnějších amuletů až po velmi ty rafinované. Za ty nejjednodušší homeopatické amulety tohoto druhu můžeme považovat nošení sušených antilopích uší ve váčku nebo kousky antilopího masa navlečené na šňůrku, které mají Sanům (Křovákům) zajistit setkání s antilopou a s tím související dostatek potravy (Werner, 1906, s. 20). Zajímavé jednoduché kouzlo popisuje Frazer na Nové Guineji:

Západní kmeny na Britské Nové Guineji užívají amuletu, který má lovcům pomáhat při lovu oštěpem na dugonga či želvu. Do otvoru v ratišti oštěpu, do něhož se připevňuje hrot, je umístěn malý brouk, který žije na kokosové palmě. Děje se tak ve víře, že hrot oštěpu pak pevně utkví v dugongovi nebo v želvě, stejně jako se tento brouk pevně drží v lidské kůži, když se do ní zakousne (Frazer, 1994, s. 24).

Aljaští Aleutáné pro lov mořských vyder vyřezávali figurky těchto zvířat z kostí, v nichž byl otvor pro kámen *áxsix'* (hematit), o kterém se věřilo, že vodní savce přitahuje (Jochelson, 1933, s. 77). Azandové měli jako velmi účinné kouzlo v úctě kulku, která zabila slona. Proto ji vypreparovali a nosili pro štěstí na dalších lovech (Anderson, 1911, s. 256). Podobný amulet byl používán také v Thajsku – kulka je roztavena a je z ní odlit obrázek Buddhy. Ten má za úkol odvracet od nositele vystřelené projektily (Terwiel, 1975, s. 76) (obr.6). Maorské amulety, které nosí lidé na krku při rybolovu, nám pro změnu až nápadně mohou připomínat rybářské háčky, které tak mají zajistit úspěch (obr.7). Pro tuto hypotézu hovoří zejména to, že jsou tyto přívěšky na maorský vkus až příliš málo ornamentální (Buck, 1952, s. 288).

Nejen kulky se používaly k odvracení nebezpečí, můžeme najít i napodobeniny jiných zbraní. Skandinávští Sámové dávají těhotným ženám na krk miniaturní samostříl (kuši). Po narození dítěte se tento amulet pověsil na kolíbkou. Tento amulet měl bezpochyby říkat zlým silám, co by je potkalo, kdyby snad

přišly blíže (Karsten, 1955, s. 45). Jinou zajímavou nápodobu zbraní můžeme najít u středoamerických Miskito. Blesky, které by potenciálně zasáhly jejich pole, byly zastrašeny zakopanými kamennými sekerami. Ze stejného důvodu dávali sekery do vodních nádrží, kde měly za úkol odpudit zlé síly, které by mohly vodu učinit závadnou, nebo je zavěšovali na střechy svých obydlí, kde bránily zásahu bleskem a požáru (Conzemius, 1932, s. 134-135).

Další silné zastoupení homeopatických amuletů nalezneme v prevenci a léčbě nemocí. Modly ruského etnika Nivchů (kterým se podrobněji věnujeme v kapitole **4.6 Talismanická magie fungující na principu personifikované vyšší moci**) určené k léčení mají pohyblivé klouby v místech, kde mají člověku pomoci. Představa Nivchů je taková, že pohyblivost těchto kloubů může z těch skutečných vystrnadit ztuhlost a bolest. Můžeme tak spatřit talisman, který má vyhnat bolest z kolen (obr.9a), nohou (obr.10a), z bederní oblasti (obr.9b), zad (obr.10b) jiné léčí bolest v krku a nastydnutí (obr.10c), bolesti v hrudi (obr.10d) atd. Na každý neduh mají Nivchové svého specialistu. U téhož etnika můžeme najít také jiný léčebný amulet pracující na homeopatickém principu – čelenku proti bolesti hlavy (obr.11), ta je na jednom konci otevřená. To proto, aby mohla bolest unikat pryč (Schrenck & Nagler, 1881-1895, s. 1193-1259). Některé amulety měly zabránit samovolným potratům a novorozenecké úmrtnosti. Když například žena libyjských Beduínů ztratila své dítě brzy po narození, visel v domě sáček, vycpaný pilinami, v němž se nacházelo několik mušlí (Merker, 1910, s. 277). To nám může až nápadně připomenout homeopatické zpodobnění měkkého ženského lůna, v němž má být plod (stejně jako mušle v pilinách) v bezpečí před okolním světem. Na tuto problematiku se váže celá řada jiného magického chování – pro zajímavost: v Kazachstánu se nesměla žena zdržovat nikde, kde byly jakékoliv zbraně, vlčí zuby a drápy atd. Tyto nebezpečně vyhlížející předměty ji mohly připravit o plod (Kurylev, 2011, s. 24). U ugandských Bunyorů se u ženy, která je poprvé těhotná, nesmí za ženiny zády předat dýmka od jednoho kuřáka k druhému, jinak by mohla o dítě přijít (Roscoe, 1923, s. 249).

Zajímavými homeopatickými amulety jsou schránky – drobné duté předměty, do nichž se může schovat lidská duše. Tyto schránky můžeme najít

například u asijských horských etnik, jako jsou Šerpové, Lepčové či Limbu. Jejich děti nosí na sobě náhrdelníky se šnečími ulitami, aby se v nich duše v případě útoku zlých sil mohla uschovat (Morris, 1938, s. 151). Frazer problematice „vnějších duší“ věnuje dokonce celou kapitolu:

Podobně když u Eskymáků z Aljašky onemocní dítě, medicínman někdy vyjme jeho duši z těla, a aby byla v bezpečí, dá ji do amuletu, který kvůli ještě větší bezpečnosti uloží ve svém vlastním váčku na medicínu. Zdá se pravděpodobné, že se mnoho amuletů považovalo za schránky duše, to jest za trezory, v nichž jsou duše majitelů chovány pro větší bezpečnost. Jedna stará žena kmene Manganja ve West Shiru v Britské Střední Africe nosívala kolem krku šperk ze slonoviny, dutý a asi tři palce dlouhý, jež nazývala svým životem nebo duší. Přirozeně se od něho nechtěla odloučit; jeden plantážník se jej snažil od ní koupit, ale marně (Frazer, 1994, s. 584).

Frazer dále zmiňuje neojedinělou víru ve vnější duše v rostlinách či zvířatech.

Homeopatické amulety mají ještě jedno silné zastání – v milostné a antikoncepční magii. V řadě kultur můžeme najít vsutku pikantní příklady těchto amuletů. Ženy libyjských Beduínů například využívají jako antikoncepční prostředek náhrdelník z vysušených a nasolených kozlích penisů. Podobnou funkci plní rituál šlápnutí na šnečí skořápku (symbolické napodobení zahubení plodu) (Abu-Lughodová, 1986, s. 140). Východní Torádžové (Indonésie) jako amulet lásky používají penis kohoutí (Adriani, 1951, s. 408). Zajímavý milostný amulet popsal La Barre (1948) u jihoamerických Ajmarů – ti vyrobí ze slínu nebo jiné vápenité substance dvě figurky – muže a ženy. Následně je umístí k sobě tváří v tvář, svážou kouskem bavlny a poté je zakopou u domu svého milovaného a nebo je nenápadně umístí do jeho oblečení (s. 195). Ženy, stejně jako majetek, má také vábit amulet indických Alorézů zvaný *tadialang*. Jde o drobné předměty z kůry vyřezané do tvaru ještěrky či kosočtverce, které se posléze zavěšují na okap a svým vlnění přitahují štěstí v podobě žen a hmotných statků (Du Bois, Kardiner, & Oberholzer, 1944, s. 110).

Zajímavým prvkem v homeopatické talismanické magii je zrcadlo. Samo ve své podstatě odráží světlo, proto se s nimi můžeme setkat v řadě kultur jako s apotropaickým amuletem – věří, že stejně dobře jako světlo odrazí zrcadlo i zlé vlivy.⁵² Ve Vietnamu se používá amulet zvaný *thuong luong* – má osmiúhelníkový tvar a uprostřed zrcadlo. Věší se na příčné nosníky vchodu. Osmiúhelník není zvolen náhodou – Vietnamci rozlišují 8 živlů (hromy, vítr, hory, voda, oheň, země, bystřiny a bouře). Zrcadlo má pak odpuzovat zlé síly (Hickey, 1964, s. 173-325). U čínské menšiny žijící v USA (v Queensu) bylo rovněž popsáno osmiúhelníkové zrcadlo (*aba-guah*), které mělo za úkol odvrátit od domácnosti vše zlé (Chen, 1992, s. 158). Zrcadla však nejsou doménou pouze Asiatů, byť je jejich výskyt vázaný na znalost technologie výroby zrcadla, tj. dokonalé naleštění kovu až k dokonalému odrazu světla. Zrcadlový amulet můžeme objevit třeba u afrických Akanů (Ghana) (obr.8). Je vybavený klouzavým předkem, který chrání sklo a je ozdoben korálky, kousičky dřeva, vaječnými skořápkami atd. Nazývá se *afwefwe* a akanský kněz (*Okomfo*) jej používá při rituálních tancích – dá se s ním totiž předvídat budoucnost (Rattray, 1923, s. 18). Zrcadlové amulety se však objevují i u magie druhého pojetí – např.: Paracelsus popisuje výrobu tří zrcadel ze sedmi různých kovů (zlato, stříbro, měď, cín, olovo, železo a rtuť), které je potřeba slévat celý rok podle složitého

⁵² Je třeba dodat, že interpretovat zrcadlo pouze jako symbolický *apotropaion* (jehož nejtýpickejší archetypální podobou je mýtus o Perseovi a Medúze) by bylo silně redukcionistické; díky své podobě a funkci se jedná o polysémantický symbol *par excellence*. V magii můžeme objevit mnohé další funkce zrcadla: Číňané např. věřili, že zrcadlo dokáže zrcadlit zlé duchy a indikovat tak jejich přítomnost; v Evropě pro změnu prázdné zrcadlo prozrazovalo přítomnost upíra. Zrcadla mohla dále sloužit jako akumulátory pozitivních vlivů – poutníci ve středověké Evropě nosili blyštivé odznaky, které měly za úkol vstřebat moc každoročně vystavovaných svatých ostatků. Umožňovala také vidět do budoucnosti, minulosti či skryté přítomnosti (zlá královna z pohádky o Sněhurce může být dosti věrným obrazem typické čarodějnice ze středověké Evropy). Podle židovských středověkých legend se pomocí zrcadla dali získávat a sledovat sexuální partneři. Zrcadlo podle Nakonečného (1999) mohlo také sloužit jako prostředek k proniknutí do astrálu. V neposlední řadě se k zrcadlu váže mnoho zajímavých pověr – zakrývání zrcadel v celém domě zemřelého v den jeho smrti či proslulých „sedm let smůly“ v případě, kdy se zrcadlo rozbije. Zajímavý je také vztah zrcadla k některým nativním komunitám – Antonio Pigafetta, kronikář Fernão de Magalhães, si po setkání s patagonským domorodcem zaznamenal: „*kapitán mu dal najíst a napít a mezi mnoha jinými věcmi mu ukázal i velké ocelové zrcadlo. Když se v něm uviděl, velice se vyděsil a tři nebo čtyři naše muže přitom k zemi srazil.*“ Pro mnoho společnosti se tak tento prazvláštní předmět stal ceněným artiklem v obchodu s bílým mužem. O poměrně obsáhlé problematice zrcadel referuje kulturologická studie Jana Lukavce (Lukavec, 2010).

astrologického postupu. Toto zrcadlo pak může sloužit ke složitým magickým úkonům:

Vždy však nutno míti zrcadla tři. V jednom spatřují se obrazy lidí, jako zlodějů, nepřátelů a pod. Také i formy neb podoby dobytka, válek, bitev, nebezpečí. Kromě toho vše, co lidé konají, učiní neb učinili. To vše jest v zrcadle viděti, ať jest den či noc. V druhém zrcadle spatřuje se vše to, co bylo řečeno, napsáno, řeči, slova, záměry, o kterých na poradách bylo rozhodnuto a ustaveno se všemi jejich příčinami. Jsou to však jen věci, které se už staly, neboť nic budoucího v zrcadle nemůžeš viděti. Ve třetím zrcadle uzříš vše, co bylo napsáno, pod pečeti uzavřeno, byt to bylo sebe více skryto. Celkem možno říci, že tomu člověku, pro kterého byla tato zrcadla zhotovena, ukáže se vše, co pod horizontem se děje nebo se stalo, bez ohledu na to, zda jest to v dáli neb na blízku, ve dne, v noci, tajně či veřejně (Paracelsus, 1991, s. 55).

Homeopatie amuletů však nemusí vycházet pouze z vizuální nápodoby, ale také z nápodoby zvukové. U Azandů najdeme propracovaný systém pískacích amuletů (whistle charms) – jejich podoba je částečně standardizovaná do malých (10-15cm) válečků pečlivě vyhlazených, na jednom konci promáčknutých do tvaru píšťaly a druhý konec je perforován pro provlečení kožené nebo mosazné smyčky k nošení. Různá zvuková podoba kouzel má různé účinky. Jeden typ upoutává pozornost žen (*Oulouru*), jiný účinně bojuje proti strachu a bolesti hlavy (*Bagboy*), zajišťují úspěch na lovu (*Ingbara Amgunza*), odrážejí útoky šelem (*Angalabay*) či v neposlední řadě hrají důležitou roli při lovu slonů (*Kadra a Ungandria*).

Černonožci si povšimli podobnosti zvuku hromu a krákání havrana. Proto je hlava havrana zabalená do červené látky zavěšena na trojnožce nedaleko teepee, kde se dobíjí od východu do západu slunce. Když se bouře blíží, indiáni rozbalí hlavu a provádějí nad ní krákavý zvuk, což má být zaručená ochrana proti úderu blesku. Stejný amulet je také někdy používán na válečných stezkách (Wissler, 1912, s. 95).

Dalšími amulety napodobující zvuk jsou tzv. *rhombusy*, které používají severoameričtí Apačové (obr.12). Jedná se o malé dřevěné destičky vyráběné

ze dřeva zasaženého bleskem. Při různých rituálech se roztáčí, čímž napodobují zvuky větru a deště. Význam těchto rituálů je rovněž homeopatický – přilákat déšť pro lepší úrodu. Často jsou zdobeny motivem hada, což může evokovat podobnost s bleskem (Bourke, 1892, s. 476-477).

Ani tato podobnost není ojedinělá. Hada, tentokrát jako prostředek pro odvrácení úderu blesku, považují třeba jihoameričtí Ajmarové. Proto si své obydlí zdobí dvěma zkříženými hady nahrubo vytesané z plechovky (La Barre, 1948, s. 170). Ajmarové své obydlí chrání před bleskem i dalšími způsoby – např.: umísťují na střechu kříže, popřípadě na oba konce hřebene umístí býčí roh (Métraux, 1936, s. 2). Jinou homeopatickou ochranu před bleskem (stejně tak jako požáru) zmiňuje Frazer ve Zlaté ratolesti – mluví o starém českém zvyku:

Někteří lidé zastrkují zuhelnatělé klacíky a popel ze svatojanského ohně do osetých polí a luk, do zahrad a střech svých stavení jako talisman proti blesku a špatnému počasí; věří, že dají-li do střechy popel, ochrání to dům před požárem. Často se také předpokládá, že hranice chrání pole proti kroupám a usedlost proti hromu a blesku. Avšak lidé se často domnívají, že kroupy a hromobití způsobují čarodějnice; proto oheň, který čarodějnice zahání, je současně talismanem proti kroupám, hromu a blesku. Dále pak ohořelá polena z hranice se obvykle schovávají v domech, aby je střežila před požárem; a ačkoliv se toto snad může dělat podle principu homeopatické magie, kdy má být jeden oheň ochranou před druhým, není vyloučené, že tady je možná záměrem držet v šachu čarodějnice žhárky (Frazer, 1944, s. 540).

S určitými znaky homeopatických principů se setkáme i v případě různobarevnosti amuletů. Amulety tohoto typu se však budeme podrobněji zabírat v **4.4 Talismanická magie fungující na principu magie barev.**

Kapitolu o homeopatických amuletech uzavřeme několika zajímavými amulety, které se pro svoji výjimečnost nepodařilo zařadit do žádné obecnější podkategorie. Dva příklady hodné zmínky nalezneme u afrických Akanů. Rattray

(1923) popisuje amulet zvaný *kunkuma* (obr.13a,14a). Jedná se o největší a zároveň nejstarší akanský amulet. Jeho základ tvoří staré použité koště (aby byl amulet schopný odolat všem druhům nečistoty), které ovšem musí mít štětiny z posvátné palmy (*palma vinifera*) a ovázan lýkem stromu, které domorodci nazývají *Tikyitekyerema*. K rukojeti jsou přidány další artefakty (u *kunkuma*, které popisuje Rattray, jde o 6 kousků železa ze zámku křesadlové pistole – ty mají podle informátora odrážet kulky) a celý amulet je obarven (mj. ovčí krví, vajíčky). Na úplný závěr jsou do rukojeti přidány vlákna *baha* potřísněné krví menstrující ženy.⁵³ Informátor o tomto kouzle řekl, že odvádí všechno zlo. Kněz je například dokonale chráněn, pokud má *kunkuma*, i když v tutéž chvíli nemá jiné apotropaické amulety. Má dále za úkol očišťovat ostatní akanské amulety od poskvrny (proto zřejmě tvar koštěte). Například pokud se Akan dotkne po pohlavním styku některého ze svých talismanů bez toho, aniž by se před tím omyl, může to vést až ke zničení amuletu. Právě tomu však zabraňuje přítomnost *kunkuma*. Pokud se navíc na tento talisman položí jakékoliv jídlo (včetně toho, co je za normálních okolností tabu), může být bez obav snědno. *Kunkuma* je zároveň nejodolnější akanský amulet – nemá žádné tabu, pouze se má co nejdále držet od vody. Tyto výhody dělají *kunkuma* mimořádně oceňovaným amuletem – jeho cena je rovná dvěma lahvím džinu a čtyřem slepicím (s. 12-15).

Dalším pozoruhodným homeopatickým amuletem tohoto etnika je *mfiri m'akyi* (obr.14c), což se dá volně z akanštiny přeložit jako „neprojdou za mými zády“. Náš exemplář je vyrobený z něčeho, co vypadá jako bavlněné nitě, které jsou v různých intervalech ozdobeny uzlíky s kusy žíňky, antilopími rohy, semeny stromu, dikobrazími chlupy či leopardí kůži. Důvod, proč na tento amulet upozorňujeme v této kategorii, najdeme zavěšené na úplném konci: levný

⁵³ Tato substance je velmi zajímavá, neboť u Akanů (stejně jako v dalších místech světa) je menstrující žena považována za nečistou a v řadě kultur nalezneme explicitní tabu dotýkat se amulety menstrujících žen. Porušení tohoto tabu může vést až k nevratnému poškození amuletu. Celé to svědčí o vskutku mimořádném postavení tohoto amuletu vedle ostatních akanských *suman* (amuletů).

evropský visací zámek. Akanové jeho moc možná shledávají v tom, že v sobě uzamýká sílu.⁵⁴ Tento talisman chrání nositele před bolestmi v krku (s. 18).

U jiného etnika, východoafrických Bunyorů, byl popsán úsměvný amulet – slepým členům kmene byl dáván nos šakala. Pouze s ním postižený našel cestu domů. To nám může připomínat homeopatickou substituci, která posiluje přeživší smysl (Roscoe, 1923, s. 50).

Ženy tanzánského kmene Bena používají homeopatický antikoncepční amulet. Jde o řemínek nošený okolo pasu skládající se z kousků látky nebo dřeva, které jsou namočené v menstruační krvi – můžeme se domnívat, že menstruační krev je použita proto, že je za normálních okolností symbolem netěhotnosti. Tento amulet oblékají ženy zejména pro mimomanželský styk. Před návratem manžela musí být odborně sňat, jinak by žena zůstala navždy neplodná (Culwick, 1935, s. 373).

Posledním příkladem této obsáhlé kategorie budiž magnet používaný jihoamerickými Ajmary. Rozlišují se dva druhy – mužský (hrubě otesaný) a ženský (hladce zpracovaný). Ten se, používá pro přitahování a udržování peněz či jiných hmotných statků (La Barre, 1948, s. 176).

4.2 Talismanická magie fungující na principu kontaktní magie

Hybným principem amuletů a talismanů této kategorie je dotyk – přesněji řečeno: byly-li určité věci spolu v určitém kontaktu, pak je nadále předmět (amulet) ovlivňovaný silou, která se jej dotkla.

Hned v úvodu si uveďme skupinu nejpočetnější, která magickou sílu přisuzuje lidskému tělu (v různých podobách). Lidské tělo je pro řadu kultur věc nabitá magií, proto i různé kusy lidského těla, které byly dříve v kontaktu s živým tělem, jsou považovány za magicky cenné. Začněme narozením.

Je až fascinující, kolik kultur považuje za magické organické zbytky porodu – pupeční šňůru, placentu a *caput galeatum*.⁵⁵ Australští Arandové

⁵⁴ Jedná se o nepodloženou hypotézu. Může se samozřejmě jednat i o adoraci evropského předmětu, který vyústil až v tuto fetiš – podobnou adoraci najdeme i v jiných preliterárních společnostech.

například po narození dítěte přetrhnou poněkud morbidním způsobem pupeční šňůru (zuby, nehty, ostrými kameny atd.) a tu poté zabalí do horkého popele. Když pak popel ochladne, stane se zbytek pupeční šňůry součástí koženého řetízku, které se dítěti pověsí na krk (Basedow, 1925, s. 64).⁵⁶ Ugandští Bunyorové ukládali pupeční šňůru na dno nádoby z tykve. Tykvovitá nádoba se nosila v dětství, poté byla uschována do zvláštního košíku, v němž matka následně schraňovala i další poklady (první zuby dítěte atp.) (Roscoe, 1923, s. 244). Na Bali děti do sedmi let nosily stříbrný amulet ve tvaru malé rourky, který mimo vlastní usušené pupeční šňůry obsahoval barevné skleněné korálky, kusy černého korálu, starověké mince či kousky tygřích zubů a kostí (Covarrubias, 1938, s. 129). Kanadští Čipevajové nosili pupeční šňůru v pouzdře s dikobrazími bodlinami (Birket-Smith, 1930, s. 76). Severoamerický kmen Tlingitů používal podobná pouzdra – když dítě bylo menší, nosilo pouzdro na proutěném nosítku, nebo se připevňovalo k dětskému oblečku (obr.15); v pozdějším věku dítěte se pak navlékaly na krk (De Lagunová, 1972, s. 1051). U Černonožců byla pupeční šňůra uschovávána jako talisman pro početí (Wissler, 1912, s. 91). Západoafričtí Wolofové a Mědění Inuité pro změnu jako talisman uchovávají nůž, kterým byla pupeční šňůra přetřata. Uschovává se pod polštářem a věří se, že dokáže odehnat všechny zlé síly (Gamble, [1991?], s. 49; Rasmussen, 1932, s. 41). Příkladů najdeme mnohem více.

Východoafričtí Barundi k magii využívali nejen pupeční šňůru (která se po porodu oddělila kusem dřeva a podala se matce jako talisman), ale také vyvrženou placentu – ta se rituálně pohřbila v chatě pod postelí matky (Meyer, 1916, s. 169). Talismanické využití placenty jsme zaznamenali i v islámské Palestině jako velmi účinný amulet proti zlému ženskému démonu Karin, který (podobně jako démon Lilith u Židů) způsobuje samovolné potraty, dětská úmrtí atp. Porodní asistentka vyvrženou placentu nepohřbila, ale nasolila,

⁵⁵ Angl. *caul*; v češtině ekvivalentní výraz chybí. Jedná se o kousky amniové membrány, která během nitroděložního života chrání plod. V některých případech se dítě narodí s těmito kousky na hlavě. Lidově se tento jev nazývá v angl. *helmeted head* (opřilbená hlava).

⁵⁶ De Vidas (1947) zachytil tentýž rituál s malou obměnou – pupeční šňůra usušena namísto toho, aby byla dána do horkého popele (s. 118-119).

přidala do balíčku k oslímu masu a tento balíček zavěsila nad dveře obydlí. Placenta tak byla považována za velmi cennou substanci.⁵⁷

Posledním popisovaným zbytkem porodu je *caput galeatum*. Ta je zajímavá i z jiného důvodu – představuje (na základě homeopatické magie) jakýsi štít, s nímž dítě přijde na svět, proto je apotropaická funkce tohoto obalu nepřekvapivá. U karibských Garifů je dítě, které se s touto blánou na hlavě narodí, říká *gágaiti* (blána samotná se nazývá *ágai*). Toto dítě je považováno za extrémně odolné vůči magii a nemusí nosit žádný jiný ochranný amulet. Blána je po porodu vysušená a rozdrcená a následně se přidává dítěti do pití každé ráno před snídaní, dokud není zcela spotřebována. *Gágaiti* jsou nejen odolné vůči magii, ale předpokládá se navíc, že budou mít v životě štěstí a úspěchy (Coelho, 1955, s. 166). Řečtí Karakačané věřili, že se musí tato blána stáhnout opatrně směrem z čela, jinak by hrozilo, že bude dítě šilhat (Kavvadias, 1965, s. 306). Východní Torádžové tuto blánu zmuchlají do malé kuličky. Tuto kuličku pak nosí sebou (ve váčku na náhrdelníku zvaném *gongga*) domnívaje se, že se dokáže proměnit ve zlato. Ve velkém se využívala ve válečnictví – věřilo se, že v bitvě dokáže paralyzovat nepřítele, odrazit všechny střely a údery, umožňovala dostat se do nepřátelského tábora bez pozorování atd. I zde byl člověk narozený s *caput galeatum* považován za velkého šťastlivce. Podobně oceňované byly také zuby, s nimiž se dítě narodilo. Ty byly později přidány k náhrdelníku *gongga*, které spolu s dalšími přírodními substancemi posilovaly jeho moc (Adriani, 1951, s. 529-530).

Porodem to však, zdá se, nekončí. Na řadě míst byly za amulety považovány také první výměšky, první ostříhané vlasy, nehty atd. Geertz (1960) zaznamenal na Jávě tento zvyk:

Když se dítě narodí, dlaně jeho rukou jsou mokré od jistého druhu bílého oleje. Tento olej se vysaje malými kousky kapoku⁵⁸. Brzy poté bude mít dítě své

⁵⁷ Karin obecně zaháněly nechutné věci. Do podobných balíčků se tak přidávalo například rozdrcené sušené a nasolené štěně, prasečí rypáky atd. Tyto balíčky byly nošeny ženami zašité v oblečení, případně se dávaly pod polštář. Popsán je i originální trik, jak Karin obelstít – záměna jmen. Dítě jednoduše v průběhu života dostalo jiné jméno, než se kterým se narodilo. Když se tak Karin vydala odnést si do zásvěti jméno, které v rodině nenašla, musela odejít s prázdnou (Granqvist, 1947, s. 107-114).

první střevní pohyby. „Výkaly jsou vždy černé,“ řekl Wirjo, „jako černá rýžová kaše.“ Tyto výkaly se seberou a přidá se do nich nasbíraný kapok. Během tohoto dne se do této kolekce přidá upadnuvší pupeční šňůra. Třicátý pátý den po narození je dítě poprvé ostříháno – vlasy se rovněž přidají do balíčku a ten se pečlivě uschová. Když je pak dítěti asi 15 let (zvyk se praktikuje, pokud dítě onemocní nebo klidně i preventivně), odchází rodiče na trh a kupují mu prsten, který má stejnou váhu jako uschovaný balíček. Dítě poté musí balíček sníst (může si jej dát do banánu, aby úkol nebyl tak těžký) a nasadí si koupěný prsten. Od tohoto okamžiku je dítě posílněno. Již nebude muset jít ke specialistovi, protože má svůj vlastní djimat⁵⁹ (s. 103).

Jakkoliv se nám může zdát celý akt barbarský a vzdálený, podobný zvyk uchovávání první stolice můžeme najít i např.: u řeckých Karakačanů (Kavvadias, 1965, s. 306).

První stolice, první vlasy, první nehty – to není zdaleka vše. Frazer u Eskymáků (Inuitů) zaznamenal dokonce uchovávání kousků prvního oblečení k talismanickým účelům:

A tak jsou Šedna a ostatní zlí duchové nakonec vyhnáni a druhého dne pořádají mladí i staří na počest této události velkou slavnost. Musí však být stále opatrní, protože raněná Šedna zuří a zmocní se každého, koho najde mimo chatu; proto všichni nosí amulety na špičce svých kápí, které je proti ní chrání. Tyto amulety se dělají z kousku prvního oděvu, který měli na sobě po narození (Frazer, 1994, s. 479).

Pokusme se nyní interpretovat tuto široce rozšířenou fascinaci porodními a poporodními zbytky. Porod jako takový je svým způsobem iniciační rituál. Dítě mění svůj status z nenarozeného na narozeného. Ze všech iniciačních rituálů, se kterými se v antropologii setkáváme, je porod (spolu se smrtí) ten nejzáračnější. Setkávají se totiž zde dva různé světy, z nichž jeden je velmi tajemný a

⁵⁸ *Ceiba pentandra* – tropický strom, který se v současnosti průmyslově pěstuje pro vynikající vlastnosti jeho vláknů.

⁵⁹ Obecný název pro jávanský amulet.

neprobádaný. Zřejmě proto všechno, co je v dotyku s tímto aktem, je považované zároveň za dotčené vyšší mocí.

Stejně tak existuje podobně rozšířená fascinace částmi těl, které se potkaly s oním druhým zázračným přechodovým rituálem – se smrtí. Aljaští Aleuťané za nejmagičtější věc považovali tekutiny z mrtvého těla. Kdo se takovými tekutinami pomazal, byl nepřemožitelný. Zároveň se mu však zkracoval život (Jochelson, 1933, s. 78). Andamáci byli fascinováni zejména lidskými kostmi – kromě lebky a dlouhých kostí (které rituálně pomalovávali) je navlékali na šňůrku a nosili na sobě (Radcliffe-Brown, 1922, s. 263). Nepálští Bagada pro změnu hnětli amulety pro své děti z hlíny a popela, který vzniknul na pohřebních hranicích (Hockings, 1980, s. 99). Zajímavý zvyk se zachoval z Rwandy. Pokud zde byl někdo zabit (ať již úmyslně nebo náhodou), musel se provést rituál, který měl zabránit duchu oběti, aby vraha strašil. Je potřeba exhumovat tělo oběti a následně z něho odříznout kousek jazyka, kousek prstu, kousek srdce a kousek kůže – tímto poškozením je duch uvolněn a opouští tělo. Organické zbytky se následně vysuší nad krbem a uloží se spolu s kouzelnými bylinami *irago* nebo *umurag*, které se vysazují na hrobu oběti, do dutého rohu (nejlépe černého). Tento talisman chrání vraha jak od ducha oběti, tak před případnou mstou příbuzných. S touto procedurou musí pomáhat zkušený čaroděj, který si za ní nechává draze zaplatit – zpravidla na to padne celý býk (Pagés, 1933, s. 145-146).

Do této podkategorie patří i početný soubor válečných trofejí, populární mezi severoamerickými indiány a dobře známými díky dobrodružné literatuře (tzv. *scalpy*). Uvedme si zástupce této početné skupiny – náhrdelník z lidských prstů z kmene Čejenu (obr.16). Tento kmen proslul svou statečností a také válkami s bělochy, proto nemůže být divu, že svou visáž hrozivých válečníků podtrhoval amulety podobného ražení. Tento amulet se skládá z okrouhlého límce z jelenice ozdobeného modrými a bílými korálky. Na něm je zavěšeno pět medicínových váčků a konečně osm prostředníčků z levých rukou příslušníků nepřátelského kmene. Prsty jsou velmi důkladně vysušeny a vyztuženy tyčinkami, aby držely napnuté v celé své délce. Samozřejmě, že tyto prsty slouží jako důkaz odvahy a válečných schopností, ale zároveň Čejeni přisuzovali

jakékoliv části lidského těla obrovskou moc. I když tento amulet vypadá děsivě, ve skutečnosti je z těch decentnějších, jimiž Čejeni disponovali. Údajně k podobným přívěškům používali celé dlaně nebo ramena nepřátel (Bourke, 1892, s. 479). Tato řada je pravděpodobně nevyčerpatelná. Různé transkulturní podobě amuletů tohoto typu se věnuje Bourke (1892) na mnoho stranách. Zmiňuje například novozélandské přívěšky z lidských zubů, lidské čelisti, které zdobí domy na Tahiti, u Aztéků nošení prstu⁶⁰ ženy, která zemřela při porodu (neboť taková žena byla rovna bojovníkovi, jenž padnul v bitvě a šla rovnou do nebe) nebo dokonce „kůži Žižky, českého reformátora, z které jeho následovníci udělali válečný buben“⁶¹ (s. 483-489).

Prozatím jsme mluvili o talismanech a amuletech z lidských těl, které byly v kontaktu s člověkem během porodu nebo úmrtí, a jejich moc jsme odvozovali od dotyku s jiným světem v průběhu těchto procesů (iniciačních rituálů). Vzácně se používají i části lidských těl vzniknuvší během jiných iniciačních rituálů. Západoafričtí Bambarové například k výrobě amuletů používají zbytky klitorisů z ženské obřizky stejně jako kousky kůže z obřizky mužské (Monteil, 1924, s. 266-269). I zde asi posvátnost této substance vyplývá z kontaktu se vzácným momentem přechodu.

Zvláštní podkategorii kontaktních amuletů tvoří ty, které byly v dotyku s nějakou osobou, která v určitém směru vynikala, byla považována za prostředníka s jinými světy nebo byla jiným způsobem výjimečná. Může se opět jednat o kousky těla (relikvie), ale i např.: o kousky oblečení či jiné artefakty. Pokud třeba zemřel významný lovec velryb v kmeni aljašských Alutiiků, bylo jeho tělo rozřezáno na kousky, které se usušily a braly sebou na lov. Věřilo se, že je zde s těmito kousky přítomno i veškeré jeho rybářské umění. Navíc se do zbytků jeho těla otíraly hroty zbraní – ty tak měly za každou cenu najít cíl (Holmberg, 1985, s. 49). Casati (1891) popisuje u Azandů velkého hrdinu *Nitikima*, označovaného *Nikitima Dobyvatel* (zemřel 1868). Byl natolik

⁶⁰ Jedná se patrně pouze o zajímavou náhodu, ale i v tomto případě to byl prostředníček levé ruky, stejně jako na čejenském náhrdelníku.

⁶¹ Ačkoliv se spíše jedná o kampaň církve, která tímto způsobem chtěla z českých husitů v očích Evropy udělat barbary a poškodit tak jejich reformační snahy, na internetu existují diskuze lidí, kteří základ této pověsti považují za pravdivý. Viz například *Legendární buben* (12. 8. 2005).

uznávaným válečníkem, že po jeho smrti mnoho věcí z jeho osobní pozůstalosti bylo nošeno jako mocné talismany (s. 209-210a).

Dobré vlastnosti člověka nebyly jediným kritériem pro amulety tohoto typu – uznávány byly i předměty, jež byly v kontaktu s institucionalizovanými čaroději, šamany, duchovními a dalšími. Za zdaleka nejúčinnější amulet, který umisťovali vedle psích chlupů a česneku do trojúhelníčku z červené látky zašitého do podpaždí svých dětí Monguorové (Čína), byl považován kousek papíru, který byl namočený do krve šamana, jež byla odebrána v transu (Schram, 1954, 103a). Vlasy akanského čaroděje *okomfo* byly s další medicínou přibaleny do balíčku (*adampa*; obr.17a), který chránil nositele (často dokonce samotného *okomfo*) před smrtelnými kulkami. Jihoasijsí Bengálci dávají těhotným ženám, kde je ve váčku s modlitbou s koránu přidáno také nasušené kvítí, které vyrostlo na hrobu svatého (Fruzzetti, 1984, s. 184). V Mongolsku se kolem krku nosil malý váček naplněný prachem, o němž se domnívalo, že po něm kráčely posvátné nohy Buddhy (Far Eastern and Russian Institute of the University of Washington, 1956).

Lepčové si nesmírně váží amuletu zvaného *Tshon-Sung* – jedná se zpravidla o dekorativní železnou krabičku, ve které se nachází svaté ostatky nějakého lámy⁶² - především zuby, vlasy nebo kusy oděvu. Tyto relikvie se dědí z generace na generaci a nosí se do bitev (název *Tshon-Sung* by se dal přeložit jako „odrážeč zbraní“) (Morris, 1938, s. 148-150). V této souvislosti je také potřeba zmínit středověkou posedlost Evropanů relikviemi – ostatky svatých. Nejedná se však zdaleka o dobrý příklad talismanické magie – svaté ostatky spíše sloužily k náboženskému uctívání než k magickým operacím nebo preventivní obraně.

V příkladu zázračných osobností však nemusíme hledat pouze čaroděje, šamany a duchovní. Za zázračné osoby mohou být považováni (zejména pro buddhisty) i vlastní rodiče. Velmi ceněná substance pro talismany, jež používají buddhističtí mniši v Thajsku, je kus roucha věnovaného vlastní matkou (Terwiel, 1975, s. 76). Z též země máme zaznamenaný i jiný kuriózní příklad amuletu, kdy

⁶² Buddhistický duchovní; jedná se o nejvyšší duchovní hodnost (Malina et al., 2009, s. 2191).

se jednomu člověku podařilo získat kost vlastního otce ještě předtím, než jej zpopelnili. Z této kosti poté vyřezal podobu Buddhy a poté nosil jako cenný amulet⁶³ (Textor, 1973, s. 646).

Opusťme nyní širokou kategorii amuletů a talismanů, kdy byla magická síla odvozena od magického doteku člověka, a přesuňme se k takovým, kdy jim byla jejich kouzelná schopnost vtisknuta jinou silou. Za velmi záhadnou a nepředvídatelnou sílu pocházející z vyšších míst byl v řadě kultur světa považován úder blesku. Proto jsou k výrobě amuletů značně ceněny materiály, které blesk zasáhl, ať už skutečně či alespoň v domnění lidí. Terwiel (1968) zachytil při svém výzkumu v Thajsku situaci, kdy jednoho dne udeřil blesk do jedné stavby a „*kusy omítky byly okamžitě sebrány některými mnichy. Jde totiž o vynikající surovinu k výrobě phrá' phim*“⁶⁴ (s.81). Azandové používali k výrobě amuletu zvaného *patr* (později *logo*) dva malé kousky větve stromu, do něhož udeřil blesk. Tento amulet byl nošen s sebou nebo byl schován v chýši k jedinému účelu – ochraně proti zásahu bleskem. Sami Azandové zmiňují ještě jeden význam tohoto amuletu – má chránit muže před bouřlivou manželkou. Manželce, která má zkrotnout, se mají kousičky tohoto amuletu naškrábat do jídla (Anderson, 1911, s. 258). Trochu zvláštním příkladem tohoto typu jsou tzv. *tu'-gad* amulety filipínských Ifugaů. Ty jsou naplněny zvláštními předměty, o nichž místní říkají, že jsou to „zuby hromu“. Ty vypustí jakýkoliv strom tehdy, je-li zasažen bleskem. Tyto „zuby hromu“ jsou obaleny do listu vinné révy (místními nazývané *wa'-al*), poté do kusu látky a na závěr je celý balíček převázán šlahounem *wa'-al*. Tento amulet je mezi místními natolik vzácný, že se nedá koupit, pouze zdědit. Navíc se celý balíček nikdy nesmí rozbalit, neboť by mohl ztratit moc. Co přesně jsou záhadné „zuby hromu“ se nepodařilo rozluštit. Lambrecht (1957) během svého výzkumu jeden zahlédl; prý šlo o malý kousek, „*který vypadal jako vyleštěná kost, skoro jako slonovina*“ (s. 19). Barton (1946)

⁶³ Dlužno dodat, že se zdaleka nejedná o typický thajský amulet. Obvyklé formy jsou buddhistické medailonky. Částí mrtvého těla se užívá jen velmi zřídka, zpravidla se jedná jen o kostěný prášek užívaný při výrobě klasických buddhistických amuletů.

⁶⁴ *Phrá' phim* jsou tištěné thajské buddhistické amulety, které jsou vyráběny staršími mnichy. Jejich zvláštností je, že často obsahují také popel z nejstarší knihy kláštera (Terwiel, 1975, s. 75).

zase přichází s domněnkou, že by se mohlo jednat o kousky teslic⁶⁵ z doby kamenné nebo o tektity⁶⁶ (s. 77). O amuletu zvaném *rhombus* severoamerických Apačů jsme již mluvili v kapitole **4.2 Talismanická magie fungující na principu kontaktní magie**. Není to však jediný amulet tohoto kmene, do něhož vložil sílu blesk. Známe amulety, kterým indiáni říkají *tzi-daltai* (obr.18). Vyrábí se ze zasaženého dřeva (především cedru a borovice), které se následně hrubě opracuje do tvaru člověka, příp. jiných ornamentů. Tento amulet se používá jako apotropaický – buďto se nosí při sobě nebo se např. zavěšuje na dětských kolíbkách (Bourke, 1892, s. 477-479). U Apačů je možno zaznamenat ještě jedno bleskové kouzlo – kousek křemene opracovaný do tvaru šípového hrotu (obr.19). Apačská žena jej vyrobila z kamene, který našla na vrcholu hory u úpatí stromu, jenž zasáhl blesk. Protože je přirozenou vlastností křemene, že z něho odlétávají jiskry, Apačové věří, že kámen musel být předtím nějak ohněm nabit. Tento amulet odvracel nemoci stejně dobře jako blesky (Bourke, 1892, s. 468; Goodwin, 1942, s. 460).

Zásahy bleskem jsou kontaktní silou empiricky ověřitelnou. V našem souboru se však nacházejí i takové amulety a talismany, které byly nabíjeny silou nepozorovatelnou a záhadnou. Již výše jsme zmiňovali, že řečtí Karakačané nechávali zmijí hlavu 40 dní blízko kostela – teprve poté byla magicky nabita. O těchto zmijích hlavách se věřilo, že jsou spojeny jak s Kristem, tak se Satanem. Celý lov zmijí měl podobu standardizovaného rituálu. Na prvního máje vycházeli do kraje muži a ženy s holí zakončenou vidlicí. Pouze zmije ulovené tento den se mohli stát talismanem. Kavvadias (1965) poukazuje na to, že v řečtině zní slovo „máj“ (květen) podobně jako „magie“⁶⁷ (s. 320). Tato hlava je pro Karakačany zdaleka nejlepším amuletem proti černé magii – chrání proti uhranutí, nemocem lidí a zvířat atd. Používají se i jiné amulety, např. koule naplněné smolou, solí,

⁶⁵ Teslice (angl. adze, adz) je tesařský nástroj podobný sekeře, sloužící k loupání kůry a vyhlazování dřevěného povrchu (*Adze*, 26. 3. 2012).

⁶⁶ Tektit je hornina, jež vzniká dopadem vesmírného tělesa na zemský povrch. Vyskytují se pouze na několika místech světa mj. např.: v jižních Čechách a západní Moravě (známé vltavíny – *moldavity*). V případě Ifugaů může jít o černou kulovitou variantu tektitu zvanou *javanit*, příp. podobně vypadající *malajsianit* (*Tektite*, 22. 3. 2012).

⁶⁷ Μάιος /májos/ = květen; μαγεία /mayia/ = magie.

kadidlem a prachem, avšak i ty bylo potřeba nějak magicky nabít – proto se nosily do kostela na Zelený čtvrtek. K těmto amuletům pak ještě přidal kněz lístek s vhodným zaklínadlem a s balíčkem se posléze uhodilo o hranu kostelního zvonu; amulety pak byly připraveny k používání (Kavvadias, 1965, s. 283-322).

Jiný příklad nabíjení amuletů najdeme v buddhistickém Thajsku. Dobíjí se zpravidla medailonky s vyobrazením Buddhy s průměrem od dvou do sedmi centimetrů, vyráběné z pryskyřice, různých kovů, slonoviny či dřeva (obr.20). Způsobů je několik. Mezi nejjednodušší patří to, když během předávání amuletu mnich pronese krátké zaklínadlo a při poslední slabice tohoto zaklínadla důrazně foukne na amulet. Laik, pak tento amulet přijme tím, že si jej položí na čelo a udělá gesto největší pokory. Je také možné amulety ponořit do řeky při slavnosti *Loojkrathon*, která se koná při úplňku dvanáctého lunárního měsíce – má se zato, že v tomto období má říční voda magickou moc. Existují však i složité a sofistikované způsoby. Třeba rituál zvaný *phúdtàaphísèeg*, který se koná zpravidla pátý den pátého lunárního měsíce. Lidé přinesou amulety, které chtějí nabít, do kláštera, kde je mniši rozmístí doprostřed a obestoupí je. Poté se modlí a zpívají písně, přičemž obřad má striktní pravidla a může trvat i pět hodin. Amulety jsou pak považovány za nabitě pozitivní energií. Dlužno dodat, že si za to nechává klášter od lidí bohatě zaplatit. Čím více mnichů je přítomno, tím je *phúdtàaphísèeg* dražší, neboť i tím větší je získaná energie (Terwiel, 1975, s. 75-83).

S posledním zmíněným nabíjením amuletů se setkáme u Maorů na Novém Zélandě. Maorové věří v existenci síly, kterou nazývají *mauri*. Tato síla se nachází na posvátných místech a může do různých objektů také vstupovat. Za nejideálnější médium považovali kámen (taktéž nazývaný *mauri*), který byl ve svém středu proděravěn (obr.21,22). Tyto kameny se tak schovávaly na různá místa (k úpatí stromu, na dno potůčku, zahrabané v zemi), když se pak z míst vyzvedly, zafixovala se jejich síla zaklínadlem. Kameny pak nosily štěstí při rybolovu, obchodování atd. (Firth, 1959, s. 256).

Kapitolu opět uzavřeme některými zajímavostmi týkajícími se kontaktní talismanické magie. Jeden netypický najdeme u východoafrických Burundi: vytvářejí apotropaické opatření v podobě několika malých dřevěných destiček

okrové nebo červené barvy, které koukají asi 5 cm ze země. Kouzlo i zde funguje na bázi doteku a to velmi jednoduše, jak je koneckonců pro africkou magii typické – pokud někdo, kdo má špatné úmysly, o tento předmět zakopne, dopadnou ony špatné úmysly na něho samotného (Meyer, 1916, s. 203). U asijských Korjaků je za předmět dotčený magickou silou pokládán tzv. sluneční červ, tedy červ, o němž se věří, že spadl přímo ze slunce. Jedná se o ženský amulet, který visí během šestinedělí v ženské ložnici, aby zabránil sterilitě; má tvar dětské panenky a musí obsahovat výše zmíněného červa. Tyto červy nachází ženy v koších, když ohnuté sbírají kořeny. Pravda bude zřejmě mnohem prozaičtější – červy do košů padají spíše z korun stromů než ze slunce (Jochelson, 1905, s. 43). Kmen Tlingitů z amerického severozápadu disponuje zajímavými škrabacími amulety – tedy takovými, které slouží k rituálnímu škrábání. Ženy se si jimi škrábou ústa, aby jimi nezpůsobily potíže, lovci se škrábou po těle, pro úspěch na lovu a dokonce se škrábou před jídlem, aby se tak očistili. Nikdy se však nepoškrábou vlastními nehty (De Lagunová, 1972, s. 666a). Není zcela zřejmé proč. Emmons (1991) se domnívá, že celý zvyk pochází z válečných 80. let 19. století, kdy bylo ženám zakázáno používat nehty na škrábání se. Věřilo se totiž, že by nepřátelský šíp mohl probodnout jejího muže právě v místě, kde se poškrábaly (s. 367). Zvláštní rituál se váže také k amuletu *ngalou panake*, který připevňují obyvatelé Mentewajských ostrovů (Indonésie) na své děti staré pět měsíců. Jde o v pořadí druhý dětský amulet, který je tzv. zavírací, neboť má zavřít dětskou duši do těla. Skládá se poměrně z běžných předmětů – struna, na níž jsou navlečeny skleněné korálky, vlasy dítěte atd. Pozoruhodný je ale dobíjecí rituál. Vařené maso jedné z obětovaných opic se rychle tře o kůži dítěte, aby se amulet tzv. zahřál. Po tomto rituálu již smí dítě jíst jídlo ze světa, aniž by se zranilo (Loeb, 1928, s. 432). A na úplný závěr jedna pikantní zajímavost od Karakačanů, která dosvědčuje to, že čarodějné rituály vycházející z principu kontaktní magie ve stylu vúdú není doménou preliterárních společností. Karakačani si totiž v den svatby oblékli špinavé trenýrky. Věřilo se však, že se musí velmi dobře střežit, kdyby se jich totiž zmocnil nepřítel, mohl by zlou magií ženichovi způsobit impotenci (Kavvadias, 1965, s. 277).

4.3 Talismanická magie fungující na principu magie psaného slova.

V obou předchozích kategoriích jsme se pohybovali v kulturních okruzích značně vzdálených (Afrika, Asie, obě Ameriky, Oceánie atd.). V této kategorii však většina těchto lokalit bude vyřazena z centra pozornosti z jednoho prostého důvodu – většina z nich neznala písmo až do příchodu bílého muže. V této kapitole se tak karta obrátí ve prospěch kultur dosud příliš nezmiňovaných. Vzhledem k rozsáhlosti souboru bude tato kapitola na rozdíl od dvou předchozích členěna.

V úplném úvodu můžeme tuto velkou kategorii volně rozdělit na **psané amulety zjevné** a **psané amulety skryté**. Toto rozdělení amuletů provedla Hansenová (1961) při svém výzkumu amuletů v Kurdistánu (s. 154) a dá se generalizovat na celý zkoumaný soubor. Zjevné psané amulety jsou ty, kde je posvátný text (symbol, číslo aj.) nošen viditelně, zatímco amulety skryté jsou takové, kde to, co je psané, zakrývá **pouzdro**. To je zajímavým fenoménem, který nemůžeme v práci nikterak pominout, proto jím začneme.

4.3.1 Pouzdro

Ačkoliv by se mohlo zdát, že bude mít pouzdro na celém amuletu nepodstatný význam, opak je pravdou. V arabských zemích (např. v Íránu), kde je vysoce uznávaná apotropaická hodnota železa, je jako nejmocnější amulet uvažováno malé vydání Koránu v železném pouzdře.⁶⁸ Mnohá ozdobná pouzdra z různých míst světa nás ujistí, že rozhodně nejde o podružný předmět. Podívejme se např. na soubor fotografií z Tibetu, kde amuletická pouzdra často pokrývají celý hrudník nositele a jsou vyráběna z nejcennějších kovů – mědi, stříbra a dokonce i zlata (obr.25-29). Tato pouzdra obsahují obrázky Buddhy a často také medicínu připravenou mágem (Hermanns, 1948, s. 70-326). Asi

⁶⁸ Viz Donaldson, 1938, s. 139. Iránci věří, že železa a oceli se obávají zlí džinové. Můžeme tak po celém Íránu spatřit další zvyky vycházející z této víry – např.: věšení železného klíče na kraví roh, nošení železných náušnic a kroužků proti nemocem, za ochranný nástroj proti džinům je ocelová jehla, která se nikdy nedotkla cibule atp. O magické funkci železa se zmiňujeme ještě v kapitole **4.5 Talismanická magie fungující na principu magických substancí**.

nejčastěji se se zdobným vypracováním těchto pouzder můžeme setkat v arabském světě.

Úroveň provedení pouzdra je odrazem sociálního statusu a také materiálních možností etnika. U již zmiňovaných iránských Lurů spatřujeme krabičku z lesklého kovu, která ukrývá arabský nápis (obr.30). K zavěšení na krk sloužila zelená nit.⁶⁹ Tak vypadá honosný amulet pro lidi z vyššího postavení. Jak vypadá prostší amulet u téhož etnika vidíme na obr.31. Jde o amulet pro chlapce, je vyrobený z červené kůže, alobalu a napodobeniny zlata. Jeho okraj je spletený z bavlnek modré, žluté a fialové barvy a k zavěšení slouží tentokrát hnědá nit. I toto pouzdro ukrývá věty z Koránu. Poměrně prostý amulet najdeme také u vazalské ženy u Tuaregů (obr.32). Amuletická pouzdra (je jich několik) jsou doplněna o náhrdelník ze šnečích mušlí. Pokud chceme vidět skutečně prostinká pouzdra na psané amulety, pak se můžeme podívat třeba na amulety, které kupují západoafričtí Akanové od islamizovaných sousedů – Hausů (obr.33b-f). Když se podíváme na snímek akanského náčelníka, je zřejmé, že si těchto amuletů Akanové nesmírně cení – náčelník je jimi pokrytý od hlavy až k patě (obr.34).

Muslimové však nepoužívají pouze fragmenty Koránu, ale někdy dokonce Korán celý, v jeho miniaturní podobě. K tomu se vyrábějí specializovaná pouzdra. Budge jedno takové získal do své sbírky, pochází od perských kočovníků (obr.35). I zde se jedná zároveň o ukázkou pouzdra, které má být zároveň módním doplňkem. Najdeme i mnohem jednodušší pouzdra na Korán – například islamizovaný saharský kmen Tedů nosí Korán ukrytý přímo zamotaný v turbanu vprostřed čela (Chapelle, 1957, s. 191).⁷⁰ Svaté písmo jako amulet

⁶⁹ Zelená barva je posvátnou barvou islámu. O magii barev se podrobně zmiňujeme v kapitole **4.4 Talismanická magie fungující na principu magie barev**.

⁷⁰ Nutno podotknout, že arabské psané amulety tvoří největší část tohoto vzorku a objevují se v nekonečné řadě kultur – buďto přímo islámských, islamizovaných nebo takových, kterých byly s islámskými či islamizovanými kulturami v kontaktu. Tento typ jsme mimo kultur již uvedených zaznamenali také u Bosenských Srbů, iránských Basserů, u Kurdů, západoafrických Igbů a Mendů, u Somálců na východě Afriky či dokonce na Jávě (Odkazy na relevantní literaturu v pořadí, v jakém jsou uvedeny kultury: Bringa, 1995, s. 216-217; Barth, 1961, s. 144; Hansenová, 1961, 157-158; Westerman, 1921, s. 240; Staub, 1936, s. 14; Leroi-Gourhan, 1953, s. 11; Privratsky, 2001, s. 94, 200 a dále). V každé kultuře se samozřejmě tyto amulety nazývají jinak (u Bosenských Srbů *zapis*, u Basserů *taviz*, u Igbů *sebe*, na Jávě *tumar* atd.), ale principiálně jde o tytéž předměty – napsané zaklínadlo, jména andělů, magické symboly, kus Súry, celý Korán

nepoužívají jenom Arabové. Židé používají na ochranu svého obydlí pouzdro zvané *mezuzá*, které se umísťuje nad dveře hebrejských obydlí (obr.36). Tato schránka obsahuje svitky s texty *Tóry* (Binderová, 1972, s. 60).

Tolik k fenoménu pouzdra.

4.3.2 *Písmo*

Ať již jde o amulety zjevné nebo skryté, písmo je asi nejčastěji používaným prostředkem k vyjádření toho, k čemu má amulet sloužit.

První možností je účelové zaklínadlo. Vyrábí jej pověřená osoba a má za úkol plnit partikulární cíle – zejména se jich často využívá k léčení. Jsou typické pro arabské země. Zaklínadlo je zpravidla tajemství pověřené osoby (léčitele, duchovního atd.). Účelovou modlitbu zachytila mezi Felahíny v Horním Egyptě Blackmanová (1927). Ve své práci nám ukazuje přepis arabského zaklínadla do psané latinky (obr.37). Toto zaklínadlo mělo bojovat proti bolesti. Svitek s tímto zaklínadlem se složil a položil na místo, které bolelo nejvíce. Další účelové zaklínadlo nám ukazuje Blackmanová tentokrát v originále (obr.38). Získala jej od jedné ženy, která jej sňala ze svého pasu po těžkém porodu. K tomuto talismanickému nápisu se vázal i celý rituál – povoláný magik napsal dva identické čtverce (obr.38), následně jeden pověsil kolem ženina pasu a druhý začal pálit, přičemž odříkával text ze čtverce až do doby, než se dítě narodilo (s.205-206).

Další možností talismanického využití písma jsou svaté texty a modlitby. Již výše jsme popsali využití Koránu a *Tóry* v apotropaické magii. Častěji se ovšem vyskytují fragmenty svatých textů. Budge (1930) uvádí v případě arabských a perských amuletů ty části Koránu, které mají v magii největší uplatnění. Jedná se o otevíratelku knihy (Al-Fátiha), kterou Muslimové říkají při svých denních modlitbách sedmáctkrát denně, dále fragment *Súry* II (Verše Trůnu) a krátké *Súry* CXII, CXIII a CXIV v celém znění (54-62). Tyto texty jsou

a další skripturální artefakty související s Islámem přidané do nějakého pouzdra, váčku, zašité do oblečení atd. Především, že v dalších podkapitolách této kapitoly budu o této široké kategorii mluvit jako o **amuletech arabského typu**.

v českém znění uvedeny v příloze (8.4 Posvátné texty Koránu užívané v talismanické magii) ovšem jde jen o ty nejběžnější v magické praxi. Psané arabské modlitby se vyskytují jak ve formě zjevných amuletů (obr.39, 40), tak ve formě skrytých (viz kapitolu 4.5.1 Pouzdro)

Nesmíme se omezovat pouze na arabský okruh. Pokud jde o psané modlitby, u čínských Monguorů jsou popsány skryté amulety obsahující jak tibetské, tak čínské taoistické modlitby. Ty se zašivaly do oblečků v červeném trojúhelníčku, stejně jako jiné magické substance, jež jsme u téhož etnika popsali výše.⁷¹ Širokou škálu amuletických modliteb najdeme i u Lepčů; jedná se o kusy papírku (nejčastěji vyrobeného z kůry *Edgeworthia gardneri*, zvané *Sikkim*), na němž jsou vyobrazené modlitby, jména božstev a magických formulí přeložených ze sanskrtu do tibetštiny. Využití je různé - z konkrétních zmiňme třeba kouzlo zvané *za-sung*; na němž je nakresleno 9 očí – běžně je tento papírek nošen kolem krku omotaný okolo malého kousku bambusu. *Za-sung* slouží k léčbě epilepsie. K léčbě nemocí nervového systému nebo v případě porodu se používají jiné papírky (vyrobené ze *Sikkim* nebo dokonce z použité jízdenky) popsané modlitbami, následně smotané do ruličky, pomazány máslem a polykány pacientem (Morris, 1938, s. 148-151). Amuletické modlitby jsme zaznamenali i ve Vietnamu. Modlitby se vyrývaly na kámen nebo se psaly na bílý papír vonnou tyčinkou z chrámu. Každá modlitba byla vytvořena za specifickým účelem – zajištění boží přízně (obr.41), obnovit plodnost žen považovaných za neplodné (obr.42), usnadňující porod (obr.43) atd. K psaní těchto amuletických modliteb se vázaly také zajímavé rituály – např. chtěl-li se stát člověk neviditelný, musel psát modlitbu černým inkoustem na černý papír atd. Všechny uvedeného se odvolávají na Jednonohého ducha (zvaného tehdy *Lao-to*, *Chu-van-Minh*, *Chu-van-Quang*, *Doc-Ton* nebo *Che-ky-Loi*), kolem něhož byl ve Vietnamu v 19. století utvořen silný kult (Dumoutier, 1897, s. 4-13).

Dalším příkladem využití psaného slova v talismanické magii najdeme v magické podstatě jmen. Ve velkém ji opět využívají amulety arabského typu.

⁷¹ U tibetských amuletů se dodržuje jedna zajímavost – napsaná modlitba visí na tenké červené niti a dítě si amulet musí každé ráno obléci. Pokud však zapomene, musí pověřená osoba (nejčastěji Láma) amulet rituálně vyčistit cypřišovým kouřem (Schram, 1954, 103a-104b).

Často se využívá 99 nádherných jmen Boha (součástí přílohy **8.4 Posvátné texty Koránu užívané v talismanické magii**). Abu Hurairah (Mohamedův společník) o těchto jménech prohlásil, že „*kdo je z paměti zarecituje u nebeské brány, může bez obav vstoupiti*“ (Budge, 1930, s. 47). Psané amulety arabského typu zpravidla používají jmen alespoň několik, taktéž číslo 99 hraje v arabské talismanické magii významnou roli, o níž se zmíníme v kapitole **4.3.3 Čísla**. Velkolepou ukázkou využití jmen v arabské psané talismanické magii je tzv. *amulet sedmi pečeti*. Tento amulet se objevuje ve formě čtverce, který má sedm řádek, z nichž každá obsahuje sedm jmen, znaků či symbolů. Na první řádce se objevují symboly spjaté s Alláhem, počínající pentagramem (obr.44)⁷², na druhé řádce se objevují písmena arabské abecedy, přesněji *F, G, SH, TH, ZA, KH* a *Z*, což jsou ta písmena, která se neobjevují v první Súře Koránu a začínají na sedm jmen Alláha, které objevíme v řádce třetí – *Fard, Gabbâr, Shakûr, Thabit, Zahîr, Khabîr a Zakî*. Na třetí řádce najdeme jména sedmi andělů – *Rûkyâil, Gabriel, Samsamâil, Michael a Šarfyâil*. Na další řádce najdeme jména sedmi králů Géníů – *Mudhhib, Marra*⁷³, *Akhmar, Buskân, Šamhûrash, Ibyađ a Mímûm*. Na předposlední řádce je vyobrazeno sedm čísel podle dní v týdnu a konečně poslední řádka uvádí jména pěti planet (Mars, Merkur, Jupiter, Venuše a Saturn) a dvou dalších vesmírných těles – Slunce a Měsíc (Budge, 1930, s. 40-43). Fascinace magickými jmény opět není pouze doménou Arabů. Například výrobci amuletů v Izraeli sami sebe chránili prstenem se jménem anděla, jehož jméno tvoří prvních pět písmen z bible (Willnerová, 1969, s. 273). Stejně tak není nezbytné používat k magickým účelům jména bytostí nadpřirozených. V mešitě v palestinském Hebronu se jako talismany proti horečce používají pečeti se jmény patriarchů a jejich žen, co jsou zde pohřbeni (obr. 45) (Canaan, 1927, s. 116).

4.3.3 Čísla

Magické využití čísel je s psanou magií neodlučně spjato. Začneme s tím, co jsme již na začátku v kapitole předchozí – magický význam čísla 99. Arabové

⁷² Jen připomínám, že se v arabských zemích čte zprava doleva.

⁷³ Budge má toto jméno ve své knize s otazníkem.

používají předmět, který by se dal přirovnat ke křesťanskému růženci, nazývaný *subḥah*.⁷⁴ Jde o korálky zhotovené nejčastěji ze dřeva či skleněných korálků a jsou odděleny po 33 a 66 korálcích značkou vyrobenou z kosti či slonoviny. Známe dokonce buddhistický růženec se 108 korálky sloužící k počítání manter. Počet korálků na křesťanských růžencích pak variuje. Primární funkce všech těchto předmětů je sice jiná, je však zřejmé, že byly zároveň považovány za předměty obdařené ochrannou funkcí (Budge, 1930, s. 80-81).

Magie čísel však nespočívá pouze v odkazech na předměty jiného druhu. Magická vlastnost čísel často náleží přímo v číslu samém. Tomu se již věnoval bezpočet numerologů, kteří jsou dnes spíše spojováni s komerční ezoterikou. Zdá se však, že magická podstata čísel pochází ze staré tradice. Vyjděme opět z arabské magie: číslo 1 je připisováno samotnému Bohu. Číslo 2 je ctěné proto, že Bůh stvořil vše v páru - muže a ženu, nebe a zemi: *A každou věc jsme v párech stvořili - snad si to připomenete!* (Súra VI, verš 49).⁷⁵ Číslo 4 symbolizuje 4 archanděly, 4 vládce podsvětí, 4 živly, 4 roční období a odkazuje také na tvar čtverce, který je v arabské magii podstatný. Číslo 5 má pro Araby zvláštní význam – modlí se pětkrát denně a na pěti pilířích stojí i celý Islám.⁷⁶ A konečně číslo 7 má magické postavení téměř prominentní (jak jsme si ukázali na výše uvedeném amuletu sedmi pečetí) – Bůh totiž stvořil svět za 7 dní, přičemž dokázal vytvořit 7 zemí, 7 nebí, 7 moří, 7 částí těla (které jsou využívány k denní modlitbě) a konečně 7 proroků – Adam, Jákob, David, Šalamoun, Mojžíš, Ježíš a Mohamed. Takto bychom mohli dále pokračovat přes 8 až k číslu 1000 (Budge, 1930, s. 44-45).

Jiné využití čísel je v populárních magických čtvercích. Jsou to takové čtverce, jejichž součet v řádce, sloupci a po diagonále je roven vždy stejnému číslu. Do evropské magické tradice se tyto čtverce mohly dostat opět přes Araby (spolu s arabskými číslicemi samotnými). Vášnivě se jim věnuje např. Paracelsus

⁷⁴ Jména se pochopitelně liší podle místa. V Somálsku se těmto předmětům říká *tusbah* (Lewis, 1955, s. 132), na Jávě *täspi* (Privratsky, 2001, s. 201) atd.

⁷⁵ Číslo 3 není v Budgeovi, z něhož čerpám, vynecháno, avšak Budge jeho význam nikterak neobjasňuje. Říká pouze: *Číslo 3 je důležité* (Budge, 1930, s. 44). V křesťanství toto číslo často symbolizuje Boha v jeho trojjediné dokonalosti.

⁷⁶ Číslo 6 oproti číslu 3 nemá podle Budge v arabské magii význam žádný.

ve své *Archidoxa magica* v kapitole o pečetích planet. Věnuje se celkem sedmi planetám⁷⁷ - součástí pečeti Saturnu je čtverec o rozměru 3x3 a každá další planeta má o jeden rozměr navíc. Posledně uvedená pečeť Luny je tak čtvercem o rozměru 9x9, jehož čísla dávají součet 369 (obr.46) (Paracelsus, 1991, s. 72-79).

Nenechme se však mást tím, že číslice a čísla jsou doménou pouze magie druhého pojetí – najdeme ji, byť v nesrovnatelně menší míře, i u magie pojetí prvního. Třeba u západoafrických Mossijů mají čísla při výrobě talismanů velký význam. Pro muže je vyhrazeno číslo 3, zatímco pro ženy číslo 4. Tak například je při obětování mužský bůh volán třikrát a ženská bohyně čtyřikrát. Šňůra s amuletem má u mužů 3 uzlíky a u žen 4. Matka truchlí pro své dítě v závislosti na pohlaví – buď 33, nebo 44 dní. Mrtvý muž je při pohřebních ceremoniích vybaven 333 nebo 3 333 mušličkami, žena 444 nebo 4 444 atd. (Mangin & ArianeSkinner, 1921, s. 121-122). Válečný amulet *batoe rangka* Východních Torádžů se skládal z 3-17 mušlí, vždy však muselo jít o lichý počet. To proto, aby se nepřítel nevracel (Adriani & Kruijt, 1950, s. 393). U amuletického náramku Azandů (*gorowa*) najdeme mezi různými šperky čtverce ze slonoviny. Každý čtverec symbolizuje jednu zesnulou manželku nositele. Anderson (1911) se setkal u náčelníka Yango dokonce s pěti takovými čtverci (s. 258). Poslední amulet, na jehož působení mají vliv čísla a jenž zmíníme v této kapitole, najdeme u Karakačanů. Jde o amulet, bránící potratu. Na jeho výrobě se musí podílet tři ženy a každá z nich se přitom musí jmenovat Marie⁷⁸. Každá z Marií vytvoří jednu nitku; ty se posléze spletou dohromady a udělá se na nich několik uzlíků, pročež se rituálně zavěsí na pas těhotné ženy (Kavvadias, 1965, s. 285).

4.3.4 Astrologické

Zařazení tohoto druhu mezi písemné amulety rozhodně není úplně nevyvratitelné. Především se dosti vzdaluje od Zeleninovo kategorie „magie

⁷⁷ Resp. 5 planetám – Saturn, Jupiter, Mars, Venuše a Merkur; a 2 dalším tělesům – Měsíci a Slunci. Ne náhodou nám to připomene výše uvedený arabský amulet sedmi pečetí; toto potvrzuje obecně známou domněnku, že evropská magická tradice má v té arabské velký základ.

⁷⁸ I zde je těžké si nepovšimnout odkazu na křesťanství. Na zajímavé synkretismy lidové magie a křesťanství jsme u tohoto etnika již poukazovali výše.

slova“. V této kategorii jednoduše nejde o slova, dokonce ani o čísla (i když se oboje na vyobrazeních mohou vyskytnout). Základem této kategorie je sepejetí s vesmírnými tělesy. I zde můžeme říci, že domovem astrologických amuletů arabský a židovsko-křesťanský kulturní okruh, i když zmíníme i pár nezvyklých příkladů odjinud.

Velmi známým příkladem astrologického typu amuletu je zodiak (zvěrokruh). Buďto se používá jako amulet celý zvěrokruh (obr.47-49), nebo jednotlivá znamení. Těmi se ve své práci intenzivně zabývá Paracelsus v druhé knize *O pečetěch dvanácti znamení zvířetníku a jejich tajemství* (obr.50). Každá pečeť je talismanickým lékem na určitý neduh. O pečetě Berana např. říká:

Tato pečeť okamžitě pomáhá těm, kterým odňata byla pohlavní síla, je-li zavěšena na tělo tak, aby dosahovala k pupku a znamením býka byla obrácena k tělu; jistě pomáhá mužům i ženám (Paracelsus, 1991, s. 37).

Další možností astrologických amuletů jsou planetární obrazce; v evropské tradici jde především o tyto (dle Nakonečný, 2009, s. 412):

Saturn – had obtočený kolem kamene

Mars – orel s pěticípou hvězdou v zobáku

Jupiter – had hryznoucí jílec meče

Měsíc – koule rozdělená srpky

Venuše – symbolický falos

Merkur – Hermova hůl obtočená hady

Slunce – had korunovaný lví hlavou

Příklad jiného planetárního obrazce vidíme na obr. 51 a 52. V předchozí kapitole jsme zmiňovali Paracelsovy pečeti planet, které jsou spojeny s magickými čtverci (obr. 46). Taktéž každá pečeť planety slouží k partikulárnímu cíli. Následující popis patří pečetě Venuše:

Tomu, kdo pečeť nosí, dostává se jak mužům, tak ženám, přízně, vděku a lásky; zároveň pečeť zapuzuje závist a nenávist. Dáš-li svému úhlavnímu nepříteli pečeť do číše, z které právě pije, stane se tvým nejvěrnějším přítelem, který nic

zlého pro tebe nebude vymýšleti, nýbrž všeho dobra ti bude přát. Pečeť tato přináší konečně i zdar a štěstí tomu, kdo se věnuje hudbě (Paracelsus, 1991, s. 77).

Jiným příkladem astrologického amuletu jsou glypy (popsané v kapitole **2.3 Slovníček příbuzných pojmů**) (obr. 53).

Pravdou je, že kdybychom otevřeli dnešní ezoterickou literaturu, byli bychom překvapeni, kolik existuje interpretací zodiaků, planetárních či zvěrokruhových amuletů. Můžeme se oprávněně domnívat, že tato kategorie patří k těm nejzneužívanějším, pokud jde o komerční amulety a talismany. Zřejmě vinou silné obliby astrologie. Přesto, jak jsme ukázali výše, má tradice astrologických amuletů hluboké kořeny.

Některé ojedinělé příklady můžeme najít i jinde než v Evropě a arabském světě. V Koreji jsou např. popsány žluté papírky, popř. kousky dřeva, na nichž je vyobrazeno souhvězdí Velké medvědice (*Chilsung*). Tyto drobné amulety se nosí nejčastěji v peněženkách, nebo se dávají malým dětem na krk proti zlým vlivům (Clark, 1932, s. 78-79). Naprosto unikátní soubor amuletů motivovaný pohyby vesmírných těles najdeme u severoamerických indiánů – konkrétně Černonožců. Alespoň tak je na základě výpovědí informátorů interpretuje Wisler (1912). Na obr. vidíme indiánský talisman spojený s Venuší a Sluncem. Mosazný knoflík na vrcholku symbolizuje vycházející Venuši. Zakřivený příčný prvek představuje měsíc, který Černonožci označují jako „ženské slunce“. Na hraně tohoto příčného prvku objevíme 12 mosazných hřebíků, které odkazují na hvězdy (plejády). Čtyři malé zvonky pak mohou odkazovat na čtyři viditelné hvězdokupy a visící ohon z kůže lasičky odkazuje na Slunce. Tento amulet je poněkud neobvyklým a nesmírně vzácným důkazem, že amulety založené na principu astrologie, se vyskytují i mimo literární společnosti.

4.3.5 Komplexní symboly

Do kategorie psaných amuletů zajisté patří také některé symboly s komplexním významem. Jde například o kříž, hexagram, pentagram, svastiku, spirálu, kruh, óm, ruku Fatimy, kabalistické symboly atd. Protože jde však o kategorii velmi bohatou a k jejímu plnohodnotnému zpracování by bylo zapotřebí

mnohem více prostoru, v této práci ji blíže nezpracovávám. V budoucnu by právě toto rozšíření mohlo být tématem mé diplomové práce.

4.4 Talismanická magie fungující na principu magii barev

Třebaže je tato kategorie v této práci zastoupena kapitolou poněkud kratší oproti ostatním, nemohu si dovolit tvrdit, že by se skutečně jednalo o slabě zastoupenou kategorii světové talismanické magie. Barvy mají v magii silný vliv. Magickou moc barev můžeme odůvodnit vrozenou lidskou fascinací předměty, které svými kvalitami v přírodě odlišují; vedle neobvyklého tvaru a neobvyklého materiálu jde tak právě o neobvyklé barvy či kombinace barev. Těm jsou pak připisovány magické účinky, jak známe z mnoha pohádek:

*A když už dlouho celý zarmoucený po tom lese chodil a nevěděl, jak žízeň uhasiti, přišel tu nenadále k jedné jabloni a na ní viděl tři zralá pěkná jablka. Byla **dopolou červená jako brunát a odpolou žlutá jako vosk**, až se na ně hledět chtělo. Ihned mu přišlo na mysl, že by si je mohl utrhnouti, jimi se obvlažiti, a králi se již sliny v hubě dělaly. Hned tedy to jedno jablko utrhl, vytáhl z kapsy nůž a počal je krájeti. Ale jak je v poly překrojil, tu najednou z toho jablka vyskočila panna, až byl král celý omámený, neboť byla od hlavy do paty celičká nahá a tak krásná, že jakživ žádné takové neviděl* (Seifert, Kouzelná lucerna : výbor českých pohádek, 1945).

Pro svoji barevnou zvláštnost zajisté adorují aljašští Aleuťané magické oblázky nalézané na břehu moře a tvarem připomínající tuřín; zvané *chimkikh*. Jde o kombinace barev, které jsou v přírodě velmi ojedinělé; rozlišují se dva druhy – bílý se žlutými proužky (ty nosí výhradně muži) a červený s bílými proužky (ty jsou pro změnu ženskou doménou). Oblázkům *chimkikh* je připisována neskutečná moc a je s nimi i extrémně opatrně zacházeno. Po každém dotyku s tímto oblázkem si dotyčný musí důkladně umýt ruce, jinak by byl stížen strašlivou smrtí. Využívá se např. v lovecké magii. Lovec, který vyráží na lov mořských vyder s tímto amuletem, již nepotřebuje vydry hledat – to vydry díky *chimkikh* hledají jeho (Innokentii, Saint; Metropolitan of Moscow and Kolomna, Rossiisko-amerikanskaia kompaniia, 1840).

Pro nezvyklou barevnou kombinaci také zřejmě oceňují Tuarégové opracovaný červenobílý kámen, který nejen chrání děti od nemocí, ale také jsou potěšením pro jejich oko (obr. 54).

Výjimečnost barev však není jediné kritérium užití barev v talismanické magii. Někdy má užití barvy i jiný – často těžko vysvětlitelný význam. Asi nejtypičtějším příkladem je používání modrých předmětů (knoflíků, korálků, šperků, úlomků keramiky, kusů textilu atd.) proti uhranutí v arabských (příp. islamizovaných) kulturách. Nejčastěji se připevňují k dětem a dobytku, ale také na jiné věci, které mají být od závidosti uchráněny (v Iráku byla popsána ochrana šicího stroje značky Singer modrým knoflíkem), a to na viditelná místa. Takové předměty jsou např. popsány u jihoperských nomádů kmene Basseri, u Srbů, u obyvatel Kurdistánu, u íránských Lurů nebo u palestinských muslimů.⁷⁹ Dokonce i muslimští imigranti v USA si ještě v 60. letech připevňovali modrý korálek doprostřed čela a popsán je i dům, jehož rohy byly obloženy modrými deskami, aby na něj nepadlo oko závidivce (Naffová, 1965, s. 49).

Proč vlastně právě modrá? Jednoznačné vysvětlení asi neexistuje. Podle Friedlové (1997) umí modrá barva ze své podstaty uhrančivý pohled odrazit nebo pohltil. Podobnou vlastnost mají pak i některé přírodní substance; např. krystalky soli (s. 71). Granqvistové (1947) zase informatorky v Palestině uvedly, že modré předměty jsou používány proti uhranutí proto, že modré oči jsou považovány za ty nejnebezpečnější (s. 109). Ať již je vysvětlení tohoto zajímavého fenoménu jakékoliv, je třeba mít na paměti, že se jedná o specifikum arabského světa. Například na Trobriandských ostrovech používali domorodci proti uhranutí kousek korálu s barvou červenou (Scoditti, 1989, s. 127).

Stejnou barvou jako mohamedáni byli fascinováni středoameričtí Mayové, ovšem z úplně jiného důvodu. Redfield (1934) při svém průzkumu ve vesnici Cham Kom popisuje víru v mýtického ptáka nazývaného *tzitz-moo-tancaz* (což by se dalo přeložit jako *nachový papouškoúnosce*)⁸⁰. Podle Mayů má tento

⁷⁹ Odkazy na relevantní literaturu v pořadí, jak jsou uvedeny kultury: Barth, 1961, s. 144; Lodgeová, 1941, s. 107; Hansenová, 1961, s. 154; Friedlová, 1997, s. 71.

⁸⁰ Redfield tento pojem překládá jako *purple parrot-seizure*.

pták na svědomí dětská úmrtí – obličej dětské mrtvolky totiž často zmodrá, což může znamenat pouze to, že jejich duše byly odneseny ptákem *tzitz-moo-tancaz*. Ochrana proti tomuto mýtickému tvorů je prostá – modrou barvou se značí dětská zápěstí a hrud', což má *tzitz-moo-tancaz* odehnat (s. 169).

Časté použití barev v talismanické magii je založeno na homeopatickém principu. Budge (1930) zmiňuje následující:

Některé léčebné amulety mohou být popsány jako homeopatické. Takové, které byly vyrobeny ze žlutých rostlin, nebo voda, v níž je položen žlutý kámen, se dávala pacientům trpící žloutenkou. Červené kameny se pak nosily, aby zastavily krvácení z nezahojených ran (s. 22).

Léčebný rituál založený na homeopatickém využití barev popisuje i Frazer – jde o indické léčení již zmiňované žloutenky:

Staří Indové léčili žloutenku pomocí složitého obřadu, založeného na homeopatické magii. Jeho hlavním cílem bylo přenést žlutou barvu na žlutá zvířata a žluté věci, jako například na slunce, jemuž vlastně tato barva patří, a pro pacienta obstarat zdravou červenou barvu z živého silného zdroje, totiž z červeného býka. S tímto záměrem pronášel kněz takovéto zařikání: „Nechť vzhůru ke slunci odejde tvé soužení a tvá žloutenka, halíme tě do barvy červeného býka! Halíme tě do červených barev, abys dlouho s nimi žil. Nechť tato osoba odtud odejde bez úhony a zbaví se žluté barvy! Krávy, jejichž božstvem je Róhiní, ty, které jsou nadto samy červené (róhiní - do všech jejich tvarů a do všech jejich sil tě halíme. Na papoušky a na drozda vkládáme tvou žloutenku, i na žlutého konipáska vkládáme tvou žloutenku“ (Frazer, 1994, s. 22).

Jiným funkčním principem je také mytologická interpretace barev daným etnikem. Např. bengálské ženy si během těhotenství na krk připevňují amulet *maduli*, který je protkán černou nití; další černou nit si obmotají kolem pasu. Evropanovi může přijít nepochopitelné, proč zrovna černou, když jde o barvu

spojenou se smrtí. Ale pro Bengálce je černá barvou života.⁸¹ Za barvu života posmrtného naopak považují červenou. Obecná transkulturní interpretace barev je zajímavá, avšak velmi složitá disciplína, proto se v této práci spokojíme pouze s tímto jedním příkladem, kterým zároveň uzavíráme kapitolu o využití barev v talismanické magii.

4.5 Talismanická magie fungující na principu magických substancí

Oproti kategorii předchozí představují magické substance asi kategorii nejobsáhlejší. Proto bude celá kapitola opět členěna do podkapitol. Jak již bylo zmíněno, hlavní rozdíl mezi amulety a talismany této kategorie a kategorie kontaktní talismanické magie je ten, že magická síla předmětů (substancí) je odvozována z jejich čiré přirozenosti, nikoliv dotyku s jinou mocnou silou. Stejně jako kapitoly zabývající se písemnou talismanickou magií začneme fenoménem pouzdra, které substance skrývá.

Dále je třeba podotknout, že úkolem práce není v celku popsat veškeré etnobotanické, etnozoologické a etnomedicínské poznatky všech kultur světa. V práci budu akcentovat tak pouze typické příklady, dále ty, které se nějakým způsobem vymykají, příp. ty, u nichž jsem našel použitelný obrazový doklad.

4.5.1 Pouzdro

Pouzdra jsou mnohokrát jediné hmotné artefakty, které u amuletů tohoto typu mohli etnografové zaznamenat a popsat. Samotné substance či směsi substancí, jež tato pouzdra ukrývala, byly často vyráběny mágem na míru pro každou nemoc, recepty byly navíc nezřídka mágem utajované a v neposlední řadě bylo v počátcích etnografických výzkumů pro antropologa dosti obtížné popsat biologický původ použitých substancí. Proto do antropologického slovníku vešel poněkud alibistický pojem, který souhrnně označuje neidentifikovatelné kusy rostlin a živočichů – pojem medicína (*medicine*).

⁸¹ Vnímání černé jako barvy života je časté u zemědělských kultur – černá je totiž barva té nejúrodnější půdy. Asi nejtypičtějším příkladem je starověký Egypt; jeho staré označení *Kemet* znamená Černá země.

Medicína sloužila jednak k apotropaickým preventivním účelům a jednak k samotné léčbě; v některých kulturách dokonce vůbec neznali léčbu podávanou vnitřně – vše řešili pomocí váčků (amuletů) naplněných medicínou, přikládaných na postižená místa.⁸²

Asi největším domovem typických medicínových amuletů je Afrika. Již u pouzdra, do něhož se vkládají písemné amulety (kapitola **4.3.1 Pouzdro**) jsme konstatovali, že jeho provedení vždy závisí na materiálních možnostech kultury. Začneme tak s pouzdry s provedením nejjednodušším - koženým váčkem.

Jako příklad můžeme uvést akanský amulet zvaný *mpobi* (obr.59), který okolo krku nosí pro svou ochranu akanský kněz *okomfo*.⁸³ V koženém pouzdře se údajně nachází mušle, sražená krev, chomáč chlupů ze lví hřívky, hlemýžďí ulita či jakási černá semínka. Další amuletické pouzdro pro medicínu téhož etnika vidíme na obr. 33a. Jde o amulet *kadwo* – nosí se zavěšený na šňůrce ozdobené uzlíky kolem pasu a má zajímavou funkci – kdo se pokouší souložit se ženou, s níž předtím souložil nositel tohoto amuletu, stane se impotentní. Primitivní zpracování váčků pro medicínu zaznamenal Wissler (1912) u amerických Černonožců (obr.60); zde je ovšem pozoruhodná nenahodilost počtů použitých substancí – ten podle Wisslera odkazuje k primitivní astronomii (kapitola **4.3.4 Astrologické**). Amulet z ještěrčí kůže, nazývaný *timfisa*, byl popsán u Tsongů (obr.61). *Timfisa* se plní vlasy a nehty nemocného člověka a má léčebný efekt. Ještěrčí kůže se na výrobu amuletů používá také na severu Afriky – u Tuarégů (obr.62).

⁸² Tak např. hovoří Czekanowski (1917) o obyvatelích Rwandy. Systém zdejších medicínových amuletů byl velmi propracovaný. Nejenže každá léčba vyžadovala odlišnou substanci, ale často dokonce jiného mága. Průměrný Rwand'an byl tak ověšený asi tuctem medicínových amuletů. Ovšem způsob léčby, který by fungoval na principu přímé aplikace (masti, vnitřní užívání atd.) Czekanowski nepopisuje (s. 262-265). Náčrty těchto medicínských pouzder z tohoto výzkumu jsou uvedeny ve fotopříloze (obr. 55-58).

⁸³ U Akanů jsme v kapitole **4.3.2 Písmo** již popsali amulety, které jsou naplněné ústřížkem s muslimskou modlitbou zakoupenou od islamizovaných Hausů. Intenzivně se akanské medicínské magii věnuje Rattray (1916, 1923 & 1927), jeho doložený soubor je však tak široký, že z něho uvádíme pouze drobný výběr.

Velmi často se k uchovávání medicíny používaly duté předměty živočišného původu – především rohy⁸⁴ a kosti. Oblíbené byly např. u středoafriických Barundiů (obr.63). Na obrázcích vidíme kozí a kraví rohy, tj. rohy chovaných zvířat. Je patrné, že zdobení těchto rohů nebylo žádnou výjimkou. *Sabe* (též zvaný *oten*) (obr.17b) je akanské pouzdro, jehož základ tvoří dva páry antilopích růžků, tedy růžků zvířete loveného. Tento amulet patří k ukázkám černé magie, má oběti dokonce zabíjet. Balíčky obsahují rezavou jehlu a červené pírkó „šedavého papouška“; celý amulet je vázán na velmi složitý popis výroby. Dalším akanským amuletem se zajímavou stavbou je *kwasa* – ovčí roh poté, co je naplněn medicínou, se omotá červenou látkou a následně vloží do většího rohu kravího. Tento amulet se uchovává v domě a slouží k odhalování čarodějů (obr.64a). Neobvyklou ukázkou pouzdra tohoto typu najdeme u afrických Bundu – špička sloního klu (*hezongo*), bohatě vyzdobená stříbrem, uzpůsobená tak, aby se dala nosit přes pravé rameno. Délka tohoto artefaktu je asi 25 cm (obr.65a). Je více než zřejmé, že dívka, která tento amulet nosila, jím dávala na odív svůj sociální status. Od téhož etnika můžeme najít ještě amulet *balei*, skládající se z rohu antilopy, dvou ovčích rohů a dalších komponent (obr.65b); zuby leoparda (obr.65c) či samostatný antilopí růžek (obr.65d) – vše sloužící témuž účelu. V Oceánii se k témuž mohly používat např. velrybí zuby (obr.66).⁸⁵

Další možností je využít dutého předmětu rostlinného původu; v antropologické literatuře se pro tato pouzdra vžil pojem tykev.⁸⁶ Např. Akanský amulet *Boto toa* se dá z ašantštiny přeložit jako „tykev pro uchovávání práškové medicíny“. Nosí se okolo pasu a je údajně naplněn kostmi suchozemské želvy (obr.64b). Dogoni na ochranu sklizně používali amulet z tykve nabarvené okrem.

⁸⁴ Můžeme si položit otázku, zda samotný tvar rohů nepřipisuje těmto fenoménům magickou moc. Např. italsí migranti v USA jako prostředek pro odvrácení uhrančivého pohledu používají právě rohy; ať již pravé či uměle vytvořené. Tato víra je natolik rozšířená, že ještě v 80. letech nosili tyto rohy i velmi vzdělání lidé z této komunity (LaRuffa, 1988, s. 73).

⁸⁵ Hovořit o amuletech v Oceánii je někdy složité, neboť je zde velmi nepatrná hranice mezi amulety a talismany (jakožto předměty sloužící magii) a ozdobami (které slouží pouze a jenom ke krášlení lidského těla).

⁸⁶ Angl. *gourd*. Jde o čeleď tykvovitých (*curcubitaceae*), která obsahuje asi 850 druhů zahrnujících i známou dýni či okurku. V antropologické literatuře se však jedná spíše o metaforické obecné označení jakýchkoliv dutých rostlinných schránek; ačkoliv hodně etnografických nákrusů skutečně nápadně odkazuje k této čeledi.

Ta se naplnila medicínou a pověsila na kus větvičky 10-15 cm nad zem (obr.67). Rostlinná pouzdra mohou být vyhotovena i jinak – třeba Tsongové splétají pouzdro na medicínu z kukuřičných listů (obr.68). Z téhož materiálu vytvářejí také amulet nazývaný *fowa* – ten obsahuje magický kořen *sungi* a celý amulet má funkci jakéhosi chraštítko, které se přivazuje ke kotníku. Toto chraštítko má za úkol mírnit pocení a tím neodpuzovat sexuálního partnera (obr.69).

Propracovanější medicínová pouzdra mohla být z kovů. Zmínit můžeme např. amulety *umuhare* středoafričských Barundiů. Jde o řadu dutých kónických přívěšků z mědi (obr.70) nebo železa (obr.71). Najdeme i pouzdra keramická; ve Rwandě je tvar těchto nádobek zcela evidentně inspirován tvarem tykve.⁸⁷ Tyto hliněné nádoby (*isarazi*) se drobně odlišují podle funkce. Na obr. 73 vidíme takové, které udržují dlouhotrvající preventivní medicínu, na obr. 74 zase takové, které slouží ženám k udržení manželovy přízně a lásky. Další možností jsou pouzdra tkaná – jako např. u severoamerických Assiniboinů (obr. 75). Vše zkrátka závisí na materiálních možnostech jedné každé zkoumané kultury.

K výrobě pouzdra se používají i velmi bizarní předměty, jako třeba staré náustky na cigarety u akanského amuletu zvaného *babaso* (obr.17c) – ten funguje spolu se třemi ocasy dikobraza, kostmi želv atd.

Někdy soubor medicínových amuletů vytváří jiný pozoruhodný celek. Třeba zástěra *batakari*, kterou nosí některé akanské kmeny do války, nebo ji používají někteří mágové – do ní se všívá velká spousta medicínských amuletů (obr.76). Nebo rozštěpená hůl, do níž jsou vetkány váčky s medicínou, sloužící k magickým operacím u Barundiů (obr.77).

4.5.2 Substance živočišného původu

Jak bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, nejedná se o velkolepou transkulturní komparaci etnozologie a etnomedicíny. Do amuletů tohoto typu vstoupíme pouze několika typickými příklady a několika zajímavostmi.

⁸⁷ Koneckonců Rwandané rovněž používají k přechovávání medicíny i samotné tykve; takovéto amulety se nazývají *bunuli* (obr. 72).

Akanové, kteří by se dali považovat za nekorunované krále znalců magických substancí, si z těchto živočišných materiálů velmi cení ocasu dikobraza. Použit je třeba u amuletu *apo* (spolu s leopardími zuby a několika semeny různých stromů), který chrání před zlými silami tanečníka (obr.13b); amuletu *bekwa* (spolu s pramínky modré bavlny, kůže, drobných mušlí aj.), který je lékem proti otravě (obr.78a); již popsaném amuletu *kadwo* a mnoha dalších.

Za magické jsou považovány části těl obětovaných zvířat. Např. východoafričtí Chagga pro výrobu amuletu proti uhranutí obětují kozu a povolávají kvalifikovaného mága, který z kozího čela vyřízne dva kroužky; jeden pak umístí na zápěstí matky, druhý na zápěstí dítěte. Na závěr je na krk matky pověšeno kopyto zabalené do ovčí kůže (Raum, 1940, s. 111). V Iránu pro změnu velmi cení sušeného oka obětované ovce (obr.79a). Vždy je alespoň jedno vpracováno do ozdobeného přívěšku a připnuto k dětské čepičce či rameni dítěte. Zajímavé je, že ukradené oko efektivitu amuletu ještě více zvyšuje. Používá se proti uhranutí. Může tak být považováno i za příklad homeopatické magie.

Stejně tak jsou v nespočtu kultur ceněny mušle. Shodou okolností je najdeme taktéž u iránských Basserů, kteří je považují stejně jako výše uvedené ovčí oko za úspěšného odvrátitele uhrančivého pohledu.⁸⁸ Zřejmě za to může nápadná podobnost některých mušlí s lidským okem (obr.79b). Stejný typ mušlí používají i Dogoni na ozdobu čepiček a amuletických váčků zvaných *moru* pro ochranu svých dětí před uhrančivým pohledem (obr.80)⁸⁹.

U Dogonů se nachází ještě jeden oblíbený amulet hodný zmínky – *nadulo*. Kraví ocas a kousek železa (nože nebo hrotu šípu) se sváže kousky baobabu; následně musí být vykonána alespoň jedna oběť a výsledný produkt je tak skropený krví kuřete během pronášení zaklínadla. *Nadulo* pak visí nade dveřmi obydlí a chrání celou domácnost před zlými silami (Dieterlen, 1941, s. 195 a 298).

⁸⁸ Druh mušlí, který máme na mysli, se nazývá v jazyce Basserů *bibín tarak*, což můžeme přeložit jako „lamač pohledu“ (*eye-cracker*).

⁸⁹ Na obrázku vidíme čepičky a škapulíře pro děti poněkud nestandardní. Vlevo jsou čepička a škapulíř určené dvojčatům (*ginene*), napravo pak čepička a škapulíř pro děti, které jsou nazývány *kunyu* – jsou to takové děti, které matka porodila, aniž by mezi předchozím dítětem měla periodu.

Velmi známý (zejména díky dobrodružné literatuře o severoamerických indiánech) je magický účinek ptačích per. Na obr. 81 vidíme komančský amulet ze čtyř havraních per. I zde si můžeme položit otázku, zda sem lehce nezasahuje také homeopatický princip magie; možná se nám vybaví, jak správce ze zámku z české filmové pohádky *S čerty nejsou žerty* odhání čerta tím, že mává kouskem peří... Tvar pířka nám jednoduše ve své podstatě může evokovat jakési „rozhánění“ či „odhánění“ (podobně jako akanské *kunkuma* – staré koště, které je mezi Akany tím nejmocnějším amuletem). Ptačích per se nezřídka užívá i v lovecké magii. Aleuťané třeba své oštěpy zdobili peřím růžové pěnkvý⁹⁰. Věřilo se, že když oštěp ozdobený tímto peřím zasáhne velrybu, velryba brzy zemře a bude navíc vyvržena na pobřeží nedaleko místa, kde byl oštěp vržen. Aleuťané používali jako *cágax* (lovecké amulety) také peří albatrose, havraní zobáky atd. (Jochelson, 1933, s. 77-78). Nedaleký aljašský kmen Alutiiq pro lov mořských vyder využíval dokonce celého usušeného kolibříka, i s celým hnízdem a vajíčky, nošeného v koženém váčku. Popsáno je i jiné zajímavé kouzlo kmene Alutiiq týkající se peří; v překladu se nazývá mrknutí. Orlím prachovým peřím obarveným na červeno je naplněna zvířecí lebka; ta musí mít funkční čelistní kloub tak, že se ústa lebky mohou volně otevírat a zavírat. Lebka je pak připevněna na loď způsobem, aby na ni lovec neustále viděl. Věří se, že toto kouzlo vydává světlo, které přitahuje mořské vydry a pokud se během lovu navíc ústa lebky otevřou, je jasné, že lovec chytí přinejmenším jeden kousek (Birket-Smith, 1953, s. 32).

Zajímavým typickým poddruhem spadajícím do této kategorie je tzv. bezoár. Jedná se o sraženinu, která se vytváří v dutých orgánech (nejčastěji žaludcích) přežvýkavců, vzácněji u jiných živočichů, člověka nevyjímaje. Slovo pochází z perštiny a znamená „ochrana před jedem“ a už od pradávna je mu v Orientu připisována velká léčebná i apotropaická moc (Bezoár, 2011; Kraus 1977, s. 100). Bezoárům se v magii nedaří pouze v Orientu. Na Borneu se pro bezoár lovil dikobraz, na Aljašce jeleni a mořští lvi⁹¹, v Bolívii andštití jeleni

⁹⁰ *Leucosticte tephrocatis*.

⁹¹ Angl. *Sea lion*; savec z čeledi *Otariinae*. Je podobný tuleni.

*taraku*⁹² a ve Vietnamu se na výrobu amuletu *pu-thuy*⁹³ dokonce používají i bezoáry vybájené.⁹⁴

Na závěr si uvedme několik zajímavostí týkajících se magických substancí živočišného původu. Korjakové si do vlasů vlétali kouzlo proti bolesti hlavy. Je poněkud překvapivé, že šlo o zaječí chlupy, které byly spleteny se šlachami vlka a zajíce (obr.82). Ačkoliv v celé Oceánii je spíše nouze najít amulety založené na přírodních substancích⁹⁵, jeden zajímavý etnografové přece jenom zmiňuje: apotropaická kouzla, v nichž kmen Japésů z Karolínských ostrovů používá rejnočí páteře či myší lebky (obr.83, 84). Ne vždy musí jít o fyzické kusy živočichů. Medicína kmene Navahů je např. složena z jakýchsi živočišných pylů, přičemž žádný z pylů nelze získat jednoduše; jedná se např. o tyto: pyl živého medvědího mláděte, pyl největšího hada z hadího hnízda, peří živého orla, atd. (Hill, 1936, s. 9-10). A na úplný závěr zajímavost z Indie. Lepčové za velmi posvátné zvíře považují nosorožce. A to tak posvátné, že ve 30. letech kvetl v kalkatské Zoo ZOO obchod s exkrementy tohoto zvířete (Morris, 1938, s. 151).

4.5.3 *Substance rostlinného původu*

I do této obsáhlé kategorie vstoupíme skrze několik typických případů a několik zajímavostí. Stejně jako v případě pouzder a substancí živočišného původu i zde platí, že kultury pracují s tím, co mají k dispozici.

⁹² *Cerous antisiensis*.

⁹³ *Pu thuy* je klasický medicínový amulet; jedná se o 7 ingrediencí svázaných do váčku se stříbrnou nití : *ngoc-que* - fragment křišťálu, o němž se předpokládá, že vzniknul v srdci stromu skořice (Vietnamci nazýván jednoduše *skořicový bezoár*), *kim-mau* - fragment železného pyritu, *ngoc-xa* - další malý kousek křišťálu, o němž se předpokládá, že je hadím bezoárem, a jenž umožňuje uslyšet na dálku to, co jiný smrtelník neuslyší; *ngoc-da* - fragment modrého polodrahokamu *lapis lazuli* nebo minerálu *saponit*; a konečně *ngoc-qua* – údajný bezoár z vrány, ve skutečnosti je však malým kousek hada. Tento amulet, který léčí válečné rány, cholera a další nemoci a neduhy, je pro nás zajímavý tím, že výrobci těchto amuletů si tak považují bezoárů, že si dokonce vybájevali i bezoáry neexistující (skořicový, hadí a vraní).

⁹⁴ Odkazy na relevantní literaturu ve stejném pořadí, jako uvedené kultury: Low, 1893, s. 49; De Lagunová, 1972, s. 664b; Tschopik, 1951, s. 238a; Dumotieur, 1897, s. 10).

⁹⁵ Viz poznámku 85. Dá se říci, že v celé Oceánii byly mnohem populárnější amulety typu maorského *mauri* (kapitola 4.2 **Talismanická magie fungující na principu kontaktní magie**). Patrně to souvisí s poněkud jiným pojetím magie, než je známé třeba v Africe. Jako příklad charakterizující tento rozpor (byť extrémně zjednodušující) bychom mohli považovat myšlenkový koncept *mana* vs. *vúdú*.

Začneme tentokrát důvěrně známými rostlinnými substancemi. V Evropě je pro magické účely velmi ceněno jmelí. Jeho magická moc je zmíněna již v Pliniovi a samotné jmelí je neodmyslitelně spjato s romantizovaným obrázkem druida. Frazer jmelí věnuje obsáhlou kapitolu; uveďme krátkou pasáž:

Pokud jde o léčivou moc jmelí, jsou názory novodobých rolníků, a to i vzdělaných, do určité míry v souladu se starověkou vírou. Druidové podle všeho nazývali rostlinu, či snad dub, na které rostla, „všelékem“; a „všelék“ je prý stále ještě názvem pro jmelí v novodobé keltštině v Bretani, Walesu, Irsku a Skotsku. Ráno na den svatého Jana (den letního slunovratu) jdou piemónští a lombardští rolníci hledat dubové listy na „svatojanský olej“, který údajně léčí všechny rány způsobené řeznými nástroji. Původně snad bylo „svatojanským olejem“ prostě jmelí, zejména dubové, nebo odvar z něho. V Holštýnsku se totiž jmelí, zejména z dubu, stále považuje za všelék na čerstvé rány a za neselehávající talisman, zajišťující štěstí na lovu; také v Lacaune na jihu Francie je stará druidská víra ve jmelí jako protilék proti všem jedům mezi rolníky stále živá; přikládají rostlinu na žaludek nemocného nebo mu dávají pít odvar z jmelí. Také stará víra, že jmelí je lékem proti padoucnici, přetrvala do moderní doby nejen mezi nevzdělanými, ale i mezi osvícenými lidmi. Tak ve Švédsku se osoby trpící epilepsií domnívají, že odvrátí záchvat, budou-li u sebe nosit nůž s rukojetí z dubového jmelí; a v Německu je ze stejných důvodů zvykem všet kousky jmelí dětem kolem krku. Ve francouzském kraji Bourbonnais je oblíbeným lékem proti padoucnici odvar z jmelí, utrženého z dubu na den svatého Jana a vařeného s žitnou moukou. V Bottesfordu v hrabství lincolnském je odvar z jmelí považován za utišující prostředek proti této hrozně nemoci. Jmelí jako lék proti padoucnici doporučovaly dokonce vysoké lékařské autority v Anglii a v Holandsku až do osmnáctého století (Frazer, 1994, s. 570).

Jinou rostlinnou substancí známou v Evropě hodnou zmínky, je česnek. Z řady příběhů zná každý Evropan jeho apotropaickou funkci, která uměla zahnat vlkodlaky, upíry atd. Tato víra cestovala po světě spolu s Evropany, proto nás nepřekvapí, když ještě v 80. letech nalezneme používání česneku jako preventivního opatření proti uhrnutí u italských migrantů v USA (Alba, 1985, s.

133). Víru v účinky česneku však najdeme kupodivu také u jihoamerických Ajmarů (La Barre, 1948, s.182) nebo u Monguorů v Číně (Schram, 1954, s.103a).

Česnekem bychom končit rozhodně nemuseli; dalo by se pokračovat přes kořeny mandragory, které v Evropě vzbuzovaly zájem pro své roztodivné tvary (obr.85), koriandr, rozmarýn, tymián atd. Některé magické účinky rostlin pro výrobu všemožných kouzel, včetně amuletů a talismanů, jsou zaznamenány již v Pliniovi (1974). František Němeček, autor českého vydání *Historia Naturalis*, shrnul závěr XXIV. svazku (*Zrození medicíny. Obyčejné rostliny a vybájené cizí*) následovně:

Zvláštní a podivuhodné účinky rostlin přivedou Plinia k magii, kterou se zabývali hlavně Pythagoras a Démokritos. První mluví o rostlině aproxis, která na dálku vzplane od ohně jako nafta. Nemocné prý uzdravuje pouhou přítomností květ obilí, fialky a rozpuk. Uvedeme několik perliček. Rostlinou aglaophos od Perského zálivu se dali vyvolat bozi. Achemenis ve víně vzbuzovala u mučených zločinců představy božstev. Králové perští požívali theombrotion od Kaspického moře proti všem útrapám těla i mysli. Kdo pil theangelidu, uměl věštit. Exotická rostlina hermesia (či náš Černobýl?) zaručovala těhotným zrození krásných dětí, jiná uměla dokonce vrátit ztracenou lásku. Rostlina vyrostlá na hlavě sochy, sebraná šátkem a uvázaná červenou nití okamžitě utiší bolest hlavy. Rostlina, u níž psi močí, když ji vytrhnou bez doteku železa, napravuje vymknutiny (...) (s. 189-190).

Odlehčenou formou o rostlinných substancích a jejich využití referuje také González-Wippler (1991) ve svém opusu lehce protřelém komerční esoterikou; i tak je jeho popis rostlin hodný povšimnutí (s. 106-112).

Pro exotický příklad můžeme opět sáhnout k akanským mágům. Zde je velmi ceněný strom, který se v ašantštině nazývá *krampanový strom*. Slouží k výrobě přívěšku *yentumi*, jehož nejzásadnější součástí je právě přívěšek z jednoho kusu dřeva připomínající špunt - *krampan* (obr.13c). Amulet má velkou ochrannou moc a nosí jej často učni akanských kněží (*okomfo*). Jeho síla je odvozená od síly, kterou disponuje samotný *krampanový strom*.

Jinou zajímavost z říše rostlinných substancí nalezneme u středoamerických Mayů. Zde je pro svoji podivuhodnou vlastnost ceněna rostlina *oxol*. Její semena totiž dokáží měnit barvu; Mayové je tak považují za schopnou pohlcovat „zlý vítr“ a jsou z nich vyráběny apotropaické náhrdelníky (Redfield, 1934, s. 177).

4.5.4 Substance anorganického původu

Začněme asi nejuzákladnějším příkladem, jehož jsme se zlehka dotknuli v kapitole **4.3.1 Pouzdro**: magická hodnota železa v arabském světě. Ty nejbytelnější pouzdra na psané amulety arabského typu jsou vyrobeny právě ze železa; v Iránu se kravám na roh věší železný klíč a nad dveře obchodů se přitlouká železná koňská podkova; lurské dívky nosily jako amulet na zadní části oděvu železné pečetidlo (obr.86) atd.⁹⁶ Významu železa si povšiml ve své Zlaté ratolesti také Frazer:

V Maroku považují železo za velkou ochranu proti démonům; je běžným zvykem dávat nemocnému pod polštář nůž nebo dýku. Sinhalci věří, že jsou neustále obklopeni zlými duchy, kteří jen číhají, aby jim mohli ublížit. Venkovan by se neodvážil přenášet něco dobrého k snědku, třeba koláč nebo pečení, z jednoho místa na druhé, aniž by do toho zapíchl železný hřebík, aby démonovi znemožnil zmocnit se masa a přivodit jedlíkovi nemoc. Žádný nemocný člověk, muž ani žena, by si netroufl vyjít z domu bez svazku klíčů nebo nože v ruce. Obává se totiž, že kdyby takový talisman neměl, nějaký démon by mohl využít jeho slabosti a vklouznout do jeho těla. Také má-li člověk na těle velkou ránu, stará se, aby měl u sebe kousek železa na ochranu proti démonům (Frazer, 1994, s. 203).

Podle výkladu samotných Arabů (jak je již naznačeno v předchozím odstavci) jsou na železo a ocel citliví někteří zlí džinové a démoni. Podobně je Araby využíváno také zlato, stříbro, měď či mosaz, avšak jedničkou proti džinům je jednoznačně železo (Donaldson, 1938, s. 155).

⁹⁶ Odkazy na relevantní literaturu ve stejném pořadí, jako uvedené kultury: Donaldson, 1938, s. 139-203; Mortensen, 1993, s. 353.

Kovům se přikládá velký magický význam také v Asii⁹⁷. Známe zde standardizované amulety, které mají podobu malého kousku plechového obdélníčku se skosenými rohy, stočeného do ruličky. Použitý kov pak indikuje to, na co se amulet hodí. Je-li vyrobený z olova, mědi či mosazi, pak je na jedné straně rulička vždy zavřená a amulet je nošen pouze muži jako ochranu před všelijakými nebezpečími (často si je berou putující mniši). Je-li vyroben ze zinku či postříbřeného kovu, je určený těhotným ženám. Pokud se vyrobí ze zlata či stříbra, má za úkol zvyšovat interpersonální atraktivitu (Textor, 1973, s. 631).

Kromě kovů jsou v úctě chovány také různé kameny, polodrahokamy či drahokamy. Lidé jimi byli fascinováni odnepaměti pro vzácnost, neopakovatelnou podobu a krásu, proto je s nimi spojena i výroba amuletů a talismanů. Ačkoliv patrně existovala lidová interpretace magických vlastností jednotlivých kamenů, je tato disciplína již velmi znásilněna komerční esoterikou, proto bádání v této oblasti přenecháme jiným.

4.5.5 Uzly v talismanické magii

Poněkud zvláštní kategorií jsou magické uzly. Nejde totiž o substance charakteristické svoji látkou, ale tvarem. O jejich moci můžeme dočíst již v Koránu; v krátké súře CXIII najdeme následující verše:

Rci: „Utíkám se v ochranu Pána záře jitřní

před zlem Jeho stvoření,

před zlem temnoty, když se šíří,

před zlem žen, jež do uzlů prskají,

před zlem závistníka, když závidí!“

Kdo jsou ony ženy, jež do uzlů prskají? Podle vykladačů Koránu se pokusil proroka Mohameda očarovat žid *Lubaid* a jeho dcera. Během čarovného rituálu uvázali 11 uzlů a šňůrku pečlivě ukryli ve studni. Mohamed se rozstonal a nebýt zásahu shůry, zajisté by zemřel. Bůh za ním poslal archanděla Gabriela,

⁹⁷ Je těžké si nevšimnout souvislosti, že ty nejluxusnější amuletická pouzdra na psané amulety pocházely buď z arabského světa nebo právě z Asie.

který Mohamedovi prozradil, kde se čarovaná šňůra ukrývá. Poté, co Mohamed za odříkání veršů z Koránu uvázal všech 11 uzlů, byl najednou uzdraven (Budge, 1930, s. 62-67). Tento příběh je důkazem, že i tak prostá substance, jakou je uzel, může nabývat magické moci. Té se nevyužívalo jen v černé magii, jak vypráví uvedený příběh, ale také v talismanické ochranné magii.

Uzlíkové amulety mohou vypadat velmi jednoduše (např. již popsaném obr.33a, kdy jsou drobné uzlíky součástí akanského amuletu *kadwo*), ovšem jejich stavba může být také mnohem rafinovanější (obr.87 běžný japonský amulet z kokosových listů, složený ze dvou typů uzlů; obr.88 japonský uzlíkatý amulet proti bolestem hrudníku). Ač se jedná o artefakty technologicky velmi jednoduché, nemůžeme říci, že mají v talismanické magii podřadné místo. Nesmírnou cenu např. připisovali subarktičtí Aleuťané talismanu v podobě pásu, spleteného ze suché trávy či zvířecích šlach. Tento amulet byl, navzdory tomu jak jednoduchá byla technologie výroby, pouze děděn z otce na syna, příp. ze strýce na synovce a byl dost vzácný. Jeho magická moc spočívala v řadě tajemných uzlíků s neznámým významem (Innokenti, 1840, s. 130-131).

Důležitou roli hrál také počet uzlů. Nepálští Bagadové se chránili strunou se 108 uzly; každý uzel měl představovat jedno ochranné zaklínadlo, resp. buddhistickou modlitbu (viz kapitolu **4.3.2 Písmo**), všechny modlitby dohromady pak dokázaly odrazit veškeré nemoci a nebezpečí (Hockings, 1980, s. 99). Západoafričtí Bambarové na svojí šňůrku s amuletem vážou buď sedm nebo devět uzlů (Henry & Anne, 1910, s. 82). Zajímavou shodou okolností je to, že totéž číslo se objevuje také u starověkých Římanů či Turkmenů; to a mnohem víc okolo tohoto zvláštního typu magie zaznamenal také Frazer, jehož citátem se rozloučíme jak s touto prazvláštní podkategorií, tak s celou velkou kapitolou substantivní talismanické magie:

Plinius vypráví, že někteří lidé léčili nemoci slabín tak, že vytáhli nit z tkaniny, uvázali na ni sedm nebo devět uzlů a pak ji ovinuli kolem pacientovy slabiny; aby však bylo léčení účinné, bylo třeba pronést při zavazování každého uzlu jméno nějaké vdovy. Donovan popisuje prostředek, kterého užívají Turkmeni proti horečce. Kouzelník vezme velbloudí chlupy a přede z nich silnou nit, přičemž odříkává po celou dobu zařikadla. Pak na niti udělá sedm uzlů a na

každý, dříve než jej utáhne, foukne. Tuto zauzlovanou nit pak nosí pacient na zápěstí jako náramek. Každý den se jeden z uzlů rozváže a foukne se na něj, a když se rozváže i sedmý uzel, celá nit se svine do kuličky a hodí do řeky; Turkmeni věří, že s sebou odnáší horečku. (...) Ruský amulet však často tvoří pouhá zauzlená nit. Přadeno červené vlny uvázané okolo paží a nohou chrání proti zimnicím a horečkám; a devět přaden ovázaných kolem krku dítěte se považuje za ochranu proti spále (Frazer, 1994, s. 216-217).

4.6 Talismanická magie fungující na principu personifikované vyšší moci

O této kategorii se dá říci, že je po světě poměrně rovnoměrně zastoupena. Zástupce najdeme jak v židovsko-křesťanském a arabském světě, tak u preliterárních společností. Najdeme je navíc již na počátku lidské civilizace. Pojem „vyšší moc“ je dosti obecný – může zahrnovat jak samotné bohy a božstva, tak různé bůžky, polobohy, anděly, bájně tvory⁹⁸ a další.

Začít bychom mohli příkladem, který je důvěrně známý v křesťanství – *krucifix* neboli artefakt zobrazující ukřižovaného Krista. Tento předmět, používaný často jako talisman, je hluboce svázán se symbolikou kříže, kterou však v práci opomíjíme (viz kapitolu **4.3.5 Komplexní symboly**). Krucifix pak podle Budge (1930) vznikl z kříže přirozeným vývojem. Je známý již od 5. století našeho letopočtu. V počátcích byl Kristus na kříži oblečený, ovšem jak šel čas, stávalo se vypodobení Krista naturalističtější, s čímž souviselo, že oblečení začal ztrácet (s. 350-351). Krucifix byl (a dodnes je) často zavěšován na stěny křesťanských obydlí pro jeho apotropaickou moc (obr.90, 91). V křesťanství se výjimečně objevují i jiná vyobrazení sloužící k talismanickým účelům. Na obr.92 vidíme např. syrský amulet s portrétem 4 evangelistů, na obr.93 akt křtu Krista v Jordánu; ochranná moc byla připisována i různým svatým obrázkům atd.

Ze současných světových náboženství můžeme dále uvést oblíbené zpodobňování Buddhy v zemích s buddhistickým náboženstvím. Třeba v Thajsku

⁹⁸ Tuto obsáhlou kategorii zajímavým způsobem klasifikuje Becker (2007), viz obr. 89.

nalezneme širokou škálu medailonků, jejichž výrobou se zabývají především mniši. Nejčastější rozměry jsou 2-7 cm, vyrábí se z pryskyřice, slonoviny, dřeva kovů atd. (obr.94). Kdo nakonec někdy navštívil nějakou buddhistickou zemi, dá mi za pravdu, že je zde možné najít i specializované obchody, v nichž můžete zakoupit vše od půlcentimetrové ebenové figurky Buddhy až po pozlacenou sochu v nadživotní velikosti.

Naproti tomu žádná podobná zobrazování božské moc nenajdeme v judaismu a ani v islámu. V judaismu zobrazování Boha k modlářským účelům brání desatero, které obdržel Mojžíš na hoře Sinaj. Druhé přikázání, které se katecheticky překládá jako „Nebudeš mít jiného boha mimo mne.“, ve skutečnosti zní: *„Neměj žádné bohy kromě mne. Nevytvářej si modly v podobě čehokoli nahoře na nebi, dole na zemi nebo ve vodách pod zemí. Neklaň se jim a nesluž jim, neboť já Hospodin, tvůj Bůh, jsem Bůh žárlivě milující“* (Ex 20, 17). Pokud jde o islám, pak některé stopy po zákazech můžeme najít již v Koránu: *„A hle, pravil Abraham otci svému Ázarovi: ‚Zdaž bereš si modly jako božstva? Věřu já vidím tebe i lid tvůj v bludu zjevném.‘“* (Súra VI, 74); *„Vy, kteří věříte! Víno, hra majsir, obětní kameny⁹⁹ a vrhání losů šípy jsou věru věci hnusné z díla satanova. Vystříhejte se toho - a možná, že budete blaženi“* (Súra V, 90). Striktní zákaz zobrazování Boha však islámu přičkla až pozdější vykladačská tradice (Zobrazování v islámu, 2005).

Neměli bychom se však v naší transkulturní exkurzi po figurativním zpřítomňování vyšší moci zaměřovat pouze jen na současnost – právě tato kategorie talismanické magie je totiž doménou některých starověkých kultur; především mezopotámských (Sumer, Babylon, Asýrie) a starověkého Egypta. Právě takto časově i geograficky vymezený okruh je těžištěm ohromující Budgeovy práce (1930); uveďme si tedy malý vzorek z jeho neobyčejné sbírky starověkých amuletů.

Začněme Mezopotámií. Velmi pozoruhodným fenoménem jsou tzv. pečetní válečky (*cylinder seal*). Jednalo se o válečky z tvrdého materiálu (skla, kamene, příp. tvrdé keramiky), které po svém obvodu měly vyrytý negativ (příp.

⁹⁹ Tzn. modly.

vymodelovaný pozitiv) motivu, který se otiskl, přejelo-li se jím po hliněné tabulce, které v Mezopotámii běžně sloužily ke klínopisu. Častou funkcí pečetních válečků byla výroba svébytných amuletických vzorů. Velmi oblíbené byly motivy z mytologie, které tak zpřítomnily vyšší moc pro nositele.

Na obr.95 vidíme posvátný akt východu slunce. Zobrazení jsou bůh slunce Šamaš (mezi dvěma horami), bohyně vody Ea (napravo od Šamaše) a bohyně Ištar (nalevo). Obr.96 ukazuje první hrdiny bojující s divokými zvířaty. Tento talisman měl také odhánět demony způsobující nemoci. Obr.97 je otisk pečetního válce z kassitského období; zobrazuje sedícího boha slunce Šamaše před ornamentálním motivem ve tvaru růžice. Nad scénou dominuje kassitský kříž. Vepsána je modlitba bohu Šamašovi, jež má nosit blahobyt svému nositeli. A konečně obr.98 připomíná mýtickou porážku bohů zla bohy dobra, kterou jsme již zmiňovali v kapitole **3.3 Religionistika**.

Ve starověkém Egyptě byli bohové skrze umělecké artefakty téměř všudypřítomní. Objevovali se na všech důležitých stavbách, chránili hrobky králů a hráli také důležitou roli v osobní talismanické magii. Panteon egyptských bohů se navíc odhaduje na tisíce. Přehled těch nejdůležitějších, kteří hráli v ochranné magii značnou roli, uvádím v obr.99.

Opusťme nyní kolébku naší civilizace a vydejme se k současným preliterárním společnostem. Začneme popisem dvou sibiřských etnik, která si pro ochrannou potřebu vypracovala velmi specifický systém figurativních model¹⁰⁰ – Korjaků a Nivchů.

Korjakové věří, že prostor, v němž žijí, je vyplněn zlými silami *kamak* a *kalak*. Aby se dokázali ubránit těmto silám, vyrábějí si malé antropomorfní postavičky, které jim umějí vzdorovat; nazývají se *otkamak*, příp. *okkamak*, což se dá přeložit jako „dřevěné kouzlo“. Neexistuje však žádný univerzální strážce na všechny problémy Korjaků, každý problém má tak svoji specifickou modlu. Když je např. potřeba rozdělat oheň, celé náčiní, které k tomu slouží, je doplněno

¹⁰⁰ Modla je asi nejpřesnější překlad anglického slova *idol*, kterého použil pro popis Schrenck (1895) u Nivchů. Jochelson (1905) hovoří u Korjaků o strážcích (*guardians*), ale jedná se prakticky o tentýž jev.

o figurku, která hlídá úspěch celého úkonu (obr.100). Jiná *okkamak* má zajistit úspěch při lovu velryb a to velmi metaforickým způsobem. Před hořící ohniště, na němž se opéká velrybí maso, se posadí sedící strážce (obr.101a-d)¹⁰¹, aby velryba nebyla ani na chvíli spuštěna z očí. Při tomto rituálu představují plameny ohně moře, zatímco velrybí maso skutečnou velrybu. Kdyby nebyla pozorována tímto strážcem, pak by mohla zmizet (a s ní symbolicky všechny velryby) ve vlnách a už se nevynořit, což by na vesnici uvalilo hlad. Strážci se musí neustále nabíjet; ti sledující ohniště se zdobí trávou, jiný, který má rovněž zajistit dobré úlovky a k tomu odrazit všechny zlé úmysly, se navíc třísní velrybím tukem a krví mořských zvířat; vidíme jej na obr.102. Dalším důležitým strážcem je hlavní strážce vesnice, který symbolicky odkazuje na jejího zakladatele. Na obr.103 vidíme dva příklady tohoto strážce, nalevo je zachycen i způsob, jakým je dobíjen – obětovaný pes. Korjakové také nosí malé modly s sebou na nebezpečné cesty, zejména jde-li muž na lov osamocen (obr.104). Kraj je totiž plný zlých duchů a kdyby se lovec odvážil sám bez těchto strážců, živý by se již vrátit nemusel.

U Korjaků najdeme ještě spoustu těchto strážců – zmiňme třeba strážce, co chrání obydlí před požárem (obr.105), strážce, co zabraňuje lodi, aby se převrhla (obr.106), strážce, který brání tomu, aby se duše dítěte ztratila z těla během spánku, či vymodelovaná hlava ženy na konci žebříku, kterým se chodí do chýše – ta nedovoluje vstoupit zlým silám do obydlí (obr.107).

Korjakové se ve výrobě model zaměřili na tvary lidské, kdežto u Nivchů můžeme vyzorovat vedle antropomorfních figurek¹⁰² také figurky s tvarem zvířecím či dokonce kombinovaným. Strážci Nivchů jsou vyřezávány šamany, většinou visí v jurtě, aby ochránili obydlí i s jeho obyvateli. I nivchské modly se musely nabíjet, povětšinou bobulemi – pro tento účel byly občas vybaveny dutinami.

¹⁰¹ Sedící strážce byl typický ve vesnici *Kamenskoje*. Ve vesnici *Talovka* byl typičtější strážce, který se zapíchnul do země (obr.101e).

¹⁰² Nivchské modly jsme již zmiňovali v kontextu homeopatické talismanické magie (kapitola **4.1 Talismanická magie fungující na principu homeopatické magie**), kde je nutno ocenit vynalézavost Nivchů při vymyšlení způsobu léčby bolavých kloubů přes zprůchodnění kloubů u dřevěných model (obr.9, 10).

Některé druhy model se nosí zavěšeny na krku (obr.9c) a jsou i další, které slouží specifickému účelu (např. idoly zvané *wagn*, které se vystavovaly na místech, kde někdo tragicky zahynul. Měla-li tragédie viníka, pak byla hlava modly vždy nasměřovaná k jeho domu). Nivchové považovaly své modly za tak posvátné, že jich celou řadu odmítli Schrenkovi (1895) dokonce i ukázat. I přesto se mu povedlo přivést ze Sibíře obdivuhodnou sérii nivchských model, které vidíme na obr. 9, 10, 109, 110, 111 a 112; a které doplnil i zajímavým popisem. Nebudeme se zabývat každou modlou, jen akcentujeme ty nejzajímavější případy:

Jak je zmíněno výše, Nivchové svým modlám rádi vtiskli i tvar zvířecí. Velmi oblíbeným zvířetem byl medvěd, protože věřili, že po smrti se jejich duše přesunou do medvědího těla. Proto můžeme ve Schrenkově sérii spatřit několik strážců s podobou medvěda (obr.109a, 109b). Najdeme zde také mnoho dalších zvířat – tygra (obr.109c-e; 111a), leoparda (obr.111b-c), tuleně (obr.111d) ropuchu (obr.111e), a dokonce i cosi, co nápadně připomíná krokodýla (obr.111f), což je velmi zvláštní, protože je naprosto vyloučené, že by se na sklonku 19. století nějaký Nivcha mohl se zvířetem podobným krokodýlovi setkat.

Nivchská víra v převtělování do medvědího těla vedla dokonce k výrobě takových model, které mají tvar jak člověka, tak medvěda; nejčastěji medvědí hlavu a lidské tělo (110a). Na obr.110b a 110c vidíme zajímavé předměty, jež mají na jednom konci hlavu lidskou a na druhé straně hlavu medvědí. Zuzující se rýha směrem k medvědí hlavě představuje mizející rozdíl mezi lidskou a medvědí částí duše; rozdíl, který se během života Korjaka prohlubuje. Jiný zajímavý předmět, jenž zachycuje sepjetí člověka a medvěda, vidíme na obr.112a. Nivchové vyráběli i další tajemné pololidské a polozvířecí modly – Schrenkovi se podařilo získat třeba antropomorfní modlu s hlavou sovy (obr.112b) nebo tygra (obr.110d). Jen obtížně vysvětlitelnou modlou je vyobrazení člověka v útrokách bílé velryby, což nám může nápadně připomenout biblický příběh o Jonášovi (obr.112c).

Ze Sibíře se nyní přesuňme až na Bali, kde najdeme rovněž pozoruhodnou sérii artefaktů, které zpřítomňovaly vyšší moc a jimž byla připisována funkce

magická. Balijské rozlišují levou magii (*pengiwa*), kterou ovládají čarodějové a která může lidem ubližovat; a dále magii pravou, která je schopná se levé magii ubránit. Můžeme ji volně rozdělit na kouzelné formulky (*mantra*), kouzla (*serana*) a konečně amulety a talismany (nazývané *penawar*, *sikepan*, *pergolan* nebo *tetulak*). V balijské talismanické magii je s oblibou používáno magických substancí (přívěsky žlutého kokosu, dešťová voda shromážděná v rostlinách, lampa s vonným olejem atd.), ale zdaleka nejmocnější amulety jsou ty, které zobrazují božstva, souhrnně nazývaná *tumbal*. Mohou se kreslit na bílé kusy látky, nebo se vyobrazovat na tenkých mosazných či stříbrných plaketách. O *tumbal* se věřilo, že od Balijsců odeženou veškeré zlé síly a stvoření jako jsou duchové a vlkodlaci. Přehled nejčastěji používaných *tumbal* vidíme na obr.113. Ovlivnění brahmánskou tradicí je více než zřejmé, avšak výsledný dojem je typicky balijský. Každé božstvo přitom plnilo trochu jinou funkci; např. na obr.114 vidíme sošku zhotovenou na motivy jednoho z *tumbal* – tato soška se pokládala v obydlí a věřilo se, že dokáže odehnat zloděje. Posledním uvedeným příkladem balijského amuletu budiž tzv. *ardjunova mince* (obr.115). Je z bronzu a vzdáleně nám může připomínat čínskou minci, neboť je kulatá a má uprostřed otvor. Své jméno nese po mytickém romantickém hrdinovi *Ardjunovi* – je nošena muži na opasku a má působit jako amulet přitahující ženy. Zajímavý je i způsob, jakým tyto mince byly opatřovány – mince nebyly vyráběny, ale nacházeny při měsíčních nocích v blízkosti chrámů. Jsou zcela evidentně dílem předků obyvatel Bali, avšak Balijsci věří, že jsou dílem bohů, proto si těchto mincí neskutečně považují: nedají se prodat, pouze draze pronajmout a jsou nošeny v kousku látky promazané masťou, aby je nezneškodila rez.

Poslední příklad této kapitoly, který uvedeme, pochází z Polynésie a jedná se o turisticky velmi známý amulet, který dnes zakoupíte v každém obchodě se suvenýry po celé Oceánii – přívěšek *hei-tiki*, zobrazující bůžka *Tiki*. Postava *Tiki* se vyskytuje na Novém Zélandě, Cookových a Marquézských ostrovech, na Tahiti i Havaji. Jeho mytologické zasazení se na každém místě trochu liší. Maorové např. věří, že *Tiki* byl první muž stvořený bohem *Tanem*. Podle Bucka (1952) se však vždy v talismanické magii nepoužíval; za amulet je považován kvůli zajímavým okolnostem. Původně cenná ozdoba byla jako amulet proti

potratům dávána těhotným ženám. Proč? Ze zcela prozaického důvodu – malý Tiki nám podle Bucka může připomenout lidské embryo¹⁰³ (obr.116). Ovšem to, co udělalo z přívěšků *hei-tiki* masový amulet byl fakt ještě prozaičtější. Během druhé světové války dávali obyvatelé Polynésie přívěšky *hei-tiki* americkým vojákům pro štěstí. Ti jich do USA přivezli velkou spoustu a chápali je jako válečné amulety. Tak se z Tikiho stal nejznámější polynéský amulet.

4.7 Talismanická magie fungující na principu kombinace více principů.

V poslední kategorii, kterou ukončíme transkulturní exkurz po amuletech a talismanech světa, uvedeme pouhé tři zástupce. Dá se říci, že artefakty, v nichž se používá kombinace několika funkčních principů, jsou poměrně vzácné, přesto se ve světové talismanické magii vyskytují, proto je pro úplnost zmíníme.

V kapitole **4.3.3 Písmo** jsme zmiňovali arabský amulet sedmi pečetí. V Íránu popsal Donaldson (1938) amulet se stejným názvem, ovšem s úplně odlišnou skladbou. Jedná se o šňůrku, na níž je navlečeno sedm ingrediencí; ty mohou být u různých nositelů různé. Na Donaldsonově zkoumaném artefaktu se nacházel tzv. hadí korálek proti hmyzímu kousnutí, kousek korálu pro udržení lásky, modrý kameninový korálek proti uhranutí, jantarový korálek proti žloutence, achátový korálek proti kolice, bílý korálek z křemene či vápence, který měl kojící matce zajistit dostatek mléka, a konečně kousek křídelní kosti dudka chocholatého, který měl nositeli zajistit laskavost ostatních lidí. Proč tento amulet patří do této kategorie? Skládá se totiž z předmětů, které bychom zařadili do magických substancí (hadí korálek, kus korálu, achátový korálek, kost dudka chocholatého), dále takových, u nichž můžeme spatřit funkční princip homeopatie (jantarový korálek proti žloutence, bílý křemenný korálek pro dostatek mateřského mléka) a dokonce takových patřící do magie barev (modrý korálek proti uhranutí).

¹⁰³ Podle Bucka pro toto tvrzení hovoří také to, že bůh Tane, který Tikiho stvořil, je podle Maorů personifikovaný falus.

Donaldson dále popisuje oblibu žen vytvářet si jakési amuletické řetězy, které se přehazovaly přes jedno rameno (obr.117). Ve 30. letech je měla téměř každá iránská žena z horské vesničky, ať už na viditelném místě nebo ukryté pod oblečením. Tyto řetězy obsahovaly kromě předmětů, co jsme zmiňovaly výše (jantarové, achátové a modré korálky), také spoustu dalších předmětů: srnčí rohy, kohoutí ostny, drápy pantera nebo orla (princip magických substancí), sušené oko obětované ovce (jehož význam pro Íránce jsme podrobně probrali v kapitole **4.5.3 Substance živočišného původu**) ebenové korálky proti smutku, které měly při zármutku puknout namísto srdce (homeopatický princip); magnet, který měl udržet manželovu přízeň (homeopatický princip); visací zámek, který má umlčet pomlouvačná ústa (homeopatický princip); obrázky svatých šítských mohamedánů (např.: Ali, Imam a Rida; princip zpřítomnění vyšší moci); váček s posvátnou hlínou z Mekky (princip kontaktní magie); kožená pouzdra s modlitbami z Koránu, zaklínadly či jmény Boha (princip písemné magie) a mnoho dalšího.

Jako důkaz, že kombinované amulety nejsou pouhým pozoruhodným úkazem v rámci Íránu, uveďme příklad amuletů řeckých Karakačanů. Na obr.118 náhrdelník z rozličných předmětů – obsahuje miniaturní evangelia (princip písemné magie); modré koule s malými litinovými křížky proti uhranutí (princip magie barev); sáčky naplněné solí, kadidlem nebo trny z keře (princip magických substancí); váčky naplněné křídelními kostmi netopýra sloužící jako milostný amulet (princip magických substancí); mušle a krabí klepeto pro zajištění plodnosti (homeopatický princip)¹⁰⁴; medailonky s obrazem panny Marie (princip zpřítomnění vyšší moci) atd.

¹⁰⁴ Jsou to části vodních živočichů; vodní živočichové jsou na řadě míst považovány za symboly plodnosti.

5 AMULETY A TALISMANY DNES

Pátá kapitola této práce odhalila skutečně obrovskou škálu artefaktů, které můžeme do kategorie amuletů a talismanů zařadit. Ovšem je nutné si uvědomit, že nasbíraný materiál, z něhož čerpáme, nemůže být nikterak považovaný za aktuální. Monografie a články vydané po roce 2000 téměř chybí; nejčastěji dominují ty, které vyšly po od 30. do 70. let minulého století, často svoje tvrzení opírám i o články starší, dokonce vydané v letech začínajících osmnáctkou. Je proto na místě zhodnotit, jaká je situace talismanické magie dnes - v roce 2012. Právě tím se zabývá tato krátká kapitola.

Celá kapitola se dá shrnout do jediné věty – kdysi široká škála amuletů a talismanů prochází velkým úpadkem a komercionalizací. Proč? Na vině je zcela zřejmě expandující západní civilizace – ta již dávno neexpanduje jen díky misionářům, otrokářům nebo drobným obchodníkům s exotickým zbožím. Dnes je celý svět provázán masmediální nití a nití globálního obchodu. I na Papui-Nové Guineji si můžeme v McDonaldu koupit kuřecí cheeseburger a zaplatit kartou VISA. Tento fakt pomalu ale jistě ničí kdysi ohromnou kulturní diverzitu hodnou obdivu a ochrany. Jak si při psaní svých *Smutných tropů* v roce 1955 poznamenal Lévi-Strauss:

Nedá se nic dělat: civilizace není už tou křehkou květinou, která musela být střežena a s námahou pěstěna v několika chráněných koutcích parku oplývající nepěstěnými rostlinnými druhy, které jí sice ohrožovaly živostí svého bujení, ale zároveň i dovolovaly omlazovat její výsev. Lidstvo začíná růst v monokultuře; chystá se produkovat civilizaci ve velkém, jako řepu. Jeho obvyklá strava bude obsahovat už pouze tento pokrm (Lévi-Strauss, 1966, s. 24).

A tak spolu s mnoha dalšími kulturními prvky jako jsou mýty, pohádky nebo třeba umění, mizí zcela nenávratně i amulety a talismany z dějin lidské kultury. Přesto má jejich úpadek oproti ostatním kulturním prvkům svá specifika plynoucí ze samotné povahy předmětů, jež jsou magickými artefakty. Zmiňme si proto některé specifické příčiny tohoto úpadku:

- 1) import křesťanství (zejména u talismanické magie prvního pojetí)
- 2) víra v magickou moc bílého muže (zejména u talismanické magie prvního pojetí)
- 3) komerční esoterika (zejména u talismanické magie druhého pojetí)

První uvedenou příčinou úpadku budiž importované západní náboženství – křesťanství. Křesťanští misionáři sehráli na úpadku talismanické magie roli značnou, v některých kulturních areálech dokonce zásadní. Magie obecně byla do příchodu bílého muže na řadě míst světa převládajícím způsobem interpretace jinak těžko uchopitelného světa (ve větě máš dvakrát „světa“). Misionáři tak často přijížděli do krajů, kde vedle amuletů a talismanů existovaly také prvky černé magie, orákula, zvířecích obětí či v neposlední řadě tajemné magické rituály; to vše sloužilo tomu, aby divošská mysl vysvětlila to, co svým rozumem nedokázala. Aby dokázali misionáři přesvědčit členy preliterárních společností ke konverzi na vyšší evoluční stupeň náboženství (viz kapitolu **3.3 Religionistika**), museli rozvrátit původní náboženský systém – systém magie. Přesvědčovací techniky, které používali, rozhodně nikterak nebrali ohled na zachování kulturního bohatství: v Polynésii se např. věřilo, že je náčelník nabitý manou, která je nakumulovaná v takovém množství, že jediný dotyk připraví člověka o život. Misionářská přesvědčovací technika pak byla velmi jednoduchá – stačilo empiricky prokázat opak.

Netrvalo to dlouho a magie byla považována samotnými členy preliterárních společností za přežitek, zatímco jediná správná cesta k interpretaci světa vedla přes jediného Boha. Někde se magie prováděla v utajení neustále – např.: Buck (1957) popisuje na Havaji fenomén *aku pohaku* (kamenní bohové), tedy fenomén drobných figurek (model), které si sice obyvatelé Havaje kvůli tlaku misionářů nemohli nechat, ale které se zároveň, v úctě k předchozí tradici, obávali zničit. Buck tak v různých tajných skrýších jako byly dutiny, jeskyně atd. našel tyto němé svědky staršího náboženského systému. Na jiných místech se

magie s náboženstvím slily v zajímavé synkretismy (řečtí Karakačani, kapitola **3.3 Religionistika**), někde však magie zmizela zcela.

Další specifická příčina pádu amuletů a talismanů u preliterárních společností vychází rovněž z kontaktu se západní civilizací – společnosti opouštěly svá kouzla, neboť se domnívaly, že kouzla bílých jsou (vzhledem k jejich zjevnému postavení) mocnější. Uveďme si to na konkrétním případě – například u Akanů se v již v 60. letech minulého století ve velkém dovážely talismany vyrobené v Americe či Indii, které se těšily nevídanému obchodnímu zájmu. Do západní Afriky tak proudily (a dost možná stále proudí) četné katalogy s tímto zbožím. Proč vlastně místní zanevřeli na své tradiční talismany a rozhodli se raději pro dovozní zboží? Odpověď je jednoduchá: Akani myslí, že bílá kouzla mají větší moc. Všichni běloši, co kdy Akanové viděli, byli nesmírně bohatí a nikdy nepracovali. Jsou úspěšnější proto, že mají lepší kouzla než oni. Této poptávky využívají i místní podvodníci. Hans Debrunner (1961) narazil na akanské tržnici na prsten, který vyhlížel jako západní zboží, u něhož byl následující popis (v angličtině i jazyce *Twí*):

Nádherný prsten

Tento nádherný prsten přispívá k bezpečnému životu člověka. Je nepostradatelný pro obě pohlaví, chrání před otravou a jinými fatálními pohromami. Je pozoruhodné, kolik lidí je stále nadšeno z jeho nošení. Tento prsten umí:

- 1) Provéřit sousta, která mohou způsobit jednorázovou či dlouhodobou bolest a přinutit k okamžitému vykašlání.*
- 2) Rozbít jakoukoliv nádobu s otráveným jídlem či vínem.*
- 3) Přeměnit otrávené jídlo v krev.*
- 4) Prozradit o muži či ženě, zda má či nemá pohlavní choroby.*
- 5) Prozradit nepřátele již při pozdravu*

Instrukce: žádná známka ohně by se neměla vyskytnout u místa, kde leží prsten.

Cena: 2s (Debrunner, 1961).

Prsten samozřejmě nepocházel ze Západu; byl levně pořízen v místním obchodě.

Je přitom zajímavé, že situace byla v počátcích kontaktů s preliterárními společnostmi přesně opačná – řada obchodníků a dokonce misionářů neváhala použít amulety a talismany, které domorodá etnika ve svém prostředí považovali za ozkoušené a fungující. Například Debrizhoffer (1822) zmiňuje, jak Španělé za vysoké ceny nakupovali od domorodých Abiponů (dnešní Argentina) amulety z krokodýlího zubu, neboť věřili, že se jejich nošením na krku nebo na ruce uchrání od uštknutí všech druhů hadů (s. 303). Byla to naopak kouzla divochů, která běloši považovali za více mocná. Dnešní situace, kdy se tyto proměnné otočily, je velmi paradoxní a může nám na ústech vyvolat hořký úsměv.

Poslední uvedenou příčinou zániku klasických amuletů a talismanů, týkající se více magie druhého pojetí, je problém, který nás provází celou prací – komerční trh. Knihu o amuletech a talismanech totiž najdeme v každém větším knihkupectví v oddělení s vágním názvem „esoterika“. Pokud však takovou knihu otevřeme, musíme zklamáním sklopit oči. Proč? Zatímco magická moc talismanů a amuletů v pojetí, v jakém jsme je otevřeli v této práci, vychází z dlouhé orální i skripturální tradice a je vysvětlitelná skrze jeden z funkčních principů¹⁰⁵, moc talismanů a amuletů, kterými oplývá esoterický trh, vyplývá především z tvrzení nějaké autority z esoterické branže. Tento fakt pak vede k masové výrobě a unifikaci amuletů a talismanů – již se nepřizpůsobují, aby plnily funkci magickou (jak by měly ze své podstaty), ale podléhají těm atributům, které z nich udělají dobře prodejnou komoditu.

Příčin bychom mohli najít ještě mnohem víc, ale domnívám se, že toto jsou ty nejdůležitější. Z této kapitoly je víc než zřejmé, že amulety a talismany

¹⁰⁵ Tj. princip homeopatický a kontaktní, princip magie barev, princip magie psaného slova, princip magických substancí a princip personifikované vyšší moci (kapitola **4 Amulety a talismany v transkulturní perspektivě**).

v současnosti se již neopírají o osvědčené funkční principy, které jsme popsali v kapitole 4.; přesto se však těší obchodnímu zájmu. Jaká je příčina tohoto jevu? Nabízí se jediná odpověď – tradice. Amuletům a talismanům důvěřují lidé již několik tisíciletí – jde o nástroj se silnou kontinuální tradicí ať již ve společnostech preliterárních či v civilizačních literárních okruzích. Ačkoliv se obsah kdysi nabitých pojmů „amulet“ a „talisman“ dosti vyprázdnil a redukoval na několik unifikovaných řad, samotné tyto termíny stále ještě mnohým lidem evokují pocit tajemna, nadpřirozené moci a také bezpečí. Nakonec možná najde každý z nás v šuplátku nějaký zapomenutý talisman, ať již zakoupený na cestách v obchodě se suvenýry, nalezený nezvyklým způsobem nebo darovaný milovanou osobou. Talisman, který jsme nosili na všechny důležité zkoušky a setkání, v domnění, že nás dokáže ochránit a přinést nám štěstí.

Takové je tedy postavení talismanů a amuletů dnes – i když jsou už dávno zapomenuty funkční principy amuletů a talismanů spolu s tajnými recepty na jejich výrobu, mají tak silnou tradici, že jsou vyhledávány lidmi takřka po celém světě, i když se často musí uchýlit k produktům esoterického trhu.

6 Závěr

Předchozí kapitola jakoby nás nasměrovala k trochu smutnému, ale realistickému závěru. Celá transkulturní analýza amuletů a talismanů se ve světle dnešní talismanické magie zdá mnohem více jako historická rešerše než aktuální vědecká práce. Talismany a amulety v pravém slova smyslu upadly již dávno a celá práce se najednou může jevit jako jedno velké etnografické stýskání po zaniknuvší kulturní diverzitě. Avšak nemyslím si, že je třeba skutečně končit tak pesimisticky.

Stává se, že obor jako je kulturologie, kulturní antropologie, kulturní studia, etnografie či etnologie jsou často napadány touto otázkou: *jaký mají v dnešní době smysl?* V době, kdy v McDonaldu můžeme kartou VISA platit od Laponska po Nový Zéland? Myslím, že pravých důvodů, proč již tyto obory dávno neskončily na smetišti lidského vědění vedle alchymie, je mnohem víc. V kontextu této bakalářské práce uvedu dva:

- 1) Současná kulturologie může dát dávným datům nový kontext.
- 2) I globální civilizace je společenství, které je možné (a snad i nutné) zkoumat na základě kulturologické metodologie.

První důvod je nasnadě – kdybychom chtěli dnes odjet mezi nativní komunity zkoumat jejich talismanickou magii, jen stěží bychom našli její reprezentativní obraz. Byl by až příliš ovlivněn akulturačními vlivy, které jsme nastínili v kapitole **5 Amulety a talismany dnes**. Máme tedy amulety a talismany smést ze stolu? Myslím, že není třeba. Pravda, kulturolog již nezíská relevantní data z terénního výzkumu u preliterárních společností, jak mu nařizuje jeho romantizovaný obraz předkreslený společností, ale může dát stará data do nového kontextu. Má k tomu mnoho užitečných nástrojů, které předtím kulturní antropologové neměli – elektronické zdroje, rychlé indexové vyhledávání v nich a jejich téměř neomezenou dostupnost. To vše umožňuje dát starým datům nový smysl. Čtvrtá kapitola této práce se pokusila objasnit funkční principy amuletů a

talismanů. Odkryla, že jsou některé funkční principy hojnější než jiné. Objevila to, že někdy funkční princip talismanické magie ovlivňují preference jednotlivých společenství, jindy najdeme zase stejné preference funkčních principů a dokonce velmi podobné způsoby užívání talismanické magie u kultur, které jsou od sebe vzdáleny na tisíce kilometrů. Někdy nás zarazí nápadná podobnost, někdy zásadní odlišnost. Někdy nás překvapí, jak se techniky talismanické magie u exotických společností nápadně podobají těm technikám, které důvěrně známe z vlastní kultury. Zkrátka – čtvrtá kapitola dala starým datům, na kterých se usazoval prach, nový smysl.

Druhý uvedený důvod vlastně ospravedlňuje téma této bakalářské práce, stejně jako témata mnohých dalších prací, které mohou uspokojivě otevřít pouze kulturologové či antropologové. Někdo může práci zabývající se transkulturní analýzou amuletů a talismanů považovat za směšný sentiment, který se marně pokouší navrátit prestiž umírajícím oborům lidského vědění. Avšak musíme akcentovat některé otázky, které práce odkryla: mohou být amulety a talismany „nevyhynulým článkem“ evoluce náboženského myšlení? Kde se vzala podobnost a standardizovaná podoba amuletů v kulturách, které od sebe dělí oceán a velké dálky? Jak je možné, že i člověk žijící v roce 2012 ve společnosti s převládajícím racionálním paradigmatem má potřebu pořídit si ochranný amulet? A tak bychom mohli pokračovat. Je zcela zřejmé, že nadále existují nevysvětlitelné otázky k problematice amuletů a talismanů, jimiž se mohou seriózně společenské vědy zabývat.

Doufám tedy, že tato práce pomohla odkrýt balast komerční esoteriky, který částečně bránil vzhledu do této dosud zcela neprobádané problematiky, a nastínila základní otázky pro další bádání v této problematice.

7 Literatura

7.1 Monografie a články tištěných periodik

Korán. (2000). Praha: Academia.

Bible: překlad 21. století. (2009). Praha: Biblion.

Abu-Lughodová, L. (1986). *Veiled sentiments: honor and poetry in a Bedouin society*. Berkeley: University of California Press.

Adriani, N. (1951). *The Bare'e-speaking Toradja of central Celebes (the East Toradja): second volume*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Adriani, N., & Kruijt, A. C. (1950). *The Bare'e-speaking Toradja of central Celebes (the East Toradja): first volume*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.

Alba, R. D. (1985). *Italian Americans: into the twilight of ethnicity*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

Anderson, R. G. (1911). *Some tribal customs in their relation to medicine and morals of the Nyam-nyam and Gour people inhabiting the eastern Bahr-El-Ghazal*. London: Baillière, Tindall and Cox.

Barth, F. (1961). *Nomads of South-Persia: the Basseri tribe of the Khamseh Confederacy*. New York: Humanities Press.

Barton, R. F. (1946). *The religion of the Ifugao*. Menasha: American Anthropological Association.

Basedow, H. (1925). *The Australian aboriginal*. Adelaide: F. W. Preece and sons.

Becker, U. (2007). *Slovník symbolů*. Praha: Portál.

Best, E. (1924). *The Maori: volume 1*. Wellington: H.H. Tombs.

Binderová, P. (1972). *Magic symbols of the world : talismans, charms, fertility symbols*. Londýn: Hamlyn.

Birket-Smith, K. (1930). *Contributions to Chipewyan ethnology*. Kodaň: Gyldendalske Boghandel.

Birket-Smith, K. (1953). *The Chugach Eskimo*. Kodaň: Nationalmuseets publikationsfond.

- Blackmanová, W. S. (1927). *The fellahin of Upper Egypt: their social and industrial life today with special reference to survivals from ancient times*. Londýn: George G. Harrap & Company Ltd.
- Bourke, J. G. (1892). *The medicine-men of the Apache*. Wahington: [s.n.].
- Bowie, F. (2008). *Antropologie náboženství: [rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví]*. Praha: Portál.
- Bringová, T. (1995). *Being Muslim the Bosnian way: identity and community in a central Bosnian village*. New Jersey: Princeton University Press.
- Buck, P. H. (1952). *The coming of the Maori*. Wellington: Maori Purposes Fund Board.
- Budge, E. A. (1930). *Amulets and superstitions : the original texts with translations and descriptions of a long series of Egyptian etc. amulets, talismans and magical figures, etc..* . Londýn: Oxford University Press.
- Canaan, T. (1927). *Mohammedan saints and sanctuaries in Palestine*. Londýn: Luzac and Co.
- Casati, G. (1891). *Ten years in Equatoria and the return with Emin Pasha, vol. 1*. Londýn: Frederick Warne and Co.
- Chapelle, J. F. (1957). *Black nomads of the Sahara*. Paříž: Librairie Plon.
- Chen, H.-s. (1992). *Chinatown no more: Taiwan immigrants in contemporary New York*. Ithaca: N.Y.: Cornell University Press.
- Clark, C. A. (1932). *Religions of old Korea*. New York: Fleming H. Revell Company.
- Coelho, R. G. (1955). *The Black Carib of Honduras: a study in acculturation*. Ann Arbor: University Microfilms.
- Conzemius, E. (1932). *Ethnographical survey of the Miskito and Sumu Indians of Honduras and Nicaragua*. Washington: U.S. Govt. print. off.
- Covarrubias, M. (1938). *Island of Bali*. New York: Alfred A. Knopf.
- Culwick, A. T. (1935). *Uvena of the Rivers*. Londýn: Allen & Unwin, Ltd.
- Czekanowski, J. (1917). *Investigations in the area between the Nile and the Congo: First volume: ethnography, the interlacustrine region of Mporo and Ruanda*. Lipsko: Klinkhardt & Biermann.

- De Laguna, F. (1972). *Under Mount Saint Elias: the history and culture of the Yakutat Tlingit*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- De Vidas, J. (1947). *Childbirth among the Aranda, central Australia*. Sydney: The Australian National Research Council.
- Debrunner, H. W. (1961). *Witchcraft in Ghana: a study on the belief in destructive witches and its effect on the Akan tribes*. Accra: Presbyterian Book Depot Ltd.
- Dieterlen, G. G. (1941). *The souls of the Dogons*. Paris: Institut d'Ethnologie.
- Dobrizhoffer, M. (1822). *An account of the Abipones, an equestrian people of Paraguay: volume 2*. Londýn: John Murray.
- Donaldson, B. A. (1938). *The wild rue: a study of Muhammadan magic and folklore in Iran*. Londýn: Luzac & Co.
- Du Bois, C. A., Kardiner, A., & Oberholzer, E. (1944). *The people of Alor: a social-psychological study of an East Indian Island*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Press.
- Dumoutier, G. (1897). *Studies on the religious ethnography of the Annamese : sorcery and divination*. Paříž: Impr. nationale.
- Emmons, G. T. (1991). *The Tlingit Indians*. New York: American Museum of Natural History.
- Evans-Prichard, E. (1976). *Witchcraft, oracles, and magic among the Azande*. Oxford: Clarendon Press.
- Far Eastern and Russian Institute of the University of Washington. (1956). *Mongolian People's Republic (Outer Mongolia)*. New Haven: Printed by the Human Relations Area .
- Firth, R. W. (1959). *Economics of the New Zealand Maori*. Wellington: R. E. Owen, Govt.Printer.
- Frazer, J. G. (1994). *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství*. Praha: Mladá Fronta.
- Friedlová, E. (1997). *Children of Deh Koh: young life in an Iranian village*. Syrakusy: Syracuse University Press.
- Fruzzetti, L. M. (1984). *Kinship and ritual in Bengal: anthropological essays*. New Delhi: South Asian Publishers.

- Gamble, D. P. ([1991?]). *A Wolof naming ceremony: human interaction and its aesthetic significance*. [s.l.]: [s.n.].
- Geertz, C. (1960). *The religion of Java*. Glencoe: Free Press.
- González-Wippler, M. (1991). *The Complete Book of Amulets & Talismans*. St. Paul: Llewellyn Publications.
- Goodwin, G. (1942). *The social organization of the Western Apache*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Granqvistová, H. N. (1947). *Child problems among the Arabs*. Helsingfors: Söderström and Co.
- Hansenová, H. H. (1961). *The Kurdish woman's life: field research in a Muslim society, Iraq*. Kodaň: Nationalmuseet.
- Henry, J., & Anne, C. (1910). *The Soul of an African people: The Bambara: their psychic, ethical, religious and social life*. Münster i. W: Aschendorff.
- Hermanns, M. (1948). *The A Mdo Pa greater Tibetans: the socio-economic bases of the pastoral cultures of Inner Asia*. Freiburg: Philosophische Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz.
- Hickey, G. C. (1964). *Village in Vietnam*. New Haven: Yale University Press.
- Hill, W. W. (1936). *Navaho warfare*. New Haven: Pub. for the Section of Anthropology.
- Hockings, P. (1980). *Sex and disease in a mountain community*. Sahibabad: Vikas Publishing Pvt Ltd.
- Hockings, P. (1980). *Sex and disease in a mountain community*. Sahibabad: Vikas Publishing Pvt Ltd., .
- Holmberg, H. J. (1985). *The Koniags*. Fairbanks: University of Alaska Press.
- Horyna, B. (1994). *Úvod do religionistiky*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Hubinger, V., Honzák, F., & Polišenský, J. (1985). *Národy celého světa*. Praha: Mladá Fronta.
- Innokentii, Saint; Metropolitan of Moscow and Kolomna, Rossiisko-amerikanskaia kompaniia. (1840). *Notes on the Islands of the Unalaska District*. Petrohrad: Russian-American Company,.
- Jochelson, W. (1905). *The Koryak*. Leiden: E. J. Brill.

- Jochelson, W. (1933). *History, ethnology, and anthropology of the Aleut*. Washington: Carnegie institution of Washington.
- Jones, D. E. (1972). *Sanapia, Comanche medicine woman*. New York: Rinehart and Winston.
- Junod, H. A. (1927). *The life of a South African tribe: vol. 2*. Londýn: Macmillan and Co.
- Kandert, J. (2010). *Náboženské systémy: člověk náboženský a jak mu porozumět*. Praha: Grada.
- Karsten, R. (1955). *The religion of the Samke: ancient beliefs and cults of the Scandinavian and Finnish Lapps*. Leiden: E.J. Brill.
- Kavanagh, T. W. (2001). *Comanch*. Wahington: Smithsonian Institution.
- Kavvadias, G. (1965). *Mediterranean pastoral nomads: the Sarakatsani of Greece*. Paříž: Gauthier-Villars.
- Kraus, J. (1997). *Akademický slovník cizích slov: [A-Ž]*. Praha: Academia.
- Kurylev, V. P. (2011). *Culture summary: Kazakh*. New Haven: Conn.: Human Relations Area Files.
- La Barre, W. (1948). *The Aymara Indians of the Lake Titicaca Plateau*. Menasha: Wis.: American Anthropological Association.
- Lambrecht, F. (1957). *The Mayawyaw ritual: VII. hunting and its ritual*. Manila: University of Manila.
- LaRuffa, A. L. (1988). *Monte Carmelo: an Italian-American community in the Bronx*. New York: Gordon and Breach.
- Leroi-Gourhan, A. (1953). *French Somaliland*. Paříž: Presses universitaires de France.
- LeVine, R. A. (1966). *Nyansongo: a Gusii community in Kenya*. New York: Wiley.
- Lévi-Strauss, C. (1966). *Smutné tropy*. Praha: Odeon.
- Lewis, I. M. (1955). *Peoples of the Horn of Africa: Somali, Afar, and Saho*. Londýn: International African Institute.
- Lodgeová, O. (1941). *Peasant life in Jugoslavia*. Londýn: Seeley, Service & Co.
- Loeb, E. M. (1928). *Mentawai social organization*. Menasha: American Anthropological Association.

- Low, H. B. (1893). *The natives of Borneo: edited from the papers of the late Brooke Low, Esq.*
- Lowie, R. H. (1909). *The Assiniboine*. New York: The Trustees.
- Lukavec, J. (2010). *Zneklidňující svět zrcadel*. Praha: Malvern.
- Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Malina, J. et al. (2009). *Antropologický slovník : aneb Co by mohl o člověku vědět každý člověk : s přihlédnutím k dějinám literatury a umění*. Brno: Cerm.
- Mangin, E., & Ariane Skinner, E. (1921). *Essay on the manners and customs of the Mossi people in the western Sudan*. Paříž: Augustin Challamel.
- Merker, M. (1910). *The Masai: ethnographic monograph of an East African Semite people*. Berlín: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).
- Métraux, A. (1936). *Contribution to Andean folklore*. 67-102 p: [HRAF translation ms.: 46 p.] .
- Meyer, H. (1916). *The Barundi: an ethnological study of German East Africa*. Lipsko: Ott Spamer.
- Monteil, C. (1924). *The Bambara of Ségou and Kaarta: an historical, ethnographical and literary study of a people of the French Sudan*. Paříž: Émile Larose.
- Morris, J. (1938). *Living with Lepchas: a book about the Sikkim Himalayas*. Londýn: William Heinemann Ltd.
- Mortensen, I. D. (1993). *Nomads of Luristan: history, material culture, and pastoralism in western Iran*. Londýn: Thames and Hudson.
- Müller, W. (1917). *Yap*. Hamburk: L. Friederichsen & Co.
- Naffová, A. (1965). *Belief in the evil eye among the Christian Syrian-Lebanese in America*. New York: Mifflin, and Co.,.
- Nakonečný, M. (1999). *Magie v historii, teorii a praxi*. Praha: Vodnář.
- Nakonečný, M. (2009). *Lexikon Magie*. Praha: Argo.
- Nelsonová, F. H. (2000). *Talismans & Amulets*. New York: Sterling.
- Nicolaisen, J. (1963). *Ecology and culture of the pastoral Tuareg: with particular reference to the Tuareg of Ahaggar and Ayr*. Kodaň: The National Museum of Copenhagen.

- Pagés, G. B. (1933). *A Hamitic kingdom in the center of Africa: in Ruanda on the shores of Lake Kivu (Belgian Congo)*. Brusel: Libraire Falk fils.
- Paracelsus. (1991). *Archidoxa magica*. Praha: Trigon.
- Paulme, D. S. (1940). *Social organization of the Dogon (French Sudan)*. Paříž: Éditions Domat-Montchrestien.
- Plinius Starší. (1974). *Kapitoly o přírodě*. Praha: Svoboda.
- Pliny, The Elder. (1966). *Natural history in ten volumes: Volume VII. Libri XXIV-XXVII*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pliny, The Elder. (1966). *Natural history in ten volumes: Volume VII. Libri XXIV-XXVII*. Londýn: Harvard University Press.
- Pospíšil, L. (roč.80 1993). Systémy víry: náboženství a magie. *Český lid*, stránky 388-409.
- Privratsky, B. G. (2001). *Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory*. Richmond: Curzon Press.
- Pryde, D. (1972). *Nunaga: my land, my country*. Alta: M.G. Hurtig Ltd.
- Radcliffe-Brown, A. R. (1922). *The Andaman islanders: a study in social anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasmussen. (1932). *Intellectual culture of the Copper Eskimos*. Copenhagen: [s.n.].
- Rattray, R. S. (1916). *Ashanti proverbs: (the primitive ethics of a savage people)*. Oxford: Clarendon Press.
- Rattray, R. S. (1923). *Ashanti*. Oxford: Clarendon Press.
- Rattray, R. S. (1927). *Religion and art in Ashanti*. Oxford: Clarendon Press.
- Raum, O. F. (1940). *Chaga childhood: a description of indigenous education in an East African tribe*. Londýn: Oxford University Press for the International Institute of African Languages and Cultures.
- Redfield, R. (1934). *Chan Kom: a Maya village*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reichel-Dolmatoff, G. (1971). *Amazonian cosmos: the sexual and religious symbolism of the Tukano Indians*. Chicago: University of Chicago Press.
- Roscoe, J. (1911). *The Baganda: an account of their native customs and beliefs*. Londýn: Macmillan and Co.

- Roscoe, J. (1923). *The Bakitara or Bunyoro: the first part of the report of the Mackie Ethnological Expedition to Central Africa*. Cambridge: The University Press.
- Rostovtsev, M. I. (1926). *The social and economic history of the Roman Empire*. Oxford: Clarendon Press.
- Schram, L. (1954). *The Monguors of the Kansu-Tibetan frontier: their origin, history and social organization*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Schrenck, L., & Nagler, A. (1881-1895). *The peoples of the Amur region*. Petrohrad: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Schriner, M. (2006). *Talismany a amulety*. Frýdek-Místek: Alpress.
- Scoditti, G. M. (1989). *Kitawa: a linguistic and aesthetic analysis of visual art in Melanesia*. New York: Mouton de Gruyter.
- Seifert, J. (1945). *Kouzelná lucerna : výbor českých pohádek*. Praha: Národní práce.
- Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie : encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.
- Staub, J. (1936). *Contributions to a knowledge of the material culture of the Mende in Sierra Leone*. Solothurn: Buchdruckerei Vogt-Schild.
- Terwiel, B. J. (1975). *Monks and magic: an analysis of religious ceremonies in central Thailand*. Londýn: Curzon Press.
- Textor, R. B. (1973). *Roster of the gods: an ethnography of the supernatural in a Thai village*. New Haven: Conn.: Human Relations Area Files.
- Tschopik, H. J. (1951). *The Aymara of Chucuito, Peru: I. Magic*. New York: American Museum of Natural History.
- Waardenburg, J. (1997). *Bohové zblízka: systematický úvod do religionistiky*. . Brno: Ústav religionistiky filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Werner, H. R. (1906). *Anthropological, ethnological and ethnographic observations concerning the Heikum and Kung Bushmen: with an appendix on the languages of these Bushmen tribes*. Berlín: Berlin Society for Anthropology.

- Westerman, D. H., & Schütze, F. (1921). *The Kpelle: a negro tribe in Liberia*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Willnerová, D. (1969). *Nation-building and community in Israel*. Princeton: Princeton University Press.
- Winstedt, R. (1961). *The Malay magician being shaman, Saiva and Sufi*. Londýn: Routledge and Kegan Paul.
- Wissler, C. (1912). *Ceremonial bundles of the Blackfoot Indians*. New York: The Trustees.
- Wolf, J. (1992). *Člověk ve světě magie: o historii a současnosti magie v lidské společnosti*. Praha: Unitaria.

7.2 Elektronické zdroje

Amulet. In: *Slovník cizích slov* (© 2001-2012). Získáno z databáze DEBDict
1.7.22

Amulet and talisman: the difference between the two. (21.9. 2009). Získáno z:
<http://reviews.ebay.com/AMULET-AND-TALISMAN-the-difference-between-the-two?ugid=10000000013585088>

Amulet's, Talismans, Rings, Pendulum's, Pendant's, Pentacle's, Pentagram's, Censer's & Incense, Candle's. (© 2000 - 2012). Získáno z:
http://zer0dmx.tripod.com/charms/amulets_talismans.html

Adze. (26. 3. 2012). Získáno z:
<http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Adze&oldid=483971532>

Bezoár. (26. 12. 2011). Získáno z
<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Bezo%C3%A1r&oldid=7803563>.

Bulla. (© 2001-2012). Získáno z:
http://www.etymonline.com/index.php?term=bulla&allowed_in_frame=0

Bulla. (14. 4. 2012). Získáno z:
http://en.wikipedia.org/wiki/Bulla_%28amulet%29

Cameo. (© 2001-2012). Získáno z:
<http://www.etymonline.com/index.php?term=cameo>

Ceiba pentandra. (20. 3. 2012). Získáno
z http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Ceiba_pentandra&oldid=482944053

Consecrating and Amulet or Talisman. (© 1995-2012). Získáno z:
<http://www.spellsandmagic.com/ConsecratingTalisman.html>

Gem. (© 2001-2012). Získáno z:
<http://www.etymonline.com/index.php?term=gem>

Glyph. (© 2001-2012). Získáno z:
<http://www.etymonline.com/index.php?term=glyph>

Gris-gris. (26. 3. 2012). Získáno z [http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Gris-gris_\(talisman\)&oldid=483993654](http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Gris-gris_(talisman)&oldid=483993654)

Fascinus. (4. 4. 2012). Získáno z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Fascinus>

Flickr.com. [20??]. Získáno z: <http://www.flickr.com/photos/calsidyrose/5182491679/sizes/o/in/set-72157621908902883/>

Glyph. (© 2001-2012). Získáno z: <http://www.etymonline.com/index.php?term=glyph>

Intaglio. (© 2001-2012). Získáno z: <http://www.etymonline.com/index.php?term=intaglio>

Legendární buben. (12. 8. 2005). Získáno z: <http://www.husitstvi.cz/forum/viewtopic.php?t=162>

Mascot. (© 2001-2012). Získáno z: <http://www.etymonline.com/index.php?term=mascot>

Medallion. (© 2001-2012). Získáno z: <http://www.etymonline.com/index.php?term=medallion>

Scapular. (© 2001-2012). Získáno z: <http://www.etymonline.com/index.php?term=scapular>

Škapulíř. (7. 11. 2011). Získáno z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0kapul%C3%AD%C5%99>

Slave serving at a banquet, Dougga, 2nd C. AD. (6. 5. 2006). Získáno z: <http://www.pbase.com/bmcmorrow/image/62109687>

Tektite. (22. 3. 2012). Získáno z: <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Tektite&oldid=483417610>

Zobrazování v islámu. (27.11.2005). Získáno z: <http://www.archinet.cz/index.php?mode=article&art=18819&sec=10029&lang=c>

Z